

HAMUR'UN (AĞRI) COĞRAFI ETÜDÜ

Tolga KORKUSUZ

**Yüksek Lisans Tezi
Coğrafya Anabilim Dalı
Yrd. Doç. Dr. Cemal SEVİNDİ
Yrd. Doç. Dr. Sinan KOCAMAN
2015
Her Hakkı Saklıdır**

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI**

Tolga KORKUSUZ

HAMUR'UN (AĞRI) COĞRAFİ ETÜDÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Yrd. Doç. Dr. Cemal SEVİNDİ

Yrd. Doç. Dr. Sinan KOCAMAN

ERZURUM - 2015

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

15.06.2015

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "HAMUR'UN (AĞRI) COĞRAFİ ETÜDÜ" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tolga KORKUSUZ

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd.Doç.Dr.Cemal SEVİNDİ, Yrd.Doç.Dr.Sinan KOCAMAN danışmanlığında, Tolga KORKUSUZ tarafından hazırlanan bu çalışma 15/06/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. **Bölgesel Coğrafya Anabilim Dalı**'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd.Doç.Dr.Cemal SEVİNDİ İmza:

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Sinan KOCAMAN İmza:

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Kübra ERHAN İmza:

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Salih BİRİNCİ İmza:

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Alperen KAYSERİLİ İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
TABLOLAR DİZİNİ	VII
ŞEKİLLER DİZİNİ	IX
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	XI
HARİTALAR DİZİNİ	XIII
ÖNSÖZ.....	XIV
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU.....	3
II. KAPSAM VE SINIRLILIKLAR.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞAL ÇEVRE ÖZELLİKLERİ

1.1. YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ VE ÖZELLİKLERİ	6
1.2. İKLİM ÖZELLİKLERİ.....	11
1.2.1. Sıcaklık.....	14
1.2.3. Basınç ve Rüzgârlar.....	17
1.2.4. Nem ve Bulutluluk	22
1.2.5. Yağışlar	25
1.3. DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜ ÖZELLİKLERİ.....	34
1.4. HİDROGRAFİK ÖZELLİKLER	38
1.5. TOPRAK ÖZELLİKLERİ	42

İKİNCİ BÖLÜM

NÜFUSUN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

2.1. GENEL BAKIŞ	44
2.2. NÜFUS MİKTARLARI VE DEĞİŞİMLERİ	44
2.3. NÜFUS HAREKETLERİ.....	64
2.3.1. Doğumlar ve Ölümler.....	64
2.3.2. Göçler	65

2.4. NÜFUSUN SOSYAL VE EKONOMİK ÖZELLİKLERİ	68
2.4.1. Cinsiyet ve Yaş Yapısı	68
2.4.2. Nüfusun Eğitim Durumu	71
2.4.3. Nüfusun Beslenmesi ve Sağlık Durumu	80
2.4.4. Aile Yapısı.....	82
2.4.5. Aktif Nüfusun Sektörel Dağılımı	83
2.5. NÜFUS YOĞUNLUKLARI.....	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YERLEŞMENİN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

3.1. GENEL BAKIŞ	86
3.2. YERLEŞMENİN TARİHİ GELİŞİMİ	87
3.3. COĞRAFİ ŞARTLAR VE MESKENLER.....	88
3.3.1. Jeomorfolojik Özellikler ve Yerleşme Dokusu	88
3.3.2. İklim Şartları ve Meskenler	89
3.3.3. Sosyo – Ekonomik Yapı ve Meskenler	90
3.4. YAPI MALZEMESİNE GÖRE MESKENLER	91
3.5. ÇATI ŞEKİLLERİNE GÖRE MESKENLER.....	93
3.6. KAT SAYILARINA GÖRE MESKENLER	94
3.7. İNŞA TARZLARINA GÖRE MESKENLER.....	95
3.7.1. Basit Meskenler	95
3.7.2. Geleneksel Meskenler	95
3.7.3. Modern Konutlar	96
3.8. FONKSİYONLARINA GÖRE MESKENLER	97

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BAŞLICA EKONOMİK FAALİYETLER

4.1. TARIM.....	98
4.1.1. Genel Bakış	98
4.1.2. Parsel Büyüklüğü ve Mülkiyet Durumu.....	100
4.1.3. Tarım Ürünlerinin Ekiliş Sahaları ve Üretim Durumları	101
4.1.3.1. Tahıllar.....	102

4.1.3.2. Yem Bitkileri	105
4.2. HAYVANCILIK	105
4.2.1. Büyükbaş Hayvan Yetiştiriciliği	106
4.2.2. Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği	109
4.2.3. Yük ve Çeki Hayvancılığı	110
4.2.4. Kumes Hayvancılığı	111
4.2.5. Arıcılık.....	111
4.3. ULAŞIM, TİCARET VE SANAYİ.....	112
4.4. TURİZM	115
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	119
KAYNAKÇA	124
ÖZGEÇMİŞ.....	130

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAMUR'UN (AĞRI) COĞRAFI ETÜDÜ

Tolga KORKUSUZ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Cemal SEVİNDİ

Ortak Danışman: Yrd. Doç. Dr. Sinan KOCAMAN

2015, Sayfa: 130

Juri: Yrd. Doç. Dr. Cemal SEVİNDİ

Yrd. Doç. Dr. Sinan KOCAMAN

Yrd. Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ

Yrd. Doç. Dr. Kübra ERHAN

Yrd. Doç. Dr. Salih BİRİNCİ

Hamur İlçesi'nin yüz ölçümü 873 km² (Harita Genel Komutanlığı, 2009) olup Doğu Anadolu Bölgesi'nin, Yukarı Murat – Van Bölümü'nde Ağrı İl Merkezi'nin güneyinde yer almaktadır. *İlçedeki başlıca dağlar Aladağlar silsilesi içinde yer alan Aladağlar Biçare Dağı ve Kandil Dağı'dır. Başlıca akarsuları ise; Murat Nehri ve Murat Nehri'ne dökülen Tükenmez, Mandalık ve Tuzlusu çaylarıdır* (Hamur Kaymakamlığı).

İlçe DPT'ye göre 872 ilçe arasında 863. olarak son sıralarda yer almıştır (DPT, 2004). Bu tez çalışması ile bu sorunun altında yatan sebepler coğrafi bir bakış açısı ile ele alınmıştır.

Ağrı (Eleşkirt) Ovası'nın hemen güneyinde bulunan Hamur'da dağların uzanış yönü KD - GB doğrultusundadır. İlçe merkezinin hemen bitiminden itibaren dağların yükseltisi başlar.

Araştırma sahasında tipik bir Doğu Anadolu Karasal İklimi yaşanmaktadır. Kış aylarını zorlu şartlar altında geçiren saha, yaz aylarında ise kısa ve ılıman sıcaklıkta geçirmektedir.

1958 yılında 960 nüfusu ile ilçe olan Hamur, günümüzde 3.127'ye kadar ulaşmıştır. 2014 yılında 17.237 olan bucak nüfusu ile toplamda 20.364 kişi olmuştur. Araştırma sahasının yerleşme şekilleri ilçe genelinde toplu bir yapı göstermektedir. Sahada etkili olan iklim şartlarına bağlı olarak uzun ve soğuk geçen kış evresi, meskenlerin bir araya toplanmasını zorunlu hale getirmiştir.

Bölgede ekonomik faaliyetler tarıma bağlıdır. Başlıca tarım ürünleri buğday ve arpadır. Bunun yanında hayvansal yem olarak yonca, korunga ve fiğ ekilmektedir. Bölgedeki ticari faaliyetler Ağrı İl Merkezi'ne yakınlıktan dolayı fazla gelişme gösterememiştir.

Sonuç olarak kanunen ilçe olarak gözükken Hamur, coğrafi anlamda bir köy ve köy altı yerleşmesi olan kasabaya örnektir. İdari anlamda ilçe olabilmesi ve daha fazla gelişimin olması için bölgenin hemen yakınında bulunan Diyadin sıcak sularının seracılıkta kullanılması amacıyla Hamur'a getirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hamur, Ağrı, Doğu Anadolu, Yukarı Murat Van.

ABSTRACT**MASTER THESIS****THE GEOGRAPHICAL SURVEY OF HAMUR (AGRI)****Tolga KORKUSUZ****Advisor: Assist. Prof. Dr. Cemal SEVİNDİ****Co-Advisor: Assist. Prof. Dr. Sinan KOCAMAN****2015, Page: 130****Jury: Assist. Prof. Dr. Cemal SEVİNDİ
Assist. Prof. Dr. Sinan KOCAMAN
Assist. Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ
Assist. Prof. Dr. Kübra ERHAN
Assist. Prof. Dr. Salih BİRİNCİ**

Hamur district covers 873 km² (General Command of Mapping, 2009) and located in the Upper Murat – Van part of East Anatolia Region as a district of Ağrı Province. Major mountains in the district are Aladağlar mountains, Biçare Mountains and Kandil Mountain located within Aladağlar chain. Some of the main rivers are Murat River; Tükenmez, Mandalık and Tuzlusu rivers which are feeding Murat river (Hamur District Governorship).

According to the State Planning Organization Hamur is 863th among 872 districts (DPT, 2004). With this thesis, reasons, underling this problem, are approached with a geographic perspective.

Hamur is just located South of Ağrı (Eleşkirt) plain and the mountains lie from NE – SW direction.

In research field a typical East Anatolian Continental Climate is seen. Field experiences the long and harsh, short and temperate summers.

The population of Hamur was 960 in 1958 and today it showed an upward trend to 3.127. Moreover, with the rural population of 17.237 total population is 20.364. Settlement patterns shows a cumulative structure in the research field. Depending on the climatic conditions, long and cold winters are seen, settlements were forced to have a cumulative structure.

Economic activities are tied to agriculture in the region. Main agricultural products are wheat and barley. Besides, clover, trefoil and wetch are planted as an animal fodder. Trade activities are not developed because of its closeness to the Ağrı City Center.

As a result, Hamur can be a district with law, but geographically it can be an example of a small town. In order to be a county and to develop more in a geographic sense, hot water springs should be carried to Hamur from Diyadin in order to use for green houses.

Key Words: Hamur, Agri, East Anatolia, Upper Murat Van.

KISALTMALAR DİZİNİ

ADKNS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
Bkz	: Bakınız
C	: Celcius
Cm	: Santimetre
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
GB	: Güneybatı
HPa	: Hectopascal
İGM	: İstatistik Genel Müdürlüğü
İUM	: İstatistik Umum Müdürlüğü
KD	: Kuzeydoğu
Km	: Kilometre
M	: Metre
Mm	: Mili Metre
OMGİ	: Otomatik Meteoroloji Gözlem İstasyonu
Ort	: Ortalama
Ppb	: Parts per billion (milyarda bir - nano)
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Ağrı Meteoroloji İstasyonu'nda Ortalama, Maksimum ve Minimum Sıcaklıkların Aylara Göre Dağılımı (1986-2011).	15
Tablo 1.2. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Ortalama Basınç, Maksimum Basınç ve Minimum Basınç Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı.	18
Tablo 1.3. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Ortalama Rüzgârlı Gün Sayısı.	19
Tablo 1.4. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Rüzgâr Hızları.	20
Tablo 1.5. Ağrı'da Çeşitli Yönlerden Esen Rüzgârların Esme Sayıları ve Yüzdelik Frekansları.	20
Tablo 1.6. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Nem Oranları.	22
Tablo 1.7. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Açık Kapalı Günlerin Dağılımı.	23
Tablo 1.8. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Sisli Günlerin Dağılımı.	24
Tablo 1.9. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonunda Ortalama Yıllık Toplam Yağışın Aylara Göre Dağılımı.	26
Tablo 1.10. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Kar Yağışlı Günler, Kar Örtülü Günler, Maksimum Kar Kalınlığı Verileri ve Toprak Üstü Ortalama Sıcaklık Verileri.	29
Tablo 1.11. Meteoroloji İklim Sınıflandırması.	34
Tablo 1.12. Akarsularda Ölçülen Debi ve Hız Miktarları.	40
Tablo 2.1. 1965 Yılı Hamur ve Bağlı Olduğu Köylerin Nüfusu.	46
Tablo 2.2. 1970 Yılı Hamur ve Bağlı Olduğu Köylerin Nüfusu.	47
Tablo 2.3. 1975 Yılı Hamur ve Bağlı Olduğu Köylerin Nüfusu.	49
Tablo 2.4. 1980 Yılı Hamur ve Bağlı Olduğu Köylerin Nüfusu.	51
Tablo 2.5. 1985 Yılı Hamur ve Bağlı Olduğu Köylerin Nüfusu.	53
Tablo 2.6. 1990 Yılı Hamur ve Bağlı Olduğu Köylerin Nüfusu.	55
Tablo 2.7. 2000 Yılı Hamur ve Bağlı Olduğu Köylerin Nüfusu.	57
Tablo 2.8. 2010 Yılı Hamur ve Bağlı Olduğu Köylerin Nüfusu.	59
Tablo 2.9. 2014 Yılı Hamur ve Bağlı Olduğu Köylerin Nüfusu.	61
Tablo 2.10. Sayım Yıllarına Göre Kadın Nüfus, Erkek Nüfus, Toplam Nüfus, Değişimi.	62

Tablo 2.11. Sayım Yıllarına Göre Canlı Doğan Çocuk Sayısı, Yaşayan Çocuk Sayısı.	64
Tablo 2.12. Sayım Yıllarına Göre Ölen Erkek, Ölen Kadın ve Toplam Ölüm Sayısı. ..	65
Tablo 2.13. Göç Nedenlerinin Önem Sırasına Göre Dağılımı.	67
Tablo 2.14. 1927 Yılı Ağrı (Beyazıt) Geneli Kadın, Erkek ve Toplam Nüfus.	68
Tablo 2.15. Hamur Geneli Kadın, Erkek ve Toplam Nüfus.....	69
Tablo 2.16. 2014 Yılı Hamur İlçesi Kadın, Erkek ve Toplam Yaş Grupları.	71
Tablo 2.17. Mekatib-i İbtidaiye Ders Programı.	72
Tablo 2.18. Hamur İlçe Merkezi'nde Bulunan Eğitim Kurumlarının Öğretmen ve Öğrenci Sayıları.....	73
Tablo 2.19. 2013 Yılı Yaş Gruplarına Göre Hamur İlçesi Kadın, Erkek ve Toplam Okuma – Yazma Durumu.	76
Tablo 2.20. 2013 Yılı Yaş Gruplarına Göre Hamur İlçesi Kadın, Erkek ve Toplam Bitirilen Eğitim Düzeyi	78
Tablo 2.21. Aktif Nüfusun Sektörel Dağılımı.	83
Tablo 2.22. 1965 – 2014 Yılları Arası Hamur İlçesi Nüfus Yoğunluğu.	84
Tablo 4.1. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Maksimum Kar Kalınlığı... ..	98
Tablo 4.2. Hamur İlçesi Arazi Kullanımı.	99
Tablo 4.3. Hamur İlçesi Üretilen Buğday ve Arpa Üretim Alanları Büyüklüğü.	102
Tablo 4.4. Hamur İlçesi Hayvan Türleri Sayısı	106
Tablo 4.5. Hamur İlçesi Büyükbaş Hayvan Türleri Sayısı.....	107
Tablo 4.6. Hamur'da Bulunan Turistik Kaynaklar.....	115

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Hamur İlçe Merkezi'nin Doğu – Batı Arası Yükselti Çizgisi (17 km).....	7
Şekil 1.2. Ağrı Meteoroloji İstasyonu'nda Ortalama, Maksimum ve Minimum Sıcaklıkların Aylara Göre Dağılımı.	15
Şekil 1.3. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonuna Ait Güneşlenme Şiddeti Verileri.	17
Şekil 1.4. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu'na Ait Ortalama Basınç, Maksimum Basınç, Minimum Basınç Verileri.	18
Şekil 1.5. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Ortalama Rüzgârlı Gün Sayısı.....	19
Şekil 1.6. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Rüzgâr Hızları.....	20
Şekil 1.7. Ağrı'da Esen Rüzgârın Mevsimsel Dağılımı.....	21
Şekil 1.8. Ağrı'da Esen Rüzgârların Esme Yönleri.....	21
Şekil 1.9. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Nem Oranları.....	22
Şekil 1.10. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Açık Kapalı Günlerin Dağılımı.....	24
Şekil 1.11. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Sisli Günlerin Ortalaması.....	25
Şekil 1.12. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Yağış Ortalaması.....	26
Şekil 1.13. 1971 – 2013 Yılları Arası Ağrı Yıllık Yağışları.....	27
Şekil 1.14. Ağrı'da Toplam Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı (mm).....	28
Şekil 1.15. Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Kar Yağışlı Günler.....	30
Şekil 1.16. Ağrı Meteoroloji İstasyonu Kar Örtülü Günleri.....	30
Şekil 1.17. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Maksimum Kar Kalınlığı.....	31
Şekil 1.18. Temmuz Ayı Sıcaklık Oranları.....	32
Şekil 2.1. 1965 Yılı Hamur Köy ve Şehir Nüfus Oranları.....	45
Şekil 2.2. 1970 Yılı Hamur Köy ve Şehir Nüfus Oranları.....	47
Şekil 2.3. 1975 Yılı Hamur Köy ve Şehir Nüfus Oranları.....	49
Şekil 2.4. 1980 Yılı Hamur Köy ve Şehir Nüfus Oranları.....	51
Şekil 2.5. 1985 Yılı Hamur Köy ve Şehir Nüfus Oranları.....	53
Şekil 2.6. 1990 Yılı Hamur Köy ve Şehir Nüfus Oranları.....	55
Şekil 2.7. 2000 Yılı Hamur Köy ve Şehir Nüfus Oranları.....	57
Şekil 2.8. 2010 Yılı Hamur Köy ve Şehir Nüfus Oranları.....	59

Şekil 2.9. 2014 Yılı Hamur Köy ve Şehir Nüfus Oranları.....	61
Şekil 2.10. Hamur’da 1940 – 2014 Yılları Arası Sayım Yıllarına Göre Nüfusun Değişimi.	63
Şekil 2.11. Şehirden Göç Etme Düşüncesinin İllere Göre Dağılımı.....	66
Şekil 2.12. 1927 Yılı Ağrı (Beyazıt) Geneli Kadın, Erkek ve Toplam Nüfus.....	68
Şekil 2.13. Hamur Geneli Kadın, Erkek ve Toplam Nüfus	69
Şekil 2.14. 2014 Yılı Hamur Geneli Nüfus Piramidi.....	70
Şekil 2.15. 2014 Yılı Hamur Geniş Aralıklı Nüfus Piramidi.....	70
Şekil 2.16. Hamur İlçesi’nde ki Kayıtlı Öğrenci Oranları.	73
Şekil 2.17. Hamur İlçesi’nde ki Öğretmen Sayısı.	75
Şekil 2.18. 2013 Yılı Hamur İlçesi Toplam Bitirilen Eğitim Düzeyi.	78
Şekil 2.19. 1965 – 2014 Yılları Arası Hamur İlçesi Nüfus Yoğunluğu.....	85
Şekil 4.1. Hamur İlçesi Arazi Kullanımı.	99
Şekil 4.2. Hamur İlçesi Üretilen Buğday ve Arpa Üretim Alanları Büyüklüğü.	104
Şekil 4.3. Hamur İlçesi Üretilen Buğday ve Arpa Üretim Alanları Oranları	104
Şekil 4.4. Hamur İlçesi Hayvan Türleri Oranı.....	106
Şekil 4.5. Hamur İlçesi Büyükbaş Hayvan Türleri Sayısı	107

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1. Hamur İlçe Merkezi'nin Doğusundan Bir Görünüm.....	2
Fotoğraf 1.1. Hamur İlçe Merkezi'nin Güneyinde Bulunan Aladağlar'dan Bir Görünüm.....	8
Fotoğraf 1.2. Hamur İlçe Merkezi Üzerinde Özellikle Kış Mevsiminde İzlenen Hava Kirliliği.....	33
Fotoğraf 1.3. Hamur'da Kışın Yakacak Olarak Kullanılan Geven Topluluğu.....	37
Fotoğraf 1.4. Hamur'da Kışın Yakacak Olarak Kullanılan Step (Geven) Topluluğu...	37
Fotoğraf 1.5. Murat Nehri'nden Bir Görünüm.....	38
Fotoğraf 1.6. Hamur Deresi'nden Kış Manzarası.....	40
Fotoğraf 1.7. Kar Sularının Erimesi İle Oluşan Bir Dere.....	42
Fotoğraf 2.1. Yatılı Bölge İlk Okulu.....	74
Fotoğraf 2.2. Hamur Lisesi.....	77
Fotoğraf 2.3. Hamur Lisesi Kız Pansiyonu.....	79
Fotoğraf 2.4. Hamur İlçe Halk Kütüphanesi.....	79
Fotoğraf 2.5. Hamur Devlet Hastanesi Acil Servisi.....	81
Fotoğraf 2.6. Hamur Devlet Hastanesi.....	82
Fotoğraf 2.7. Hamur Kaymakamlığı İlçe Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü.....	84
Fotoğraf 3.1. Hamur İlçe Merkezi'ndeki Plansız Yapılaşmaya Bir Örnek.....	86
Fotoğraf 3.2. Hamur İlçe Merkezi'nde Modern Çatı Tipi.....	89
Fotoğraf 3.3. Hamur İlçe Merkezi'nde Bir Mesken Tipi.....	90
Fotoğraf 3.4. Hamur İlçe Merkezi'nde Kerpiç Mesken Tipi.....	91
Fotoğraf 3.5. Hamur İlçe Merkezi'nde Taş Yapılı Bir Mesken Tipi.....	92
Fotoğraf 3.6. Hamur İlçe Merkezi'nde Betonarme Mesken Tipi.....	93
Fotoğraf 3.7. Hamur İlçe Merkezi'nde Bir Apartman.....	94
Fotoğraf 3.8. Hamur İlçe Merkezi'nde Bir Mesken ve Alt Eklentisi Olan Ahır.....	95
Fotoğraf 3.9. Hamur İlçe Merkezi'nde Betonarme 2 Katlı Mesken Tipi.....	96
Fotoğraf 3.10. Hamur Çevre Mahalle Camii.....	97
Fotoğraf 4.1. Hamur'da Bir Tarla.....	100
Fotoğraf 4.2. Hamur'da Otlayan Büyükbaş Hayvanlar.....	108
Fotoğraf 4.3. Hamur İlçe Merkezi'nde Bir Ahır.....	109
Fotoğraf 4.4. Hamur'da Küçükbaş Hayvanlar.....	110

Fotoğraf 4.5. Aladağlar'da Arıcılık.....	112
Fotoğraf 4.6. Yalçın Kayalıklar Üzerinde Bulunan Havarana (Hamur) Kalesi.....	116
Fotoğraf 4.7. Hamur Kümbeti.....	117
Fotoğraf 4.8. Hamur Deresi'nde Avlanan Balıkçılar (Panoramio).....	118

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası.	1
Harita 2. Hamur Köyleri İdari Bölünüş Haritası.....	3
Harita 1.1. Hamur İlçesi Fiziki Haritası.....	9
Harita 1.2. Hamur İlçesi Topoğrafya Haritası.	10
Harita 1.3. Hamur ve Çevresindeki Fay Hatları.	11
Harita 1.4. Türkiye’de Ortalama Sıcaklıkların Dağılımı.	13
Harita 1.5. Yıllık Toplam Yağış Normalleri (1981 – 2010).	27
Harita 1.6. Murat Nehri Doğuş Noktası (Esri Haritalar).	39
Harita 1.7. Hamur İlçesi Akarsu Haritası.	41
Harita 2.1. 2014 Yılı Hamur ve Köyleri Nüfus Büyüklüğü.....	63
Harita 4.1. Hamur Ulaşım Haritası.	113

ÖNSÖZ

Sosyo-ekonomik bakımdan geri kalmış yörelerin kalkınmasında bu yörelerin coğrafi görüşle araştırılması ve bu görüş doğrultusunda rasyonel esaslara dayalı olarak planlaması büyük önem taşımaktadır.

Bu tez çalışması ülkemizin sosyo-ekonomik bakımdan az gelişmiş bir yerleşme olan Hamur İlçesi'nin coğrafi özelliklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma ile araştırma sahasının fiziki, beşeri ve ekonomik özellikleri incelenip, bölgedeki sorunlar için çözümler sunulacaktır. Bu sorunlardan başlıcaları şüphesiz Hamur İlçesi'nin Türkiye'deki az gelişmiş ilçelerden biri olmasının altında yatan ekonomik sebeplerdir.

Bu çalışma ile Hamur'un geri kalmışlığın sebepleri araştırılarak, öneriler sunulacaktır. Çalışmanın gerek yöneticilere gerekse yatırımcılara planlamalar için bir kaynak olacağı umundayız.

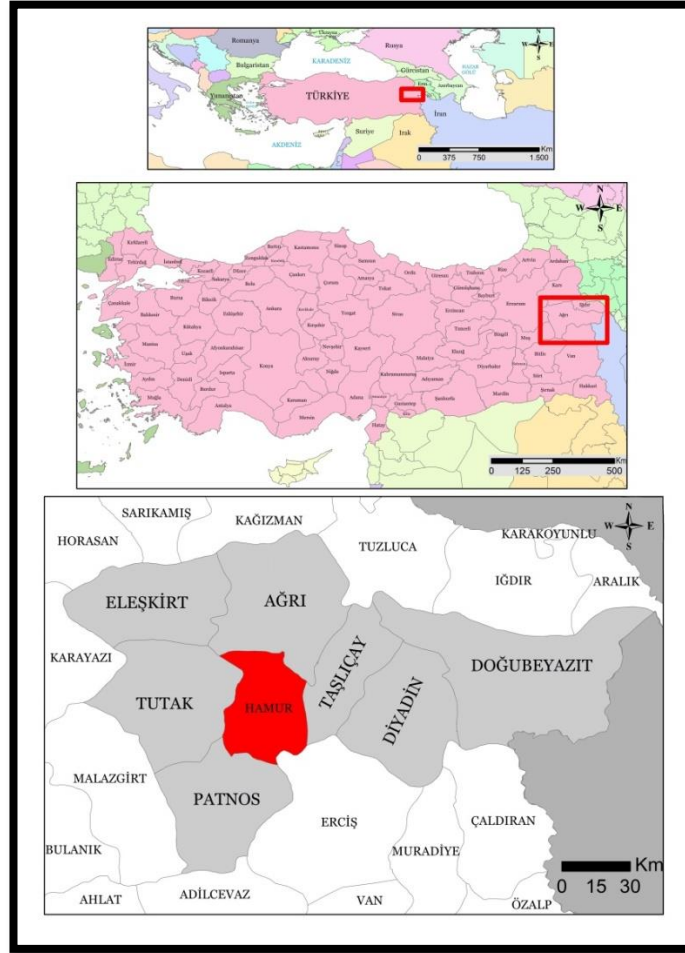
Konu seçiminden çalışmanın her aşamasında yardım ve desteğini esirgemeyen, çalışmayı sabırla izleyen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Cemal SEVİNDİ ve Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'ndeki hocalarıma şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca tez sürecinde her türlü yardım ve desteğini esirgemeyen ikinci danışmanım Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Sinan KOCAMAN'a yürekten teşekkürler sunarım. Araştırma sürecinde desteklerini esirgemeyen Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi öğretim elemanları Yrd. Doç. Dr. Murat KURT, Öğr. Gör. Salim ARPACI, Arş. Gör. Muhammet AY ve Arş. Gör. Oğuzhan YEL'e teşekkürlerimi sunarım.

Arazi uygulama çalışmaları başta olmak üzere çeşitli aşamalarda desteklerini esirgemeyen Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği öğrencileri Harun BEYAZIT, Rıdvan YILDIRIM ve Leyla BAYRAM ile bilgisayar düzenlemelerinde yardımlarını esirgemeyen İbrahim EŞİM'e teşekkür ederim. Araştırmanın eldeki duruma gelmesinde; Hamur İlçe Tarım Müdürlüğü çalışanlarına, Hamur İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne ve Hamur Belediye Başkanı Cezmi ERGÜL'e şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Son olarak, tez yazma süresi boyunca gülcüklerini hiçbir zaman esirgemeyen oğlum Kıvanç'a, varlığıyla her zaman yanımda olan eşime ve dualarıyla bana destek olan anneme, babama ve kardeşime içten ve sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Hamur İlçesi, Ağrı İli sınırları içerisinde Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü'nde yer almaktadır¹. Yüzölçümü 873 km²'dir (Harita Genel Komutanlığı, 2009). Hamur İlçe Merkezi 42° 59' 26" doğu boylamında ve 39° 36' 41" kuzey enleminde, ilçe tamamı ise 39.666684° ve 39.630971° Kuzey enlemleri, 42.879091° ve 42.900654° Doğu boylamlarında yer alır. İlçenin kuzeyinde Ağrı Merkez İlçe, doğusunda Taşlıçay, güneydoğusunda Erciş (Van), güneyinde Patnos, batısında Tutak ve kuzeybatısında ise Eleşkirt bulunmaktadır (Harita 1).

Harita 1. Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası.

¹ Bilindiği üzere Türkiye'nin Coğrafi Bölge ve Bölümleri (7 bölge ve 21 bölüm şeklinde), 6 - 21 Haziran 1941 tarihleri arasında toplanan Birinci Türk Coğrafya Kongresi'nde Türkiye Coğrafyası Komisyonu tarafından oluşturulmuştur. Yukarı Murat-Van Bölümü, komisyon raporunun ilk bölümünde tek bir bölüm gibi değerlendirilirken raporun ilerleyen bölümlerinde ise Yukarı Murat ve Van Bölümleri iki ayrı bölüm olarak ele alınmaktadır. Günümüzde de bazı araştırmacılar (Arıncı ve Özçağlar) tarafından coğrafi şartların farklılığı nedeniyle ayrı ayrı kabul edilmekle birlikte araştırmacıların büyük çoğunluğu Yukarı Murat ve Van Bölümü şeklinde tek bölüm olarak ele almaktadır.

Ağrı İl Merkezi'ne uzaklık olarak en yakın ilçe merkezi olan Hamur, şehrin yaklaşık 14 km güneybatısında bulunmaktadır. Hamur, çevresindeki önemli şehirlerden Erzurum'a 192 km, Iğdır'a 157 km, Kars'a 176 km, Van'a, Muş'a 234 km ve Bitlis'e ise 222 km uzaklıktadır. İlçe arazisinin deniz seviyesine göre ortalama yükseltisi 1.675 m'dir.

Araştırma sahası içerisindeki önemli dağlık alanları, ilçenin doğu ve güneydoğusunda sıralanan Aladağlar silsilesine dâhil edilen Biçare Dağı ve Kandil Dağları'dır. Dağ sıraları başta Murat Nehri ve önemli kollarından Tükenmez Çayı, Mandalık Irmağı ve Tuzlusu çayları tarafından derin vadilerle parçalanmıştır.

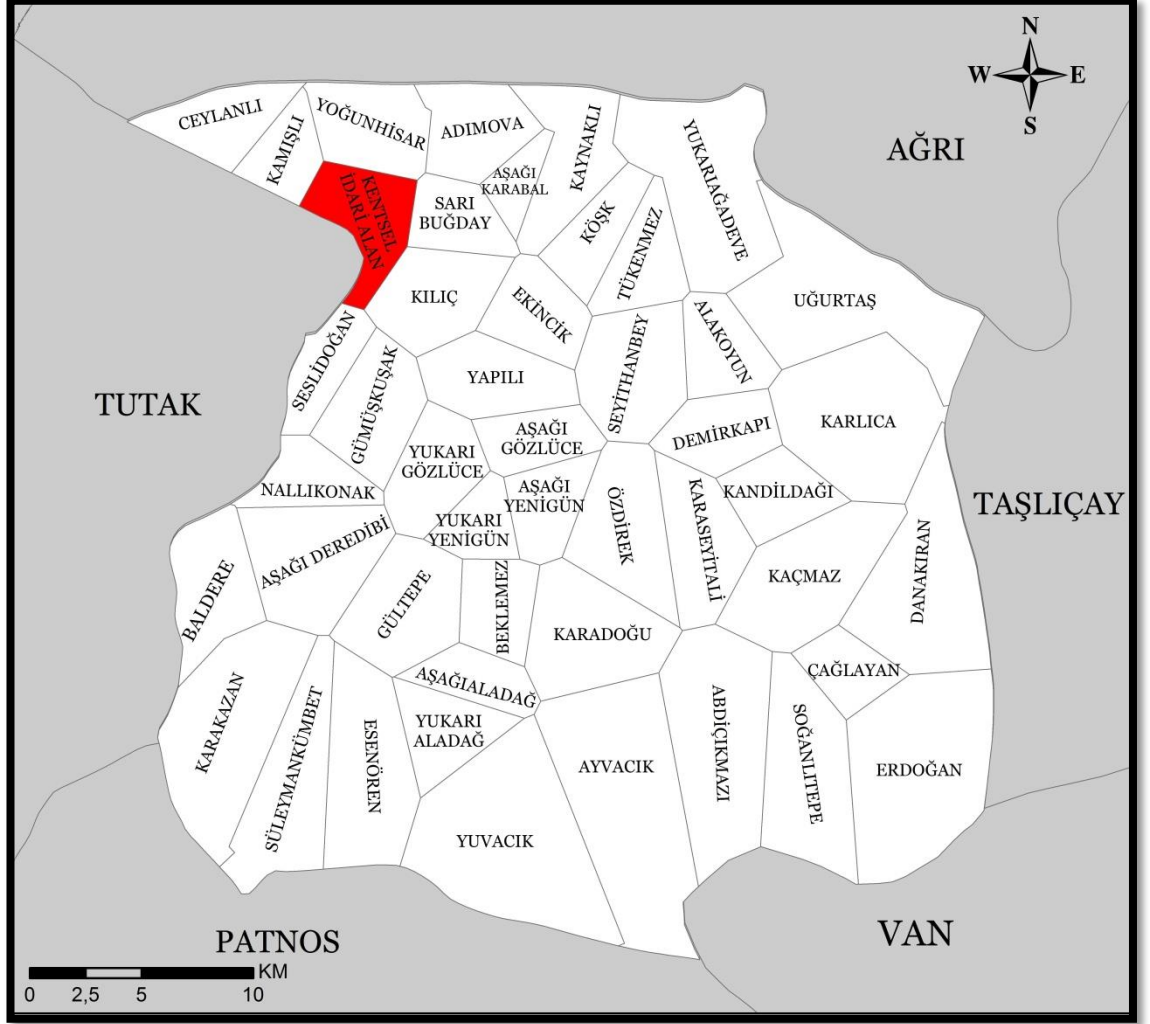

Fotoğraf 1. Hamur İlçe Merkezi'nin Doğusundan Bir Görünüm.

Araştırma sahası cumhuriyetin ilanıyla birlikte idari olarak Ağrı Merkez ilçeye bağlı olarak bucak statüsünde yapılandırılmış, 1958 yılında 7033 Sayılı Kanun ile merkez ilçeden ayrılarak 43 köyü ile birlikte müstakil bir ilçeye dönüştürülmüştür (Kocaman vd., 2014).

1960 yılından yapılan ilk sayımda, ilçe nüfusu 13.700 (DİE, 1965) olarak belirlenmiştir. Bu sayı 2014 yılına gelindiğinde ADNKS'ne göre 20.364'e yükselmiştir.

Hamur İlçesi'nde ise durum biraz daha farklıdır. Nitekim 1960 yılında 910 olan nüfus, 2014 yılında 3.127'ye kadar yükselebilmiştir. Sayım dönemlerinde değişiklikler göstermekle beraber, 2014 yılı itibarıyla Hamur İlçesi yönetim bölgesinde toplam 46 köy mevcuttur (Harita 2).

Harita 2. Hamur Köyleri İdari Bölünüş Haritası (Atlas.gov.tr'den Değiştirilerek Çizilmiştir)

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU

Hamur'un Coğrafi Etüdü adlı çalışma bölgesel coğrafya metodu ile hazırlanmıştır. Hamur İlçesi hakkında yapılan araştırmalar sınırlı olduğu gibi ARDOS; ARINÇ ve KAYA'nın çalışmaları bu çalışmaya yol gösterici nitelikte olmuştur.

Bu araştırmanın temel amacı, inceleme sahasının doğal, beşeri ve ekonomik özelliklerinin coğrafi bakış açısı ve çalışma metodolojisine uygun olarak analiz edilmesi; sahanın mevcut sorunlarının ortaya konulması ve çözümüne yönelik önerilerin sunulmasıdır. Söz konusu bu temel amaç doğrultusunda cevap aranacak bazı sorular ise şöyle sıralanabilir:

- Hamur İlçesi'nin doğal, beşeri ve ekonomik potansiyel kaynakları nelerdir? Bu kaynaklardan ne ölçüde istifade edilmektedir?
- Sahada nüfusun tarihi gelişimi ve genel demografik niteliklerin durumu nedir? Araştırma sahasında dış-göçleri önlemek için neler yapılabilir?
- Araştırma sahasında yerleşmelerin dağılışı bakımından önemli karakteristik özellikler nelerdir?
- Tarım ve ticaret gibi başlıca ekonomik faaliyetlerin araştırma sahasındaki dağılışı ve gelişimi ne yöndedir? Bu ekonomik alanların daha iyi olması için neler yapılabilir?
- Araştırma sahasındaki ekonomik ve beşeri yapının daha iyi hale getirilmesi için yapılması gerekenler nelerdir?

Türkiye'nin az gelişmiş ilçelerinden biri olması nedeniyle dikkat çeken Hamur, şimdiye kadarki sosyo – ekonomik açıdan sıralamalar belirleyen en kapsamlı ve reel çalışma olan Devlet Planlama Teşkilatına göre 872 ilçe arasında 863. olarak son sıralarda yer almıştır (DPT, 2004). Hamur'un geri kalmışlığının nedenleri arasında İlçe Merkezi'nin Ağrı İl Merkezi'ne olan yakınlığı ilk sıralarda yer almaktadır. Bölgede kış aylarının uzun sürmesi, tarım ürünü çeşitliliğinin az olması gibi durumlarda Hamur'un geri kalmasının nedenlerinden sayılabilir. Bu geri kalmışlık nedenlerinin sıralamasını yapmak ve etki oranlarını belirlemek, araştırmanın bir diğer hedefidir.

Çalışmada nitel ve nicel yapıları bir yöntem uygulanmıştır. Araştırmanın ilk aşamasında, araştırma sahası ile ilgili literatür taraması yapılmış ve elde edilen bilgiler yorumlanmıştır. Veriler tablo, grafik ve haritalandırılmıştır.

Araştırma sahasının iklim özellikleri incelenirken, 1960 yılından beri rasat yapmakta olan Ağrı Meteoroloji İstasyonu'nun OMGİ, sinoptik ve günlük klima verilerinden yararlanılmıştır.

Araştırmanın ikinci aşamasında ise coğrafyanın olmazsa olmazı arazi uygulama çalışmaları gerek kış aylarında gerekse yaz aylarında birçok kez yapılmış ve coğrafi şartlar yerinde incelenmiştir. Bu uygulama çalışmaları gerçekleştirilirken yöre halkı ile mülakat yöntemlerine sıkça başvurulmuştur. Arazi uygulama çalışmaları sırasında ilçenin kırsal ve kentsel alanları incelenmiş ve fotoğraflar çekilmiştir.

Haritalar çizilirken ArcMap 10.2 programından yararlanılmış ve altlık harita olarak Google Earth uydu görüntüleri, toprak analiz haritaları, HGK Van paftası, Maden Tetkik ve Arama Müdürlüğü Van paftası ve Hamur Belediyesi imar planı kullanılmıştır.

İlçeye ait verilerin temin edilmesinde Hamur İlçe Kaymakamlığı, İlçe Tarım Müdürlüğü, İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, İlçe Sağlık Müdürlüğü, Meteoroloji Genel Müdürlüğü gibi kurumlara başvurulmuştur.

Araştırma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sahanın doğal çevre özellikleri, ikinci bölümde nüfus, üçüncü bölümde yerleşme, dördüncü bölümde ekonomik faaliyetler ve beşinci bölümde ise sonuç ve öneriler ele alınmıştır.

II. KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Bir coğrafi etüd olan bu çalışmada son yıllarda yapılan göçler konusunda ilçe merkezinde muhtarlar ile yapılan mülakatlarda göç eden kişi sayısı tespit edilememiştir.

Ekonomik veriler temin edilirken Hamur İlçe Tarım Müdürlüğü'ne başvurulmuştur. Ancak temin edilen veriler içerisinde üretilen tarım ürünlerinin miktarları kayda tabi tutulmamıştır. Ayrıca kümes hayvan sayısı, yem bitkileri üretim alanları ve miktarları gibi tarımsal üretim verileri de kayda tabi tutulmamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞAL ÇEVRE ÖZELLİKLERİ

1.1. YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Hamur, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü'nde yer almaktadır. Doğusunda Kandil Dağı, kuzeyinde Ağrı Ovası, güneyinde ise Aladağlar (2.876) bulunur.

Ağrı-Eleşkirt-Taşlıçay Ovası veya Havzası, güneyden volkanitlerden, kuzeyden ise sedimanter kayaçlardan oluşmuş yüksek dağlarla sınırlanmıştır (Ardos M., 1995, 129).

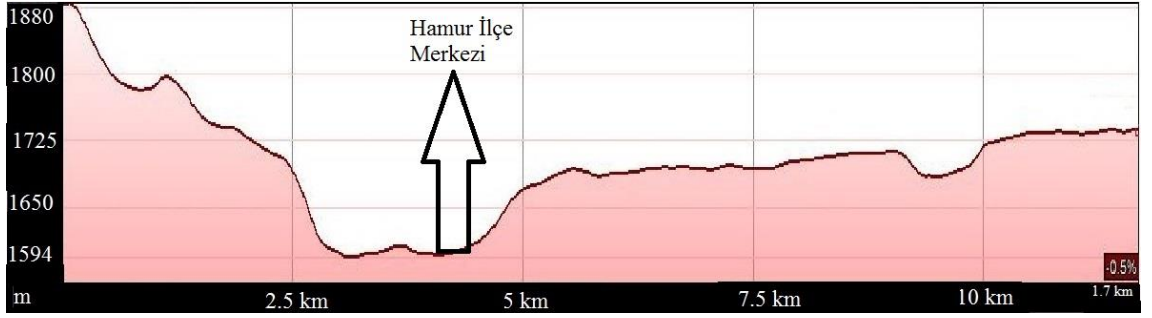
Aynı zamanda doğudan yine volkanik dağlarla (Büyük ve Küçük Ağrı dağları) sınırlanmıştır. Bu iki kütle arasında kalan depresyon, Neojen tortuları ile dolmuştur. Güneydeki dağlık alanı oluşturan volkanitlerin başlıcalarını andezitler, andezit tüfleri ve andeziti konglomeralar teşkil eder. Andezitlerin volkanik hareketler ile oluştuğu doğrultuda bölgenin Tersiyer veya Kuvaterner dönemlerinde oluştuğunu söyleyebiliriz. Özellikle ovanın doğu uçlarına (Büyük ve Küçük Ağrı Dağları) gidildiği zaman volkanizmanın etkilerini kolayca görebiliriz. Kuzeydeki dağlık kütle ise kretaseflişlerinden (kil taşı, silttaşı, kum taşı ve konglomeralar) ayrıca bunların üzerine diskordant olarak Eosen kalkerlerinden oluşmuştur. Bu dağların doğusunda ise, Pliyosen Alt Kuvaterner yaşlı, 200 km²'lik bir alana yayılmış olan bazaltlar, diğer formasyonları örtmektedirler (Cumaçay bucağı çevresi). Ovanın güney, batı ve doğusu ise, daha yaşlı formasyonlar üzerine her yerde diskordant olarak bulunan denizel miyosen tortulları tarafından işgal edilmiştir. Bunlar başlıca iki fasiyeste gelişmişlerdir:

1- Tüf ve aglomera ara – tabakalı kil ve marnlar (Bunlar yüksek tepeler halinde olup, tabakaları 8 – 12 ° kadar kuzeye eğilidir), 2- Kumtaşı ve kömür tabakalı kil ve marnlar (Ova batısındaki Eleşkirt civarında görülen, ortalama 150 m kalınlık gösteren bu formasyon tabakaları ise güneye doğruya doğru eğilimlidir) (Ardos, 130 - 131).

Bütün bu oluşumların sonunda ARDOS, ovanın oluşumunu şu sözlerle özetlemektedir: “Miyosen transgresyonunu takiben, bölgenin kara haline geçmesinden sonra, şimdiki ovanın gerek kuzeyinde, gerekse güneyinde büyük çapta faylanmalar

olmuştur. Böylece ovanın ilk şekli kabaca ortaya çıkmıştır. Çünkü bu faylar arasında kalan kısım çökmüş, bu çöken kısma ise sular dolarak bir –Pliosen Gölü- oluşmuştur. Bu göl, pliyosen göl tortuları ile dolarken, aynı zamanda yine çökmesine devam etmiş ve bir bakıma sübsidans havzası niteliği kazanmıştır. Kuvaterner esnasında ise, güneyden, geriye doğru aşınım ile ulaşan Murat Nehri havza içerisine kadar sokulmuş, burayı dış drenaja açmış ve gerek Miyosen, gerekse Pliosen tortullarının büyük kısmı aşınarak ortadan kalkmış, yerlerine yeni alüvyonlar dolmuştur. Bu kazma faaliyeti ile ilgili olarak ta flüvyal taraçalar oluşmuştur” (Ardos, 132).

Araştırma sahasında bulunan en önemli ova şüphesiz ki Ağrı (Eleşkirt) Ovası'dır. Toplam alanı 530 km² olan ovanın rakımı ortalama 1.700 m'dir. Bu ovanın hemen güneyinde bulunan Hamur'da dağların uzanış yönü KD - GB doğrultusundadır. İlçe merkezinin hemen bitiminden itibaren dağların yükseltisi başlar.

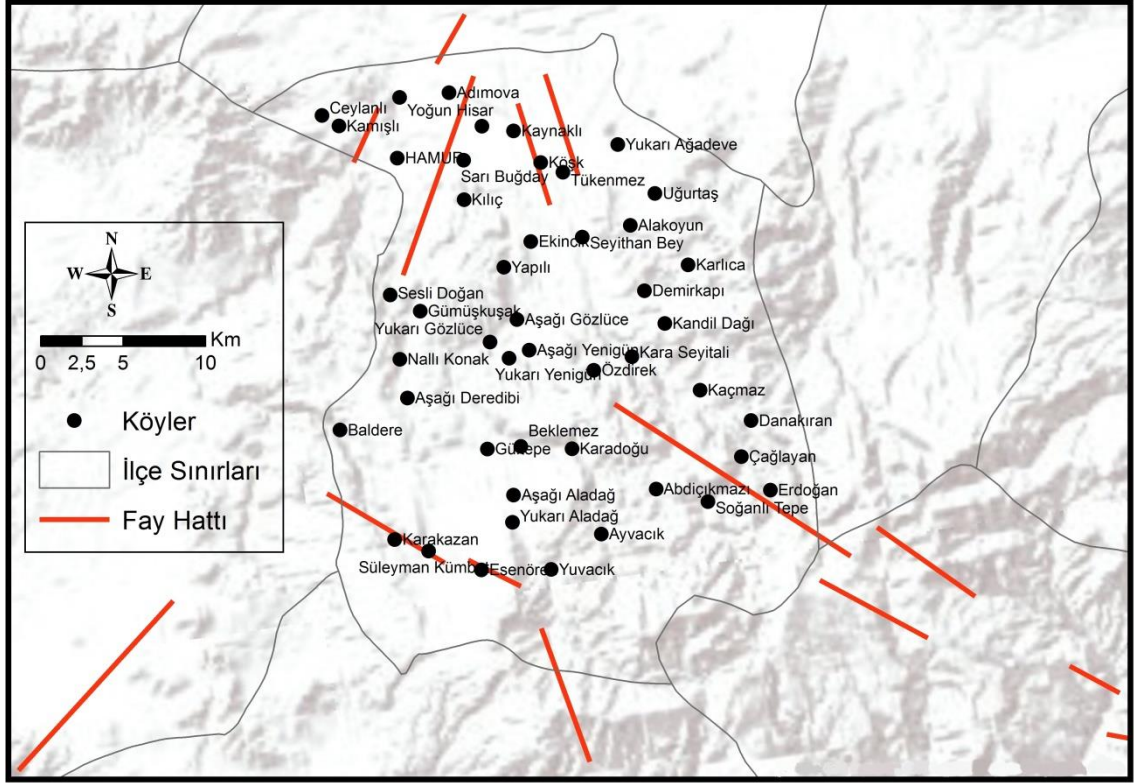

Şekil 1.1. Hamur İlçe Merkezi'nin Doğu - Batı Arası Yükselti Çizgisi (17 km). Google Earth.

Fotoğraf 1.1. Hamur İlçe Merkezi'nin Güneyinde Bulunan Aladağlar'dan Bir Görünüm.

Hamur Deresi'nin açmış olduğu boğaz ilçe yakınlarında Murat Nehri'ne karışarak bölgeyi sular. Hamur İlçe sınırları içerisinde kalan arazinin yaklaşık % 65'lik bir kısmı dağlık, % 35'lik kısmı ise ovadır (Hamur Kaymakamlığı İlçe Brifingi).

Harita 1.3. Hamur ve Çevresindeki Fay Hatları.

1.2. İKLİM ÖZELLİKLERİ

Araştırma sahasında genel olarak Akdeniz İklimi içerisinde kendine has Doğu Anadolu Karasal iklimi hüküm sürmektedir. *Her bilim dalında olduğu gibi, klimatolojide de dağınık olan tiplerin, az çok ortak yanlı olanlarını bir araya getirerek büyük iklim kuşakları ortaya çıkartılmıştır* (Dönmez, Y., 1984, 32).

Doğu Anadolu Bölgesi'nin tümüyle yüksek bir saha oluşu, yüksek dağlık sıralarla deniz etkilerinden uzak bulunuşu, atmosfer dolaşım sisteminin belli derecede modifikasyonuna sebep olmakta, bilinen genel özellikleri ile bölge iklimini meydana getirmektedir (Nişancı, 1979, 15). *Doğu Anadolu İklimi, temelde şiddetli karasal bir iklim tipi olmakla dikkati çeker. Bu bölgede kışlar soğuk ve süreklidir. Genel olarak bölgede, batıdan doğuya doğru gidildikçe, deniz etkisinin büsbütün azalması ve yükseltinin artmasına bağlı olarak, kontinentalite daha da artar. Söz konusu edilen bu nedenler yanında, bölgenin Ekim ayı sonlarından Mayıs'a kadar Sibiryaya üzerinden gelerek bölge üzerine yerleşen karasal kutbî hava kütlelerinin etkisi altında kalması da kışların çok sert ve uzun geçmesine neden olmaktadır* (Erinç, S., 1984). *Ağrı İli'nin*

iklim elemanları analiz edildiğinde, sahip olduğu coğrafi konumu nedeniyle yerel ölçülerdeki küçük sayılabilecek farklılıklar dışında, genel olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nin iklim özelliklerini taşıdığı gözlenmektedir (Kaya, F., 2014).

Hamur İlçesi'nin iklim özelliklerini analiz edebilmek için uzun süreli bilgilerin yanı sıra bütün iklim elemanlarını içeren meteorolojik verilere ihtiyaç vardır. Bu amaçla 1.675 m yükseklikte bulunan Ağrı Meteoroloji İstasyonunun 1986 ve 2010 yılları arasındaki verileri değerlendirilmiştir.

Öncelikle Hamur'un iklimini analiz etmek için o bölgede ki MGM kayıtlarına bakmak gerekir. Hamur İlçesi'nde 1960 yılından beri kayıt yapan meteorolojinin Ağrı İstasyonu'nun OMGİ (Otomatik Meteoroloji Gözlem İstasyonu, İstasyon No: 17099), sinoptik ve günlük klima verilerinden yararlanılmıştır. Ağrı İstasyonu Hamur İlçe Merkezi'ne yaklaşık 15 km uzaklıktadır. Meteoroloji İstasyonu araştırma sahasının kuzeyinde bulunmakta ve 1.646 m yükseklikte yer almaktadır.

Hamur $42^{\circ} 59' 26''$ doğu boylamında ve $39^{\circ} 36' 41''$ kuzey enleminde bulunur. Güneş ışınlarının gelme açısı bu enlem değerlerine bağlıdır. Bu enlem değerlerine bağlı olarak, araştırma sahasında en az güneşlenme süresi, 0.9 saat ile Aralık ayında kayda geçilmiştir (MGM, Aralık 2004). Aynı zamanda, şehirde katı yakıt (kömür, odun) kullanılmasından dolayı oluşan aşırı hava kirliliği ilçenin üzerinde adeta bir bulut gibi kalmakta ve güneşlenme süresini etkilemektedir. Öte yandan, yine enlem değerlerine bağlı olarak, araştırma sahasında en fazla güneşlenme süresi; 358 saat ile Haziran ayında kayda geçmiştir (MGM, Haziran 1987).

Hamur, Kuzey Yarım Küre'de bulunduğundan dolayı güneş ışınlarının açıları yaz aylarında dike yakın gelir. Güneş açıları 21 Haziranda 90° ile Yengeç Dönencesi'ne düştüğünden, aynı gün Hamur İlçesi'ne $73^{\circ} 91'$ ile düşmektedir. 21 Aralık tarihinde ise Oğlak Dönencesi'ne yaz aylarında 90° ile dik düştüğünden, aynı gün Hamur İlçesi'nde $27^{\circ} 67'$ açıları ile düşmektedir. 21 Mart ve 23 Eylül gece ile gündüzün eşit olduğu ekinoks tarihlerinde ise güneş açıları $50^{\circ} 54'$ değerleri ile düşmektedir.

Karasal iklimin görüldüğü Hamur'da kışın karla örtülü gün sayısı fazla olduğundan dolayı yansımaya fazla olmaktadır. Kar örtüsüne bağlı olarak kış mevsiminde albedo değeri % 80, yaz mevsiminde ise % 10 - 20 civarında görülmektedir (Erinç S., 1984, 27).

Doğu Anadolu Karasal İklimi'nin hüküm sürdüğü bölgede kış mevsimi oldukça uzun, yaz mevsimi ise serin geçer. Kış mevsimi boyunca don olayları sık görülür. Ayrıca kış mevsiminin hüküm sürdüğü zamanlarda bulutsuz günlerde olduğu gibi sıcaklık kaybı çok fazla olmaktadır. Çünkü güneş radyasyonunun az olduğu bu devrede kar örtüsüne bağlı olarak gerçekleşen refleksiyon (yansıma) olayı dolayısıyla enerji kaybı oldukça artmaktadır.

Harita 1.4. Türkiye'de Ortalama Sıcaklıkların Dağılımı (Klimatoloji Şubesi, 2008).

Türkiye'de ortalama sıcaklıkların dağılımını gösteren harita incelendiğinde, araştırma sahasının 1971 ve 2001 yılları devresinde 7,2 – 8,9 °C sıcaklık aralığında gösterildiği dikkati çeker.

Kış aylarını oldukça soğuk ve uzun geçiren Hamur'da, hava şartları kömür tüketimine doğrudan etki etmiştir. Kış aylarında geceleri – 30 °C'ye kadar düşen hava sıcaklığı, gündüz vakti ise – 20 °C'lerde seyretmektedir.

Yaz aylarını ise kısa ve kurak olarak geçiren Hamur bu süre zarfı içerisinde tarımsal üretimde bir yıl içinde sadece 4 ayını değerlendirmektedir. Gündüzleri sıcaklık değerleri ortalama 25 °C iken Hamur, geceleri sıcaklık ortalama 15 °C'ye kadar düşmektedir.

1.2.1. Sıcaklık

Geçmişten günümüze, hali hazırda, Hamur'un sıcaklık değerleri için Ağrı Meteoroloji İstasyonu'nun verilerinden faydalanılmıştır. Ağrı meteoroloji İstasyonunun deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık 1.646 m'dir. Hamur İlçesi'nin deniz seviyesinden yüksekliği ise 1.675 m'dir. İki merkez arasında yaklaşık 16 km yol vardır. Bölgenin yıllık ortalama sıcaklığını hesaplamak için o bölgede bulunan meteoroloji İstasyonunun 1986 – 2011 yılları arası olan kayıtlarına bakılmıştır.

Sıcaklık iklim elemanlarının en önemlilerinden biridir. Sıcaklığın ana kaynağı olan Güneş ise sadece Dünya'mız için değil, aynı zamanda galaksimiz içinde hayati bir önem arz eder. Güneş'in ışık ve ısı yeryüzünde hayatı tanzim eder (Ardel, A., 1973, 40). Her şeyden önce bu söze dayanarak, iklimden, sıcaklıktan, aydınlanma sürelerinden, bitkilerden veya insanlardan, kısacası hayattan bahsediyorsak Güneş bütün bu saydıklarımızın ve sayamadıklarımızın yaşam kaynağıdır. Yeryüzünde kendini gösteren enerjinin en büyük kısmı, Güneş ışınlarının ısı enerjisinden ileri gelmektedir (Ardel, 40).

Bugün hemen bütün iklim bilimciler tarafından, dünya iklimi sisteminde bir bozulmanın olduğu kabul edilmektedir (Öztürk, K., 2002). Günümüzdeki önemli sorunlardan biri olan küresel ısınma nedeniyle yer küre hava kirliliğinin artmasıyla 1950'li yıllardan sonra ısınmaya başlamıştır. Çünkü beşerî nedenlerle, atmosferdeki sera gazı birikimlerinde ve partiküllerde meydana gelecek artış, doğal çevrenin tahribi, ozon tabakasındaki incelme, küresel boyutta sıcaklık artışına neden olacaktır (Öztürk, K., 2002). Birleşmiş Milletlere göre, günümüzde bazı bilim insanlarının gözlemleri sonucunda ozon tabakasının yeniden kalınlaşmaya başladığını söylemesine rağmen, yine de sıcaklık artışının Dünya genelinde arttığını görebiliriz (BBC, 2014).

Şu an hali hazırda belli bir iklim olmasına rağmen gelecek yıllarda küresel ısınma nedeniyle ülkemizde de iklim değişecektir. *Türkiye karmaşık iklim yapısı içinde, özellikle küresel ısınmaya bağlı olarak görülebilecek bir iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek ülkelerden biridir (Öztürk, K., 2002). İklim değişikliği sonrası doğabilecek olumsuz sonuçlardan en önemlisi tarım ürünlerinde olacak değişiklikler ve olumsuzluklardır. Yeni iklim değişiklikleri, çiftçilerin ürettikleri ürünleri değiştirmeye zorlayacak, ekim ve dikim tarihlerinde ve ürün türlerinde önemli değişiklikler*

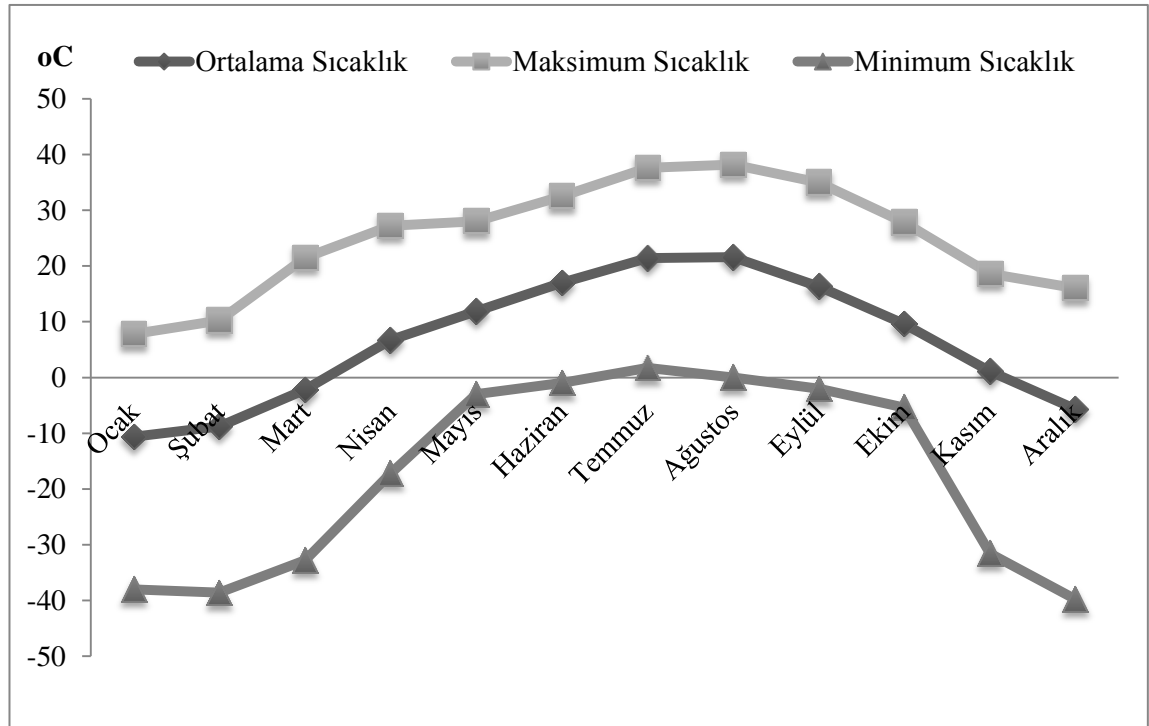
olabilecektir. İklimde meydana gelen değişme, sulanan ve sulanmayan alanlarda özellikle buğday, mısır, soya fasulyesi gibi daha bir çok ürünün üretiminde verim düşüklüğü ortaya çıkabilecektir (Öztürk, K., 2002).

Ayrıca, Türkiye, küresel ısınmanın özellikle su kaynaklarının zayıflaması, orman yangınları, kuraklık ve çölleşme ile bunlara bağlı ekolojik bozulmalar gibi öngörülen olumsuz yönlerinden etkilenecektir ve küresel ısınmanın potansiyel etkileri açısından risk grubu ülkeler arasındadır (Türkeş, M., vd, 2000).

Tablo 1.1. Ağrı Meteoroloji İstasyonu'nda Ortalama, Maksimum ve Minimum Sıcaklıkların Aylara Göre Dağılımı (1986-2011).

Sıcaklık Değ. °C /Aylar	O	Ş	M	N	Ma	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık.
Ortalama Sıcaklık	-10,6	-8,8	-2,2	6,7	11,9	17	21,4	21,6	16,3	9,6	1,1	-5,7	6,5
Maksimum Sıcaklık	7,8	10,2	21,5	27,2	28	32,5	37,6	38,2	35	27,8	18,6	16	25
Minimum Sıcaklık	-38	-38,6	-32,8	-17,2	-3	-1	-1,7	0	-2	-5,4	-31,6	-39,8	-17,3

Kaynak: MGM Verileri.

Şekil 1.2. Ağrı Meteoroloji İstasyonu'nda Ortalama, Maksimum ve Minimum Sıcaklıkların Aylara Göre Dağılımı.

Meteorolojiden alınan verilere göre, ortalama sıcaklık yıl içinde dört ayda 0°C'nin altında değerleri göstermiştir. Bu aylar içinde ise ocak ayı en düşük değerlere sahiptir. Ocak ayını takip eden aylarda sıcaklık artar. İlkbahar mevsiminde ise Mart ayında olunmasına rağmen sıcaklık değerleri 0 °C'nin altında gösterir. İlkbahar mevsiminden sonra Haziran ayında ortalama sıcaklığın 17 °C olduğunu görürüz. Bu veriler sonucunda Ağrı'da yaz mevsiminin kısa ve serin olduğunu söyleyebiliriz. Yaz mevsiminde en yüksek sıcaklıkların Temmuz ve Ağustos aylarına ait olması yaz mevsiminin geç geldiğini gösterir. Ağustos sonrasında 10 °C'ye yakın bir sıcaklık düşüşü yaşanır. 1986 – 2011 yılları arası, yıllık ortalama sıcaklık değeri 6,5 °C olan Ağrı Meteoroloji İstasyonu'nun kabaca karasal bir iklime sahip olduğunu rahatça söyleyebiliriz (Tablo 1.1).

Hamur'da yıllık amplitüd değeri 76,8 °C'dir. Bu değer hemen yakınında bulunan Ağrı İl Merkezi ile benzerlik göstermektedir. Bu değeri sıcaklık rejimi yönünden değerlendirecek olunursa karasallığın oldukça yoğun yaşandığı görülür.

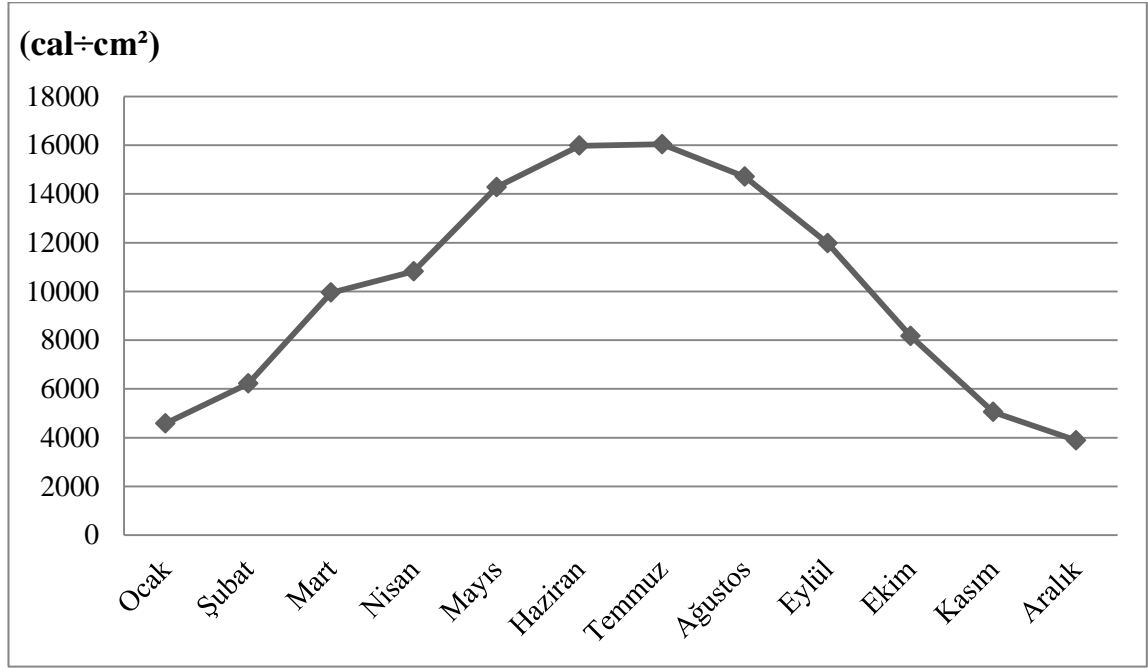
Ortalama maksimum sıcaklıkların yıl içerisindeki dağılışı incelendiğinde sıcaklığın yılın en soğuk dönemlerinde (Aralık, Ocak, Şubat) dahi eksiye düşmediğini görürüz. Mart ayından itibaren ani bir yükseliş gösteren sıcaklıklar Temmuz ve Ağustos aylarında en zirve noktasına ulaşır. Sıcaklığın Mart ayında yükseldiği gibi aynı şekilde Ekim ve Kasım aylarında da ani bir düşüş yaşanır. 1986 – 2011 yılları arasında ölçülen maksimum sıcaklık 38,2 C° ile Ağustos ayında olurken, en düşük sıcaklık 7,8 C° ile Ocak ayında ölçülmüştür.

Araştırma sahasında yapılan 1986 – 2011 yılları arasındaki meteoroloji gözlem sonuçlarına göre ilkbaharda Ağrı İl Merkezi'nde ortalama 30 – 40 gün arası donlu gün sayısı vardır.

İlçe'de Ekim ayı ortalarında görülmeye başlayan don olayları Mart ayının sonlarına kadar devam etmektedir. Nadir de olsa Haziran ayında bile don olayları görülebilmektedir.

Sıcaklığı etkileyen diğer bir olay güneşlenme şiddetidir. Yeryüzüne ulaşan doğrudan ve yayılan radyasyon toplamına Global Güneş Radyasyonu denir (MGM, Meteorolojide Kullanılan Alet ve Cihazlar).

Ağrı Meteoroloji İstasyonunda 25 yıllık güneşlenme şiddeti aşağıdaki şekilde verilmiştir.

Şekil 1.3. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonuna Ait Güneşlenme Şiddeti Verileri.

1.2.3. Basınç ve Rüzgârlar

Hava elastik bir cisim olup önüne çıkan boşluğu daima tamamen doldurmaya çalışır (Ardel, 117). Atmosferi teşkil eden gazların (azot, oksijen, argon, Co₂) bir ağırlığı vardır ve bu ağırlığın atmosferin altındaki ve içindeki cisimler üzerine bir baskı yapar, yani basınç halinde kendini hissettirir (Dönmez, Y., 1979, 81). Atmosferde bulunan ve kütlesi ağır olan gazlar yer çekimi dolayısı ile yeryüzüne daha yakın olur. Kütlesi hafif olan gazlar ise yükseklerle çıkar. Dolayısı ile yeryüzünden yükseldikçe atmosfer yoğunluğu ve basıncı azalır.

Diğer bir yandan bir cismin ağırlığı yer çekimine bağlıdır ve yer çekimi değerleri de ekvatorдан kutba doğru, yerin şekline bağlı olarak arttığından, havanın ağırlığından başka bir şey olmayan basınç da enlemlere göre hafif farklar gösterir. İşte bu çeşitli nedenlerden dolayı deniz yüzeyi basınçları her yerde aynı olmadığı gibi, yükseldikçe basınç azalması oranı da değişir (Erol, O., 1993, 100).

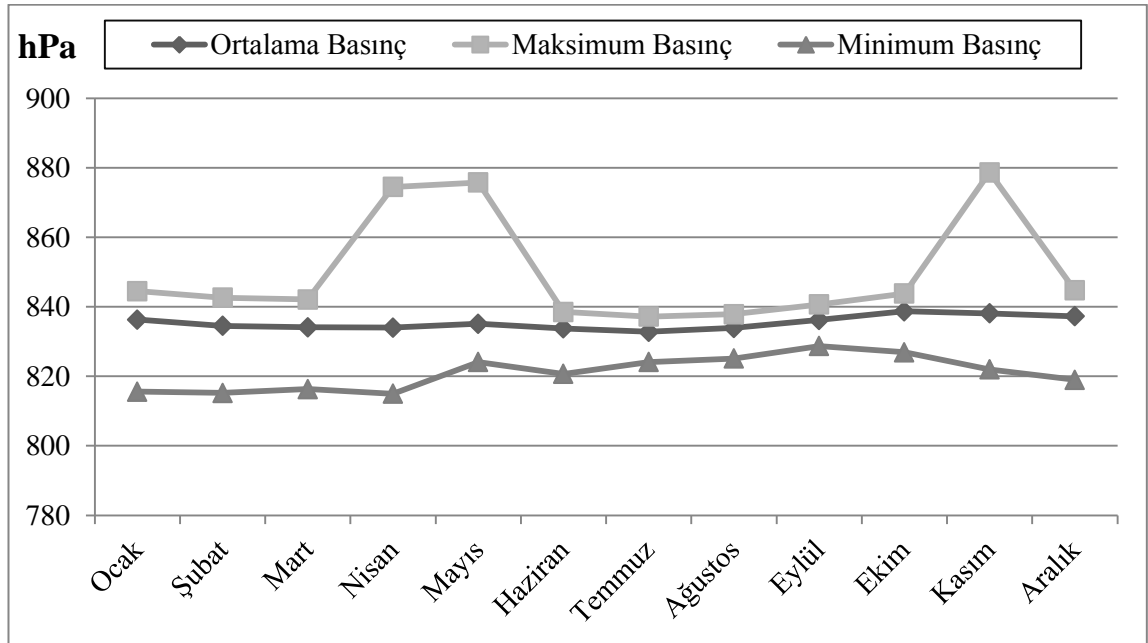
Ağrı Meteoroloji İstasyonu'nun 1986 – 2011 yılları arası gözlem sonuçlarına göre sahadaki yıllık ortalama basınç değeri 835,4 hPa'dır. 25 yıllık bir süre içinde pek

farklılıklar göstermeyen bu basınç değerleri en fazla 844,70 hPa değerini Kasım ayı, 1987 yılında görmüştür. En az değer ise 829,40 hPa ile Haziran ayı 1999 yılında kaydedilmiştir. Kasım, Aralık, Ocak ve Şubat dönemlerinde ortalama basınç yüksektir. Bu durum kış aylarına denk gelen soğuk karakterli, Sibirya Yüksek Basıncı ile alakalı bir durumdur. İlkbahar aylarında ise ortalama basınç düşüktür (Tablo 1.2).

Tablo 1.2. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Ortalama Basınç, Maksimum Basınç ve Minimum Basınç Değerlerinin Aylara Göre Dağılımı.

Basınç Değerleri (hPa) / Aylar	O	Ş	M	N	Ma	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Ortalama Basınç	836,3	834,5	834,1	834	835,1	833,8	832,8	833,9	836,2	838,7	838,1	837,3	835,4
Maksimum Basınç	844,5	842,6	842,1	874,5	875,8	838,5	837,2	837,9	840,7	843,8	878,7	844,8	850
Minimum Basınç	815,6	815,2	816,3	815	824,1	820,7	824,1	825,1	828,7	826,9	822	819	821

Kaynak: MGM Verileri.

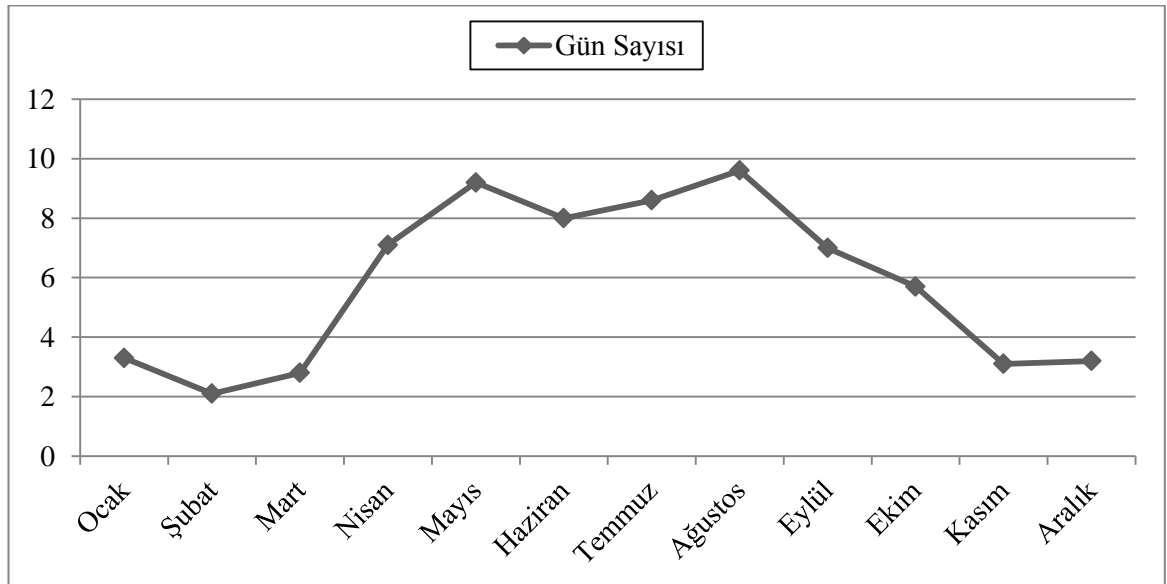
Şekil 1.4. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu'na Ait Ortalama Basınç, Maksimum Basınç, Minimum Basınç Verileri.

Ağrı Meteoroloji İstasyonu'nun verilerine göre Ağrı'da ortalama en yüksek frekanslı rzgrın güneybatı yönünden estiği görülmektedir. İkinci derecede hâkim rüzgâr yönü ise Kuzeybatı rzgrlarıdır. Bu süre içerisinde en fazla rüzgârlı güne sahip olan aylar Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarıdır. En az rüzgârlı güne sahip olan aylar ise, Kasım, Aralık, Ocak, Şubat ve Mart'tır. Şöyle ki, az rüzgârlı günlerde kayda tabi tutulmayan günler dahi vardır. Rüzgârlı güne sahip olan aylar ile olmayan aylar arasında büyük fark göze çarpmaktadır. Nitekim Aralık ayında ortalama rüzgârlı gün sayısı 2 – 4 arası deđiŐirken Nisan aylarında 19 güne kadar çıkabilmektedir. Bunun nedeni, geçiş mevsimlerinde oluşan basınç farklılıklarından kaynaklanmaktadır (Tablo 1.3).

Tablo 1.3. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Ortalama Rüzgârlı Gün Sayısı.

Aylar	O	Ő	M	N	Ma	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Aylık Ortalama Rüzgârlı Gün Sayısı	3,3	2,1	2,8	7,1	9,2	8	8,6	9,6	7	5,7	3,1	3,2	5,8

Kaynak: MGM Verileri.

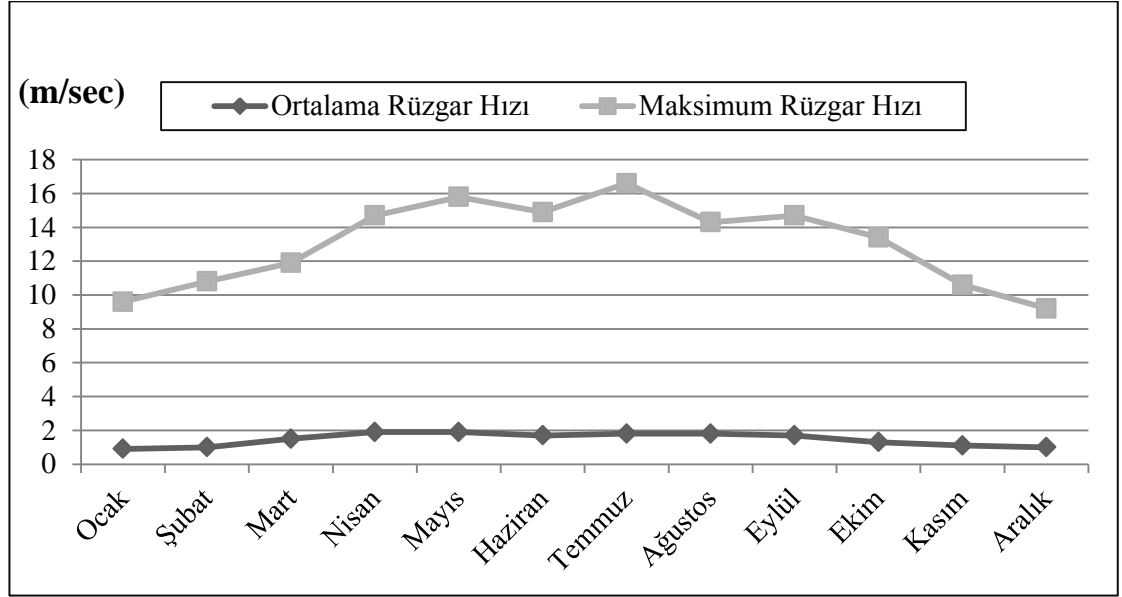

Şekil 1.5. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Ortalama Rüzgârlı Gün Sayısı.

Tablo 1.4. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Rüzgâr Hızları.

Rüzgâr Hızları (m/sec)	O	Ş	M	N	Ma	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Ortalama Rüzgâr Hızı	0,9	1	1,5	1,9	1,9	1,7	1,8	1,8	1,7	1,3	1,1	1	1,4
Maksimum Rüzgâr Hızı	9,6	10,8	11,9	14,7	15,8	14,9	16,6	14,3	14,7	13,4	10,6	9,2	13

Kaynak: MGM Verileri.

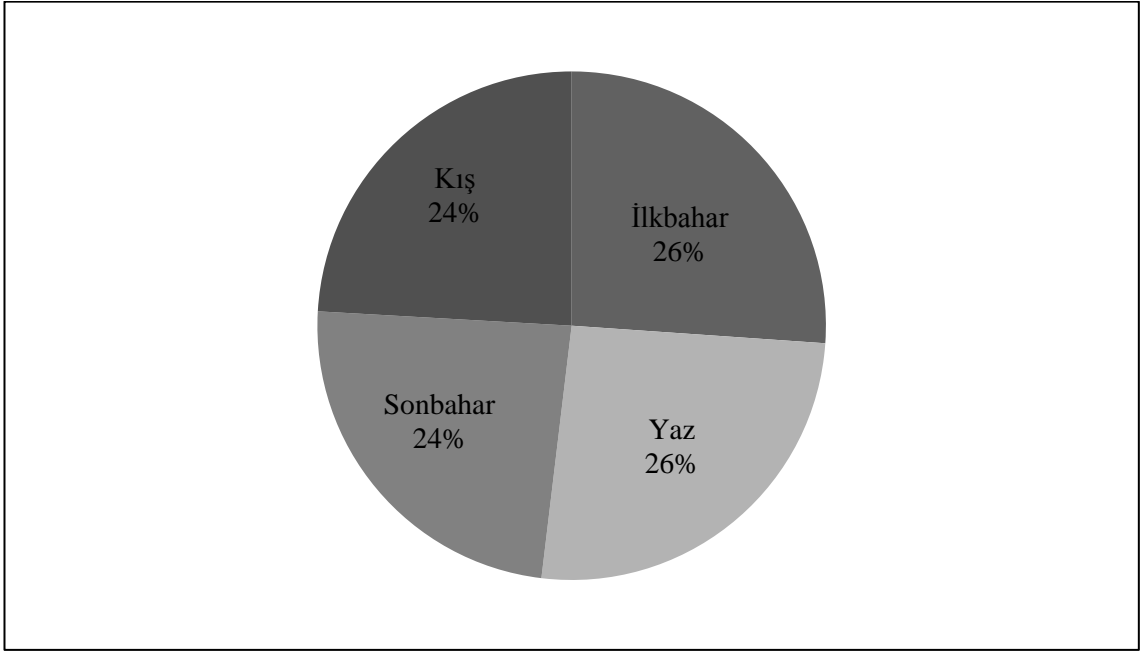
Şekil 1.6. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Rüzgâr Hızları.

Rüzgâr hızı tablosuna baktığımızda (Tablo 1.5), rüzgârlı gün sayısında olduğu gibi Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran aylarındaki rüzgâr şiddeti artması durumunu geçiş mevsimlerinde oluşan basınç farklılıklarının artmasına bağlayabiliriz.

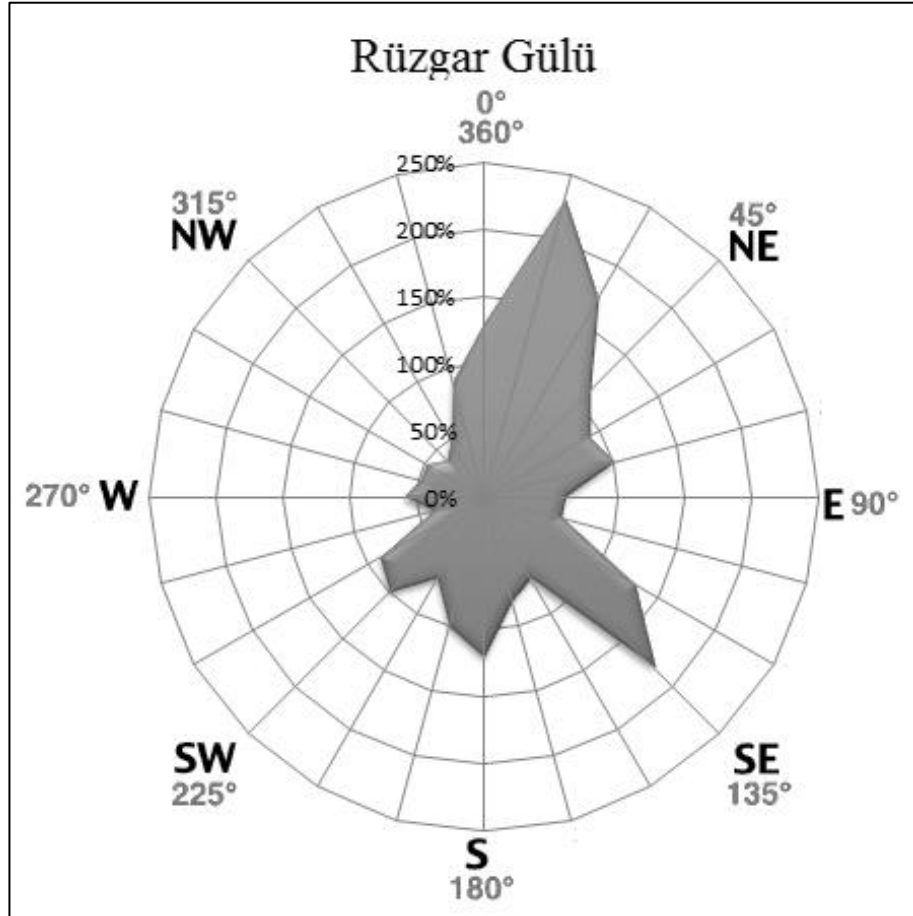
Tablo 1.5. Ağrı'da Çeşitli Yönlerden Esen Rüzgârların Esme Sayıları ve Yüzdeler Frekansları.

Rüzgâr Yönleri	İlkbahar	%	Yaz	%	Sonbahar	%	Kış	%	Toplam	%
N	308	21,6	484	34,0	267	18,7	366	25,7	1.425	12,9
NE	446	16,6	522	22,2	432	24,2	386	21,6	1.786	16,2
E	296	22,2	397	29,8	340	25,5	299	22,4	1.332	12,1
SE	285	28,3	263	26,1	266	26,4	192	19,1	1.006	9,1
S	394	28,7	275	20,6	387	28,2	315	23,0	1.371	12,4
SW	455	31,3	312	21,4	407	28,0	282	19,4	1.456	13,3
W	338	27,2	277	22,3	239	19,2	387	31,2	1.241	11,3
NW	352	25,2	315	22,5	300	21,4	430	30,8	1.397	12,7
Toplam	2874	26,1	2845	25,8	2638	24,0	2657	24,1	11014	100,0

Kaynak: MGM Verileri.

Şekil 1.7. Ağrı’da Esen Rüzgârın Mevsimsel Dağılımı.

Şekil 1.8. Ağrı’da Esen Rüzgârların Esme Yönleri.

1.2.4. Nem ve Bulutluluk

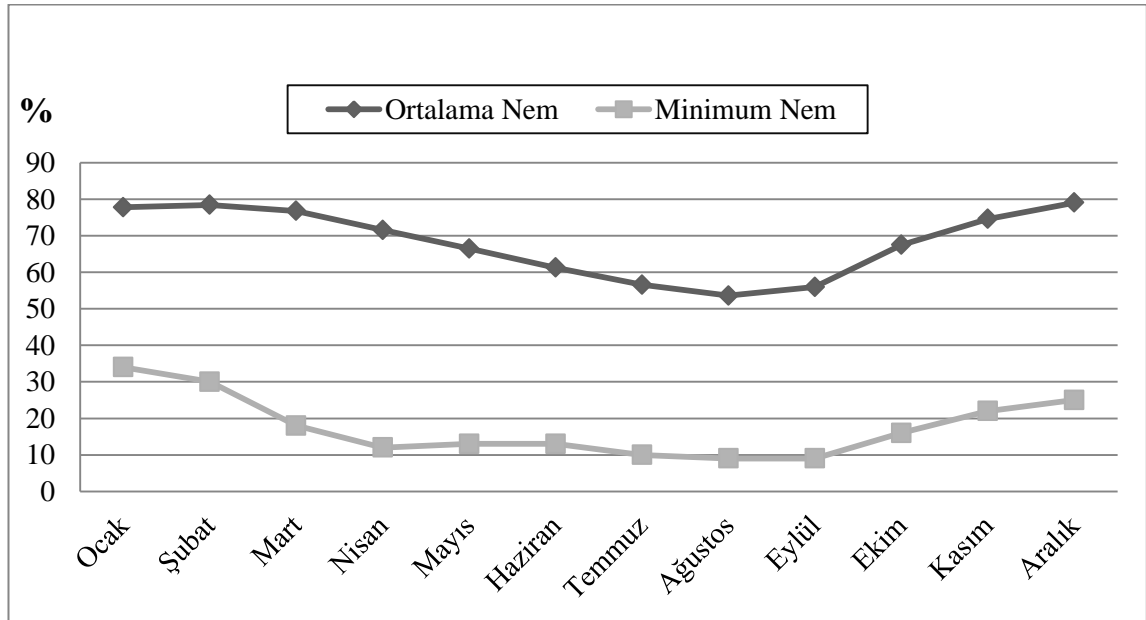
Havada daima bir miktar su buharı vardır. Bu su buharı, okyanusların, denizlerin, göllerin, bataklıkların, akarsuların ve glasyelerin yüzlerinde husule gelen buharlaşma ile bitkilerin terlemesinden meydana gelir (Ardel A., vd, 1969, 173).

Ağrı Meteoroloji İstasyonu verilerine ait 1986 - 2011 yılları arası nemlilik ölçümlerine göre % 68,3'lük bir ortalama nisbi nem değerine sahip olan Ağrı'da, en yüksek nem oranına kış aylarında rastlanmaktadır. Bu aylarda ki nem oranı % 75 civarlarındadır. Yaz aylarında ki ortalama nem oranı ise % 55 – 60 civarlarında ölçülmüştür (Tablo 1.6, Şekil 1.8).

Tablo 1.6. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Nem Oranları.

Nem Oranı (%)	O	Ş	M	N	Ma	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Ortalama Nem	77,8	78,5	76,8	71,6	66,5	61,3	56,6	53,6	56	67,5	74,6	79,1	68,3
Minimum Nem	34	30	18	12	13	13	10	9	9	16	22	25	17,5

Kaynak: MGM Verileri.

Şekil 1.9. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Nem Oranları.

Ağrı Meteoroloji İstasyonu'nun verilerine göre açık günler ve kapalı günler arasında doğal bir ters ilişki bulunmaktadır. Bölgede 106,8 gün açık geçmektedir ve havanın en fazla açık olduğu güne sahip olan aylar ise Eylül, Ağustos, Temmuz ve Haziran'dır. Öte yandan, en az açık günlere sahip olan aylar ise Aralık, Şubat ve Nisan aylarıdır. Bu günlerde havanın kapalı olmasının mevsimsel değişikliklerde alakası olduğunu söyleyebiliriz.

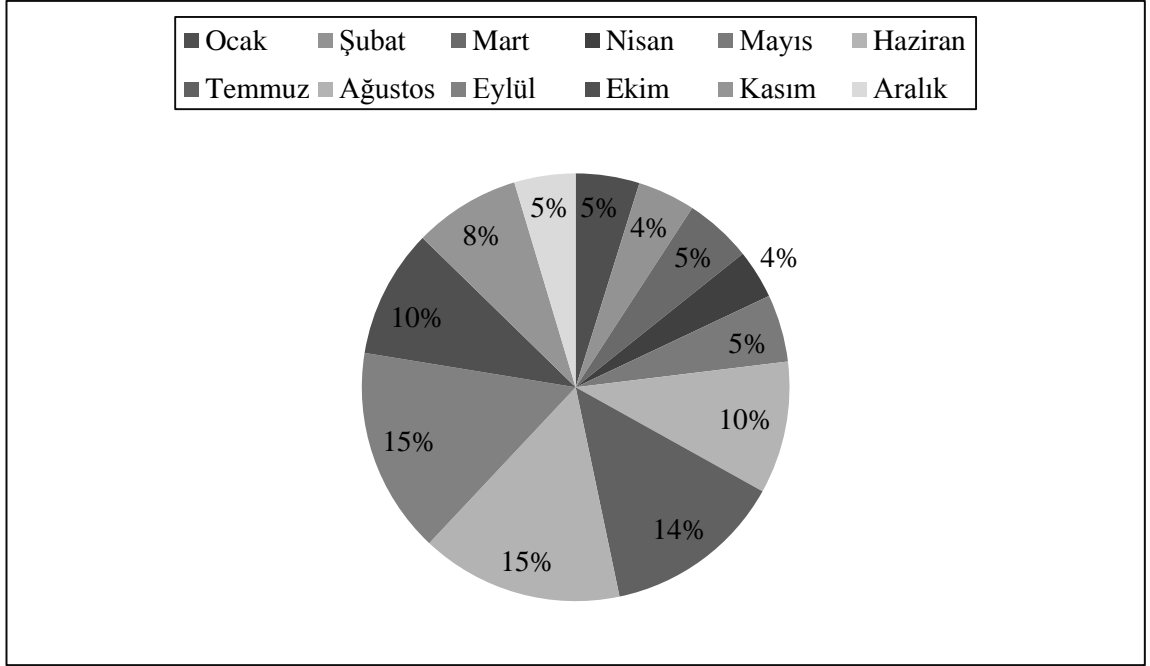
Kapalı günler ise yıl içerisinde toplam 69,6 gün sürmektedir. Kapalı günler açık günlerden ters orantılı olarak en fazla açık gün Şubat, Mayıs ve Aralık aylarında çoktur. En az kapalı günlere sahip olan aylar ise yaz ayları olan Haziran, Temmuz, Ağustos'tur.

İlkbahar aylarında fazla yağış alan bölgede bulutlu günler sayısı yine ilkbahar aylarında çok fazladır. Yıl içerisinde toplam 172,8 gün bulutlu olarak geçmektedir. Özellikle Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında Ağrı İli bir ayın yarısından fazlasını bulutlu olarak geçirmektedir. Bulutlu günlere daha az sahip olan aylar ise Eylül, Aralık, Şubat gibi aylardır (Tablo 1.7).

Tablo 1.7. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Açık Kapalı Günlerin Dağılımı.

Açık, Bulutlu, Kapalı Günlerin Dağılımı	O	Ş	M	N	Ma	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Açık Günler	5, 2	4,7	5,5	4	5,5	10,8	14, 7	16,5	16,8	10, 5	8,7	5	8,9
Bulutlu Günler	12 ,6	11, 3	14	17, 5	20, 5	17	15	13,2	11,4	15, 7	13, 2	11,4	14,4
Kapalı Günler	12	11, 1	10,3	7,3	3,8	1	0,2	0,1	0,6	3,6	7	13,4	5,8

Kaynak: MGM Verileri.

Şekil 1.10. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Açık Kapalı Günlerin Dağılımı.

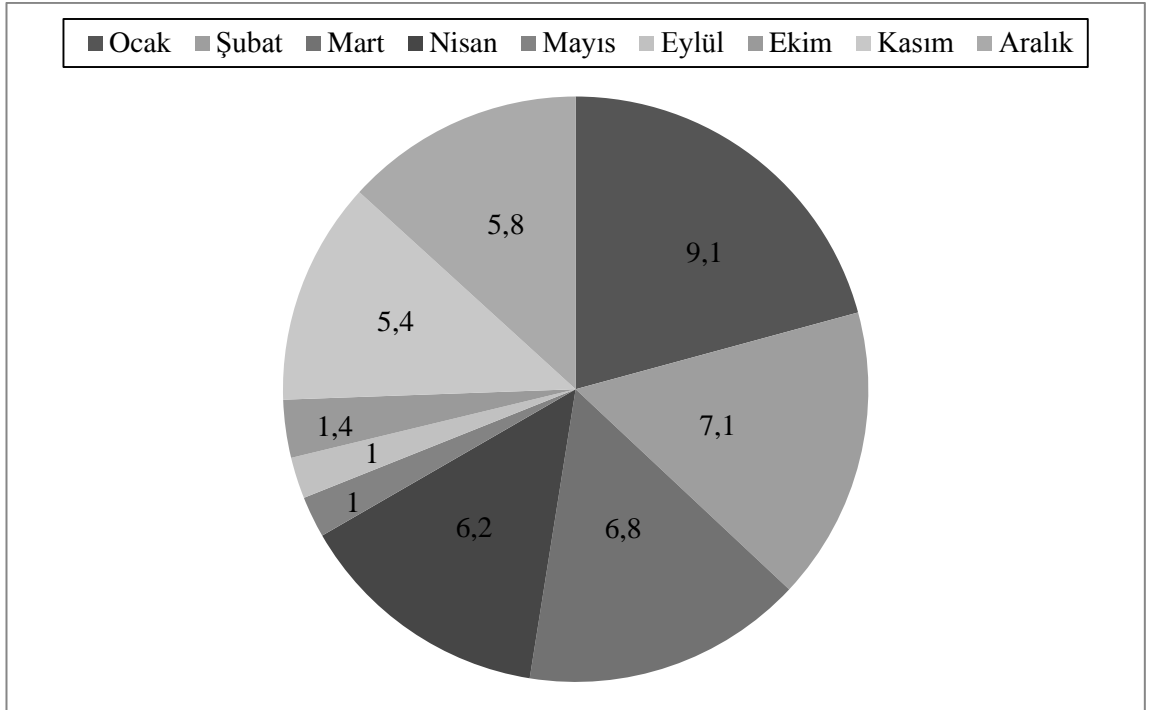
Sis, genellikle durgun ve kararlı olan hava kütleleri içindeki yoğunlaşmış su taneciklerinin asılı bir biçimde (kollodial süspansiyon) halinde kaldığı ortamdır (Erol, 189).

Sis, yatay görüş mesafesini 1 km'nin altına düşüren meteorolojik bir olaydır. Stratus bulutunun yerde veya yere yakın seviyede oluşması olarak da bilinir. Yerle temas eden hava içindeki su buharının yoğunlaşması veya donarak kristalleşmesi sonucu ortaya çıkan çok küçük su damlacıkları veya buz kristallerinden meydana gelmiştir (Sis Nedir ve Nasıl Oluşur?, MGM). Ağrı Meteoroloji İstasyonunun kayıtlarına göre, ortalama sisli gün sayısı yıllık toplam 43,8 gündür. Özellikle, Ocak, Şubat ve Mart Aylarında görülen sis, yaz aylarında 25 yılda sadece birkaç gün olarak kayda geçmiştir (Tablo 1.8).

Tablo 1.8. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Sisli Günlerin Dağılımı.

Sisli Gün Sayısı	O	Ş	M	N	Ma	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Günler	9,1	7,1	6,8	6,2	1	-	-	-	1	1,4	5,4	5,8	3,6

Kaynak: MGM Verileri.

Şekil 1.11. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Sisli Günlerin Ortalaması.

1.2.5. Yağışlar

Sis ve bulutları teşkil eden, 0,001 ila 0,040 mm çaplı, çok küçük su tanecikleri birleşerek veya üstlerine ilave olan yeni yoğunlaşmalarla irileşerek, 0,5 mm'den daha büyük olup ağırlaşınca, bulutlarda mevcut dikey hava hareketlerine üstün gelebildikleri için yere doğru düşmeye başlarlar. İşte atmosfer içinde kısa veya uzun bir mesafe kat ederek yere düşen bu tanelere yağış denir (Erol, O., 1993, 201).

Türkiye'de yağış dağılışı alansal dağılımda olduğu gibi zamansal dağılımda da çok çeşitlilik gösterir. En fazla yağışı, yıllık yağışın % 37' si ile kış mevsiminde alırken, onu % 28 ile ilkbahar ve % 24 ile sonbahar mevsimi takip etmektedir. En az yağış ise % 11 ile yaz mevsiminde görülmektedir. Akdeniz, Ege, Marmara ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi yıllık yağışının çoğunu kışın alırken, İç ve Doğu Anadolu ilkbaharda alır (Kaya, F., 2014).

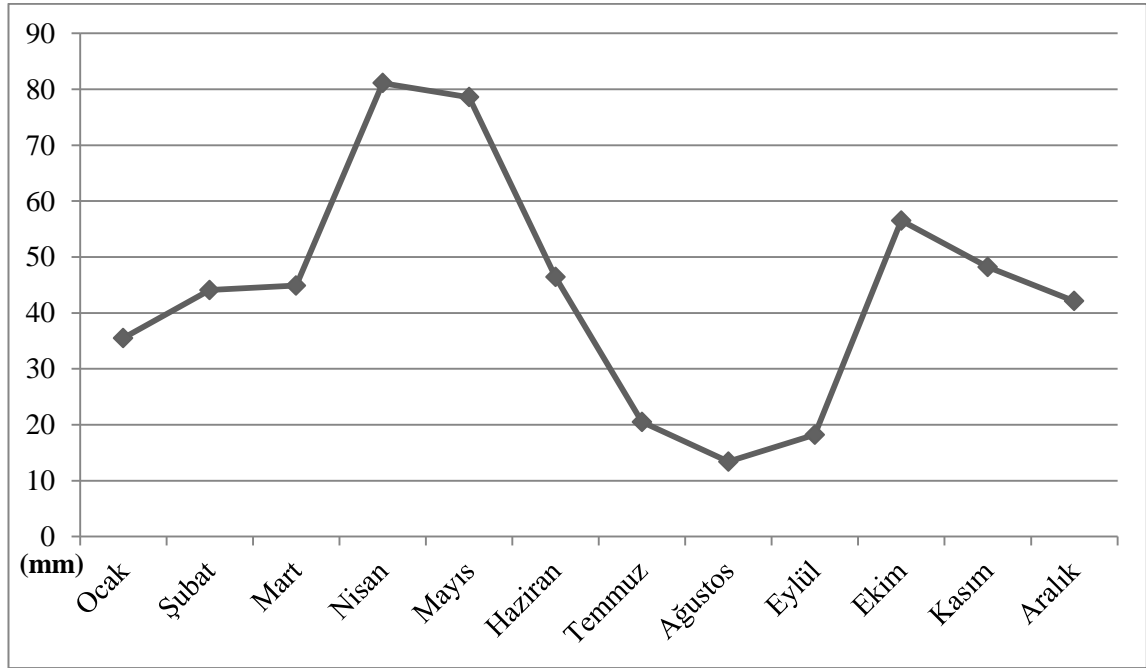
Ağrı Meteoroloji İstasyonu'na göre bölgedeki yağış miktarı 529,2 mm olarak ölçülmüştür. Meteoroloji verilerine göre Ağrı Türkiye ortalamasının (646 mm) altında kalmıştır (Türkiye Geneli Yıllık Yağışları, MGM).

Aylara göre dağılım incelendiğinde en fazla yağış Nisan, Mayıs aylarında düşmektedir. En az yağış ise Temmuz ve Ağustos aylarında düşmektedir (Tablo 1.9).

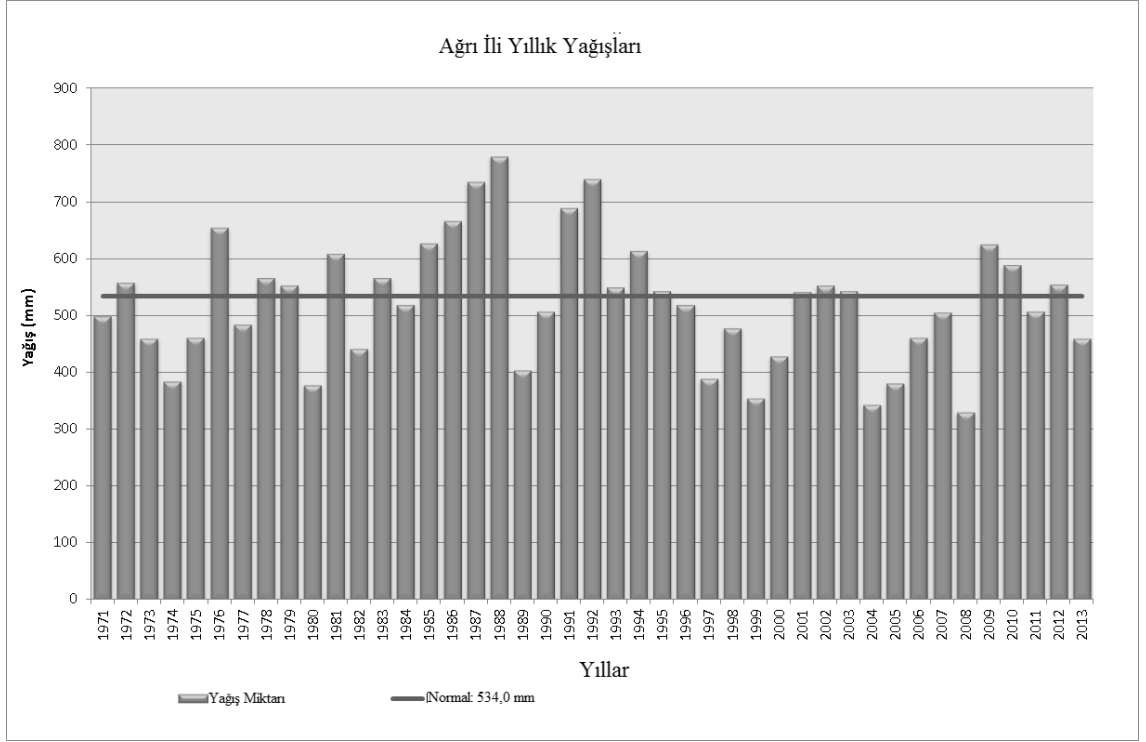
Tablo 1.9. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonunda Ortalama Yıllık Toplam Yağışın Aylara Göre Dağılımı.

Yağış Ortalaması	O	Ş	M	N	Ma	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Yağış Ortalaması (mm)	35,5	44,1	44,9	81,1	78,6	46,4	20,5	13,4	18,2	56,5	48,2	42,1	44,1

Kaynak: MGM Verileri.

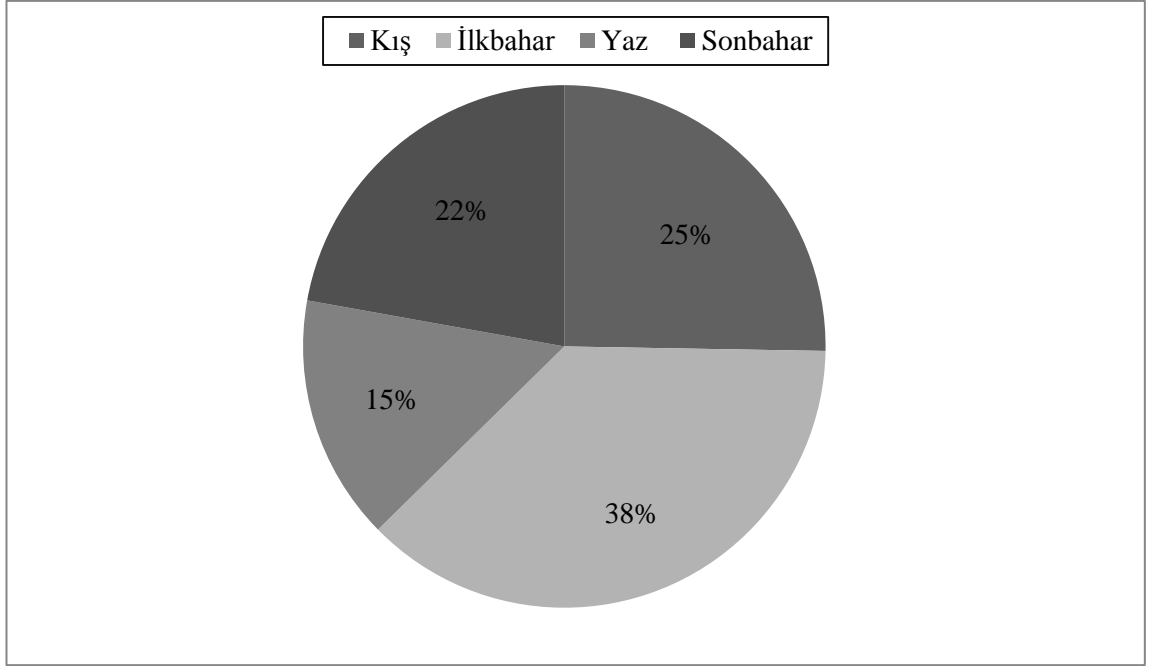
Şekil 1.12. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Yağış Ortalaması.

Şekil 1.13. 1971 – 2013 Yılları Arası Ağrı Yıllık Yağışları.

Harita 1.5. Yıllık Toplam Yağış Normalleri (1981 – 2010).

Şekil 1.14. Ağrı’da Toplam Yağışın Mevsimlere Göre Dağılımı (mm).

Mevsimlere göre incelendiğinde Ağrı’ya en fazla yağış İlkbahar ayında (% 38) düşmektedir. En az yağış düşen mevsim ise yaz’dır (% 15). Yağışlar kış aylarında % 25, sonbaharda ise % 22’dir. Araştırma sahasında Doğu Anadolu Karasal yağış rejimi vardır (Şekil 1.14).

Hâlihazırda soğuk bir iklime sahip olan ve diğer çoğu Doğu Anadolu illeri ile benzerlik gösteren Ağrı’da kar yağışı en fazla kış mevsiminde görülmektedir. Kışların uzun geçmesi sebebiyle Sonbahar ve İlkbahar aylarında dahi kar yağışı gayet olağan bir durumdur. Sahada nadiren de olsa yaz mevsiminde de kar yağışı görülmektedir.

Kar yağışı her ne kadar olumsuz ve zahmetli bir doğal olay olarak gözükse de yaz mevsiminde derelerin, akarsuların, yer altı sularının yeterli miktara ulaşması için oldukça önemlidir. Bu sayede şehrin içme suyu ihtiyacı ve tarımsal alanda kullanılacak su ihtiyacı önemli ölçüde karşılanır. Karın az yağdığı yıllarda toprak suya doymadığı için o yıl tarımsal ürünlerde verimsizlik meydana gelmektedir.

Karasal iklim sınırları içinde bulunan araştırma sahası, en çok Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarında kar yağışlı günlere sahiptir. Bahar aylarında gözle görülür bir azalma gösteren kar yağışı, yaz aylarında kayıtlara dahi alınmamıştır. Sonuç olarak Ağrı 25

yıllık bir süre çerçevesinde 3,7 günlük kar yağışı ortalamasına sahiptir. Yıllık 44,4 günlük kar yağışı görülmektedir.

Kar yağışlı günlere paralel olarak, aynı şekilde kar örtülü günlerde en çok Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarında 20 günden fazla olarak kayda geçmiştir. Mayıs ve Haziran aylarında bakı etkisine maruz kalan yerlerde kar örtüsü olmasına rağmen Ağrı Meteoroloji İstasyonu tarafından kayda geçilmemiştir. 25 yıllık ortalama da Ağrı 9.2 gün karla örtülü güne sahiptir. Toplamda yıllık 110 günlük bir ortalama sahiptir.

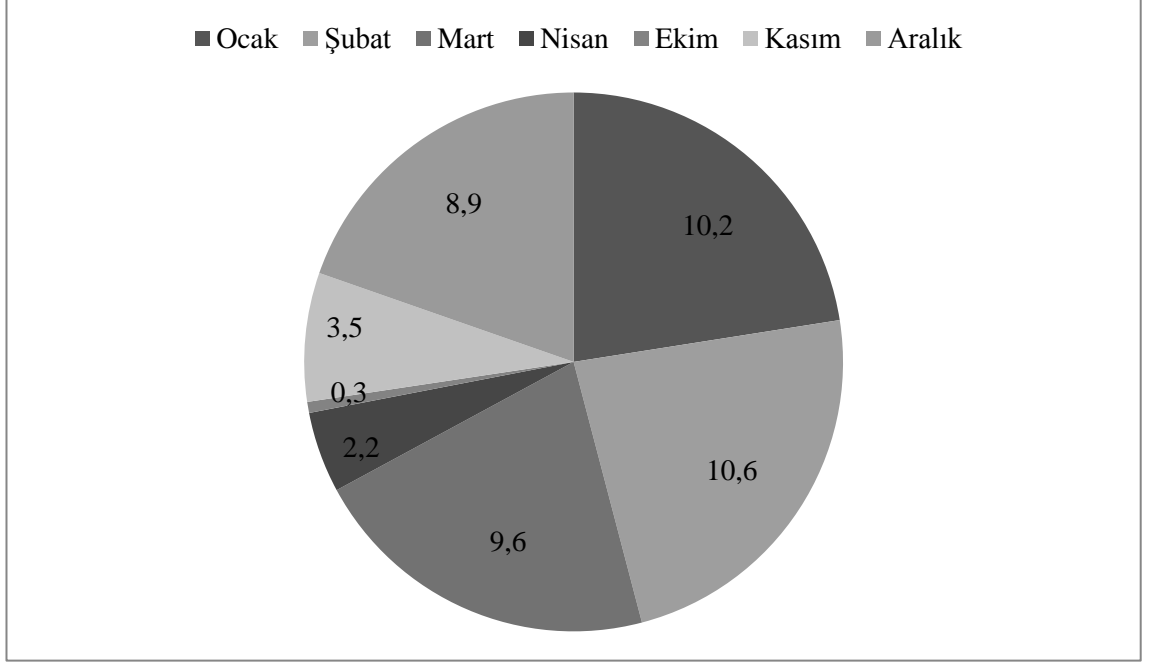
Ağrı'da maksimum kar kalınlığı en çok Kasım, Aralık, Ocak, Şubat, Mart ve Nisan aylarında kayda alınmıştır. Diğer aylar ise kayda tabi tutulmamıştır. Ocak ve Şubat aylarında hemen hemen aynı kar yağışlı güne sahip olmasına rağmen, kar yağış miktarı fazla olduğu için maksimum kar kalınlığı Şubat ayında daha fazla olmuştur. Nisan ayında ortalama 2,2 gün kar yağmasına rağmen 3,1 cm'lik kar kalınlığına sahiptir.

Hava sıcaklığı ve kar yağışına bağlı olarak değişim gösteren toprak üstü sıcaklık Ağrı'da en az Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarında ölçülmüştür. Bu durumun oluşmasında hem hava sıcaklığının düşüklüğü hem de yerde bulunan kar örtüsü etkili olmuştur. Toprak kış aylarında sürekli don olduğu için kırsal kesimde hayvanlar aç kalmaktadır. Özellikle kış mevsiminde cenazesini alan insanların donmuş toprağı kazma sorununa kepçeler ve kompresörler yetiştirilmektedir (Tablo 1.10).

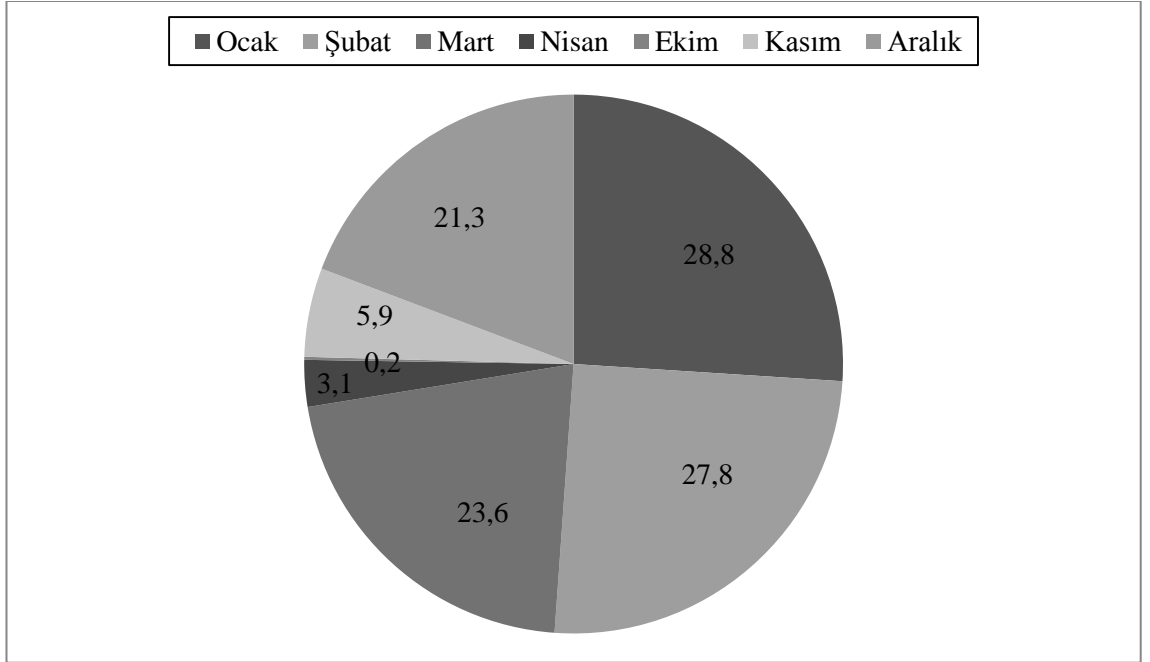
Tablo 1.10. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Kar Yağışlı Günler, Kar Örtülü Günler, Maksimum Kar Kalınlığı Verileri ve Toprak Üstü Ortalama Sıcaklık Verileri.

Kar Yağışı Ortalaması	O	Ş	M	N	Ma	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık.
Kar Yağışlı Günler	10,2	10,6	9,6	2,2	-	-	-	-	-	0,3	3,5	8,9	3,7
Kar Örtülü Günler	28,8	27,8	23,6	3,1	-	-	-	-	-	0,2	5,9	21,3	9,2
Maksimum Kar Kalınlığı (cm)	88	165	129	119	-	-	-	-	-	11	99	94	58,7

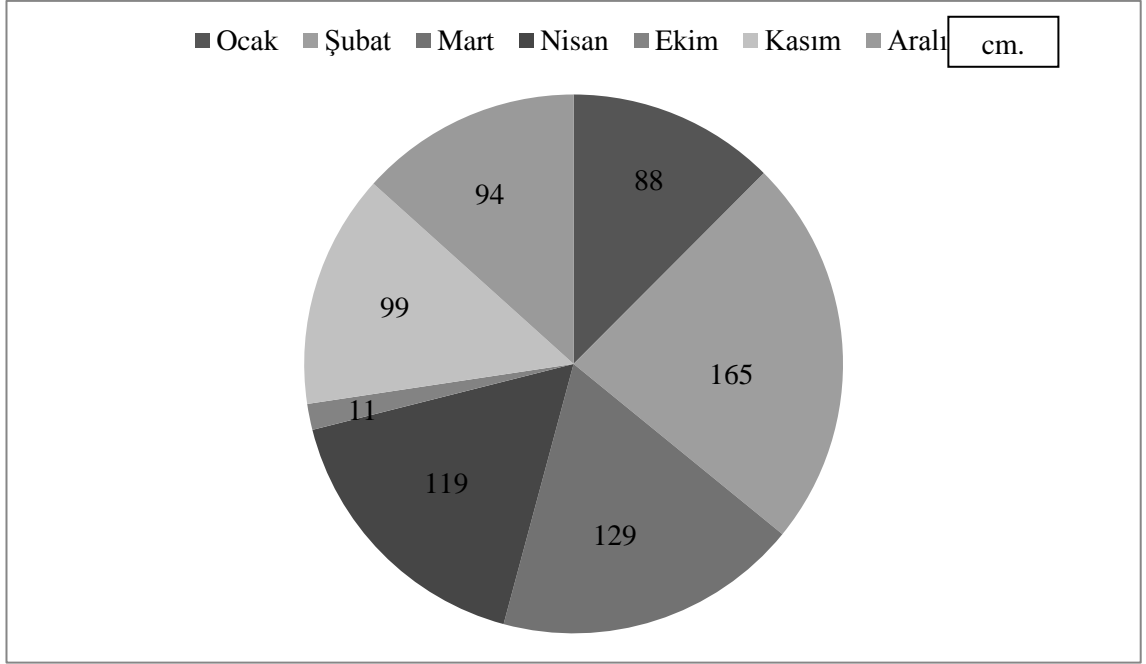
Kaynak: MGM Verileri.

Şekil 1.15. Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Kar Yağışlı Günler.

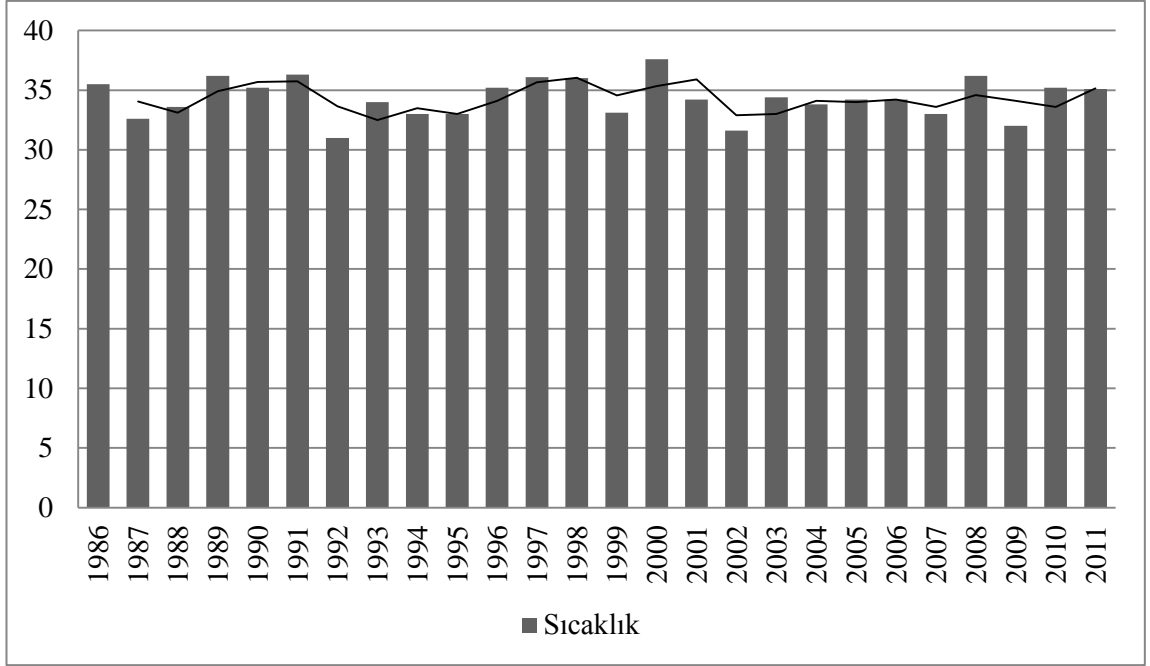
Şekil 1.16. Ağrı Meteoroloji İstasyonu Kar Örtülü Günleri.

Şekil 1.17. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Maksimum Kar Kalınlığı.

Yükseltinin 1.650 m civarında olduğu araştırma sahasının ovalık alanları ile çevredeki dağlık-tepelik alanların özellikle kuzey yamaçlarında gerek güneşlenme değerinin az olması sonucu sıcaklıkların düşüklüğü ve gerekse yükselti faktörü nedeniyle kar yağışlarının etkili olduğu dönem ile karın yerde kalma süresi uzamaktadır (Kaya, F., 2014). İlçe merkezinde ise beşeri faktörlerin karla örtülü gün sayısını değiştirdiğini görebiliriz. Evler, iş yerleri gibi belli yüksekliğe sahip olan yerlerin güneşe bakmayan yerlerinde kar birikintileri yaz aylarının ortalarına kadar varlığını sürdürmektedir.

Ağrı Meteoroloji İstasyonunun Temmuz ayı maksimum sıcaklık verileri incelendiğinde sıcaklığın hep aynı oranda kaldığını görürüz.

Şekil 1.18. Temmuz Ayı Sıcaklık Oranları.

Bölgede yaz yağışlarının az olmasına rağmen, kışın yağın kar sayesinde, yer altı suları dolmakta ve tarımsal alanda kullanılacak su olarak geri dönmektedir. Başka bir deyişle yazın tarım alanlarının suyu kışın depolanmaktadır. Sonraki yıllarda oluşabilecek bir küresel ısınma etkisi bölgede ki insanları fazla etkilemeyebilir. Çünkü zaten kış aylarında sıcaklığın çok düşük olduğunu göze alacak olursak, bu durumun bölge halkının yararına olacağını söyleyebiliriz. Ancak, artan motorlu araç sayısı ve bölgeye henüz doğal gazın gelmemesi özellikle kış aylarında bölgenin havasını ısıtmakta ve hava kalitesini bozmaktadır. Örneğin, 2010 yılında Ağrı Şehir Merkezi'ndeki havada bulunan partiküler madde (pm10) ortalaması 65 ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) olarak ölçülmüştür (Hava Kalitesi, TÜİK, 2010).

Fotoğraf 1.2. Hamur İlçe Merkezi Üzerinde Özellikle Kış Mevsiminde İzlenen Hava Kirliliği.

Araçlarda kullanılan yeni teknolojiler ile karbondioksit oranı düşmüş ancak araç sayısının artması bu açığı yeniden kapatmıştır. Yeni alınacak önlemlerle, gerek Dünya çapında gerekse ülkemizde küresel ısınmanın etkilerinin azaltılabileceği ön görülmektedir. Nitekim Hamburg Üniversitesi'nde yapılan bir rapora göre buzulların tekrardan kalınlaştığını göstermektedir (Integrated Climate Data Center, 2014). Ancak, gelecek yıllarda AKBAŞ'ın tahminlerine göre Doğu Anadolu Bölgesi, Yukarı Murat Bölümü'nde şiddetli kuraklıkların meydana gelme olasılığı yüksektir (Akbaş, A., 2014). Böylesi bir durumda tarımla uğraşan bölge halkının göç oranının artacağı bir gerçektir.

Sonuç olarak Hamur'da ortalama sıcaklık $6,5^{\circ}\text{C}$ 'dir. Bu sıcaklık ortalaması kısaca bölgenin gerek yükseltisinden gerekse etkisi altında kaldığı basınç merkezlerinden olduğu söylenebilir. Ortalama basınç ise $835,4\text{ hPa}$ 'dır. Ortalama nemin % 68,3 olduğu Ağrı'da, yaz aylarında düşmekte ve bahar aylarında ise tekrar artmaktadır. İlkbahar'da, özellikle Nisan ve Mayıs aylarında 80 mm 'ye olan yağış ortalaması yaz aylarında 15 mm 'ye kadar düşmektedir. Kış aylarının sert geçtiği Ağrı'da, yılın $44,4$ günü kar yağışlı olarak geçmektedir. Kar yağın günlerinde, hava sıcaklığı 0° 'ye düşer. Kar yağdıktan sonraki günlerde ise yılın en soğuk günleri yaşanır.

Orman ve Su İşleri Bakanlığı MGM'ye göre (MGM, İklim Sınıflandırmaları) Ağrı Merkezi'nin iklim sınıflandırması (1971 – 2000 yılları iklim periyodu kullanılmıştır) şu şekildedir:

Tablo 1.11. Meteoroloji İklim Sınıflandırması.

İklim Sınıflandırılması	İklim Tipi
Aydeniz İklim Sınıflandırılması	Yarı Nemli
Erinç İklim Sınıflandırılması	Nemli
De Mortonne İklim Sınıflandırılması	Step-Nemli Arası
Trewartha İklim Sınıflandırılması	Yazları Ilık (21,30)
Thorntwaite İklim Sınıflandırılması	Yarı Nemli

Kaynak: MGM, 1971 – 2000 İklim Sınıflandırmaları.

1.3. DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜ ÖZELLİKLERİ

Yeryüzünün çeşitli bölgelerinde yayılmış 375.000 kadar bitki türü vardır. Bunlardan bir kısmı bakteri, alg, mantar ve liken sınıfından talli bitkiler, bir kısmı köksüz kara yosunları, bir kısmı borulu kriptogamlar denilen çiçeksiz bitkiler ve büyük bir kısmını da fanerogam adı altında toplanan çiçekli (tohumlu) bitkilerdir. Fanerogamlar yeryüzündeki bitki örtüsünün esasını teşkil ederler. Orman ağaçlarının hepsi bu bölüme ait olduğu gibi, ağaççıklar ve otsu bitkilerin büyük bir kısmı da bu bölümdendir. Ayrıca deniz, göl ve akarsu ortamlarında da fitoplankton ve bentos kategorisinden pek çok bitki türü vardır (İnandık, H., 1969, 31). Gerek Türkiye'de gerekse bölgede bulunan tüm doğal bitki örtüsü hayatının bağlı olduğu bazı şartlar vardır. Bunlar: iklim, rölyef, jeolojik yapı ve toprak türleri olarak 4 genel başlık altında toplayabiliriz.

Şiddetli karasal iklimin hüküm sürdüğü, İç Anadolu'ya oranla kışların daha soğuk ve uzun, yağış miktarının daha fazla, sıcaklık farklarının yüksek olduğu Doğu Anadolu Bölgesinde de doğal bitki örtüsü uzun yıllar boyunca büyük ölçüde tahribe uğramıştır. Ormanlara plato ve dağların yüksek kesimlerinde rastlanır. Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'de orman sınırının en yüksek olduğu bölgedir. Bu bölgede ormanlar 2.700-2.800 m'ye kadar yükselir. Kuru orman karakterindeki bu ormanların hâkim türlerini kuzeydoğuda sarıçam, diğer kesimlerde meşe ve ardıç oluşturur (Günel, N., 2013).

Doğu Anadolu'da, kuzey İran'da, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'da yüksek plato stepleri mevcuttur. Buralarda yüksek dağlar arasında kalan platolar genellikle step görünümündedir. Ormanın üst sınırı 2.800 m gibi oldukça yüksek bir seviyede bulunmasına karşılık, alt sınırı da 2.000 m civarındadır. Bundan daha aşağıda bulunan yerler step formasyonları ile örtülüdür. Ormanın geniş ölçüde tahrip edilmiş olması step sahalarının büyümesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca ormanın üst sınırı civarından başlayan dağ çayırları da dikkate alınırsa ot formasyonları bu bölgelerde çok geniş yer kapladığı görülür. Orman örtüsünün ortadan kalktığı yerlerde plato steplerinden dağ çayırlarına geçilmektedir. Detayda ayrılık olmakla beraber her iki sahaya yayılmış türler fazladır. Genellikle bu yüksek steplere yayılmış olan bitkiler, Acantholimon, Agropyron, Alchemilla, Astragalus, Bromus, Campanula, Dianthus, Draba, Festuca, Geranium, Gypsophila, Luzula, Medicago, Nardus, Onosma, Papaver, Poa, Primula, Ranunculus, Saxifraga, Silene, Stipa, Trifolium, Veronica, Viola'ların çeşitli türleridir (İnandık, H., 1969, 184).

Acantholimon (Tuzcul Kirpi Dikeni) türünden acerosum alt türü, Alchemilla (Aslanpençesi) türünün Alchemilla erythropoda, Alchemilla procerrima ve Alchemilla dura alt türleri özellikle dağlık alanlarda rastlanmaktadır.

Astragalus (Geven) türünün Astragalus cicer, Astragalus macrostachys, Astragalus mollis, Astragalus fraxinifolius, Astragalus caraganae, Astragalus christianus, Astragalus pseudoutriger, Astragalus angustiflorus alttür angustiflorus, Astragalus aureus, Astragalus eriocephalus alttür elongatus, Astragalus polyanthus, Astragalus patnosicus, Astragalus persicus, Astragalus brachypodus, Astragalus sosnowskyi, Astragalus szovitsii, Astragalus halicacabus, Astragalus maximus varyete maximus, Astragalus oocephalus alttür oocephalus, Astragalus macrocephalus alttür finitimus, Astragalus odoratus, Astragalus ornithopodioides, Astragalus cancellatus, Astragalus robertianus, Astragalus fumosus, Astragalus onobrychioides, Astragalus xerophilus, Astragalus incerus, Astragalus hyalolepis, Astragalus bicolor, Astragalus armeniacus, Astragalus humilis, Astragalus campylosema alttür nigripilis ve Astragalus subrobustus türleri Ağrı İl sınırları içinde kalan bölgelerin çalılık alanlarında bulunmaktadır (Tübives Grid B9).

Bromus türünün Bromus squarrosus, Bromus danthoniae, Bromus trinianus, Bromus erectus ve Bromus inermis alt türleri ve Veronica (Yavşan Otu) tarım arazileri

nadasa bırakıldığında bir önceki seneden kalan veya dökülen tohumlardan dolayı ortaya çıkmaktadır.

Campanula (Çan Çiçeği) türü, Campanula crispa, Campanula rapunculoides alttür rapunculoides, Campanula involucrata, Campanula ledebouriana, Campanula aghrica, Campanula tridentata, Campanula aucheri, Campanula lactiflora, Campanula stevenii alttür beauverdiana ve Campanula phytidocalyx alt türleri bölgede bahar aylarında yetişmektedir (Tübives Grid B9).

Dianthus (karanfilgiller) türü ise, 3 alt türünü de (Dianthus multicaulis, Dianthus leucophaeus varyete leucophaeus ve Dianthus tabrisianus) barındırmaktadır (Tübives Grid B9).

Draba (Yastık Otu) türünden olan Draba bruniifolia alttür bruniifolia, Draba bruniifolia alttür kurdica, Draba araratica ve Draba rosularis özellikle yamaçlarda görülmektedir (Tübives Grid B9).

Festuca (Yumak) türü, dere kenarlarında bulunan kayalıkların arasından çıkmaktadır. Bölgede bulunan alt türleri Festuca sclerophylla, Festuca pratensis, Festuca chalcophaea alttür euryphylla, Festuca elwendiana ve Festuca oreophila'dır. Geranium (Turna Gagası) humus bakımından zengin olan topraklarda yetişmektedir (Tübives Grid B9).

Gypsophila (Çöven - Çoğan) ve Lazula çayırılık alanlarda görülmektedir. Medicago ya da genel adıyla yonca bitkisi bölgede hemen hemen her kesimde görülmektedir. Bu tür sayesinde bölgedeki çiftçiler hayvanlarını buralarda otlatarak yem masraflarından bir nebze olsun kurtulmaktadırlar (Tübives Grid B9).

Onosma (Emzik Otu), Papaver (Haşhaş) tarlaların sulandığı zamanlarda veya nehir kenarlarında yetişmektedir. Meralarda yetişen Poa türünün Poa trivialis, Poa pratensis, Poa angustifolia, Poa longifolia, Poa masenderana, Poa nemoralis, Poa sterilis, Poa araratica, Poa alpina alttür fallax ve Poa bulbosa türleri yine aynı şekilde nemli ve sulak alanlarda yetişmektedir (Tübives Grid B9).

Primula (Çuha Çiçeği) nehir kenarlarında bulunan kayaların arasında yetişmektedir. Ranunculus Hamur İlçesi'nde bulunmasa da Ağrı'da volkanik arazilerin etrafında bulunmaktadır. Viola (Menekşe) ise araştırma sahasında bulunan diğer bir bitki türüdür (Tübives Grid B9).

Fotoğraf 1.3. Hamur'da Kışın Yakacak Olarak Kullanılan Geven Topluluğu.

Fotoğraf 1.4. Hamur'da Kışın Yakacak Olarak Kullanılan Step (Geven) Topluluğu 2.

1.4. HİDROGRAFİK ÖZELLİKLER

Su yeryüzünde canlıların yaşaması için gerekli olduğu ve olabilecek zararları önlemek için kontrol altına almak gerektiğinden insanlar tarihin başlangıcından beri suyla ilgilenmişler, suyun özelliklerini tanımaya, hareketini yöneten yasaları belirlemeye, yaratabileceği tehlikeleri önlemeye ve sudan en iyi şekilde yararlanmaya çalışmışlardır (Bayazıt, M., 1974, 1). Bulduğu bölgenin suyundan yararlanmaya çalışan insanlar, öncelikle içme suyu ve sonrasında da tarımda sulama amaçlı kullanmak için çaba göstermişlerdir.

Murat Nehri, 1.263 km uzunluğu ile Ağrı Ovası'nı sulayan, ona hayat veren bir ırmak olup, Fırat'ın en önemli kollarından biri ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin en uzun ırmaklarının başında gelir (Fotoğraf 1.5).

Fotoğraf 1.5. Murat Nehri'nden Bir Görünüm.

Ağrı, Murat Nehri'nin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. *Van Gölü'nün kuzeyinde Aladağların kuzey yamaçlarından doğan ve birçok kaynakla gürleşen Murat Nehri, önce KD'ya doğru akar; sonra tektonik çukurluğu izleyerek batıya yönelir ve eskiden Karaköse dediğimiz Ağrı İl Merkezi'ne ulaşır. Burada batıdan gelen ve doğudan katılanla aynı doğrultudaki tektonik çukurluğu vadi olarak değerlendiren Şeriyen Çayı'nı alır. Bu nedenle, Ağrı, Murat Nehri oluşumunda özel bir konuma*

sahiptir (Güney, E., 2004, 143). Başlıca diğer akarsular ise; Murat Nehri'ne dökülen Tükenmez, Mandalık ve Tuzlusu çaylarıdır (Hamur Kaymakamlığı). Hamur Kaymakamlığı'nın vermiş olduğu akarsu isimleri ile HGK'nın vermiş olduğu akarsu isimleri arasında farklar bulunmaktadır. Şöyle ki bölgenin akarsuları incelendiğinde ilçe yakınlarından geçen Murat Nehri ve onu besleyen Mandalık Çayı, Gelutan Deresi ve Karapur Deresi Hamur İlçe sınırları içerisinde kalan akarsulardır.

Ağrı-Eleşkirt Yöresi'nin sularını toplayan Murat Nehri, Kılıç (2.306) ve Kandil (2.876) dağlarının arasında açmış olduğu 30 km'lik Hamur Boğazı'nın içinden geçer (Arınç K., 2011, 153) (Harita 1.6).

Harita 1.6. Murat Nehri Doğuş Noktası (Esri Haritalar).

Ağrı-Malazgirt Ovası arasında Murat Nehri GB'ya doğru akar. Tutak yakınlarında Göl Ovası adlı düzlükten geçer. Malazgirt düzlüğünde Patnos Yöresi'nden gelen Karakaya Deresi'ni alır. Artık yönü batıya dönüktür. Yoncalı yöresinde Göksu-Karacasu'yu alır (Güney, E., 143). Yörede kar yağış oranı fazla olduğundan dolayı Murat Nehri sürekli su kaynaklarıyla karşılaşmakta ve bunları kendi bünyesine katmaktadır. Son olarak Keban Barajı'nda Karasu Nehri ile birleşip Fırat Nehrini oluşturarak Irak topraklarında Dicle nehri ile birleşip Şattül Arap Nehri'ni oluşturarak Basra Körfezi'ne dökülür.

Murat, *Fırat Nehri'ne bol su taşır: Normal olarak saniyede 100 – 150 m³, kabarmış olduğu zamanlarda 500 – 600 m³, çok kabarmış zamanlarda 1.000 – 1.500 m³ ve daha fazla. En çok çekilmiş olduğu zamanlarda bile, 50 – 70 m³ su taşır* (İzbırak R., 1996, 187). Murat, karma bir rejime sahiptir. Çünkü bölgedeki yağış rejimine bakıldığında karma rejimli olduğunu görürüz. Bahar aylarında kar sularının erimesi ve artan yağışlar sebebiyle artan debi, yaz aylarında azalır.

Tablo 1.12. Akarsularda Ölçülen Debi ve Hız Miktarları

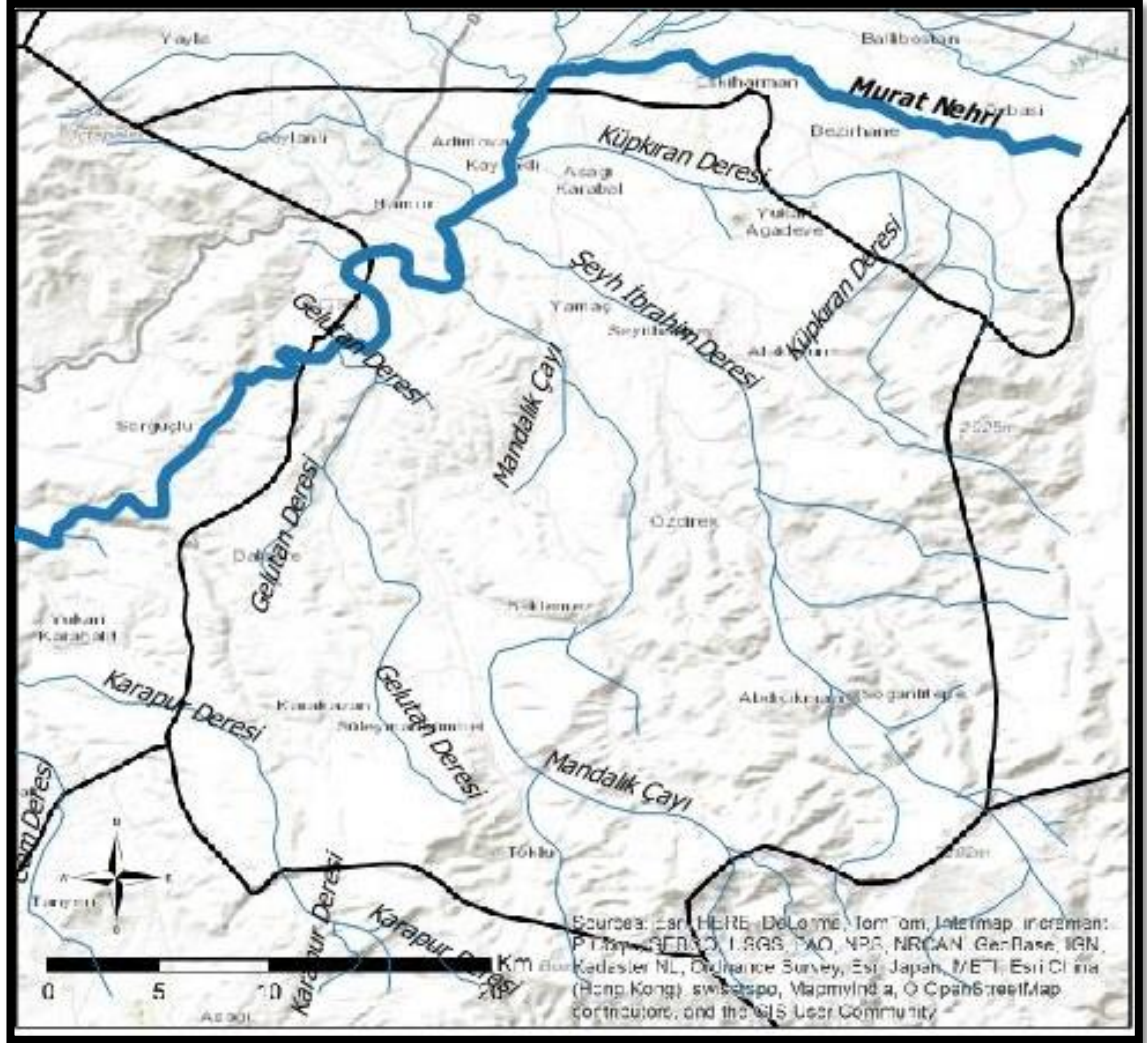
Akarsu Adı	Gözlem Süresi	Q Maks m ³ /sn	Q Min m ³ /sn	Q Ort m ³ /sn	Vort m/sn
Murat	10 Yıl	160	0,540	7,030	0,95
Mandalık	20 Yıl	50	0,022	2,570	0,66

Kaynak: DSİ VIII. Bölge Müdürlüğü

Hamur İlçe Merkezi'nin hemen yakınından geçen Murat Nehri, ilçe için önemli bir kaynak arz etmektedir. Karaköse'nin hemen güneyinde Murat Nehri güneye kıvrılır, önce ince bir ova içerisinde akar, sonra hayli derin bir boğaza sokulur. Buna, içindeki ilçenin adına göre Hamur Deresi denir. Bunun elverişli yerlerinde tarım yapılır, lakin Hamur boğazının kavunları bu taraflarda lezzetiyle şöhret bulmuştur ve çok ekilir, salatalıkta (Saraçoğlu, H., 1989, 375).

Fotoğraf 1.6. Hamur Deresi'nden Kış Manzarası.

Harita 1.7. Hamur İlçesi Akarsu Haritası.

Fotoğraf 1.7. Kar Sularının Erimesi İle Oluşan Bir Dere.

1.5. TOPRAK ÖZELLİKLERİ

Ağrı Ovası ve çevresindeki sahalarda zonal topraklardan özellikle kestane rengi ve kırmızımsı kestane rengi topraklar gelişmiştir. Doğu Anadolu'nun bu kesiminde yağış ve sıcaklık şartlarına bağlı olarak oluşmuş olan bu topraklar iyi gelişmiş profil özelliğine sahip olup, toprağı oluşturan faktörlerden iklim ve vejetasyon özelliklerine bağlı olarak meydana gelmiştir (Kaya, F., 2001, 94).

Hamur'da ise Ağrı Ovası'nda olduğu gibi kestane rengi topraklar gelişme göstermiştir. Neredeyse bütün tahılların uyum sağladığı bu toprak tipi Hamur'da da en çok buğdaya ev sahipliği yapmaktadır. Doğal bitki örtüsü kısa ve uzun otlar, çalılar, seyrek ağaçlar ve antropojen bozkırdır (yöre dilinde geven olarak bilinir).

Kestane rengi topraklara Doğubeyazıt'ın çevresi ve İran sınırına yakın olan kısmı, Diyadin'in kuzeydoğusundan, Eleşkirt'in kuzey ve güney ilçe sınırlarına kadar olan, Ağrı İl Merkezi'nin çevresinde bulunan bütün arazilerde rastlanır. Kırmızı kestane rengi topraklar ise kestane rengi topraklarla benzerlik gösterir. Ancak organik madde oranı daha düşüktür ki bu tarım ürünlerinden alınan verimle kendini göstermiştir.

Hamur İlçe sınırlarının güneyinde bulunan regosol topraklarda mevcuttur. Bu topraklar volkanlardan çıkan kum boyutundaki malzemeler olduğundan Ağrı Volkanik Dağı tarafından gelen akarsular ile taşınılma ihtimali yüksektir.

Gerek ilçede gerekse bütün Ağrı İli'nde toprak kirliliği ile alakalı bir çalışma yapılmamıştır. Ancak gözle görülen bir gerçek olan evsel atıklar Ağrı İli'nde toprak kirliliğine yol açmaktadır. Hamur'da dahil olmak üzere Ağrı'da düzenli bir katı atık depolama tesisi bulunmamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

NÜFUSUN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

2.1. GENEL BAKIŞ

En dar anlamda nüfus (Ing. Population) bir birey olurken nüfus coğrafyasında ki tanımı şüphesiz, belli sayıda bir insanın çevreyle olan ilişkisi ve dağılışıdır. Nitekim DOĞANAY'a göre “*Nüfus ve Yerleşme* ilmindeki genel bilimsel yaklaşım; toplum (insan) ve çevre ilişkisinin analizidir, tezinden ayrı düşünülemez” demiştir (Doğanay, H., 1995, 13). 1927 yılında başlanan nüfus sayımlarında Hamur İlçesi'nin nüfusu o zamanlar il olan Beyazıt'a (Doğubayazıt) katılmıştır. 1927 yılındaki sonuçlar Beyazıt'ta (Ağrı) 103.562 olarak kayıtlara geçmiştir.

Araştırma sahasını oluşturan Hamur, Ağrı Merkez İlçesi'ne yakınlığından ve köylerin ekonomik olarak Ağrı'ya bağımlı olmasından dolayı demografik olarak önemli bir gelişme gösterememiştir. 1940 yılında yapılan sayımlara göre 360 olan nüfus (İUM 1940), 1945 yılında 450 olarak kayda alınmıştır, (İGM 1945). Yine aynı yıllarda nüfus artışı gösteren Hamur nüfusu 539 olarak kayıtlarda yerini almıştır (İGM 1950). 1955 yılındaki yapılan sayımlara göre ise de nüfus 661'e kadar yükselmiştir. Nüfusun cinsiyet oranları ve medeni durumları gibi bilgiler 1985 yılından sonra DİE tarafından kayda geçilmiştir.

Bölgenin bir boğaz niteliğinde olması ve buna bağlı olarak tarım alanlarının dar olması bölgeyi ekonomik anlamda geriletmiş ve nüfus olarak sürekli düşük bir düzeyde tutmuştur. Zaten halı hazırda köyler ile idari anlamda bir ulaşım problemi olan Hamur, ilçe olarak ilerleyen yıllarda önemini kaybedebilir. Gün geçtikçe önemini kaybeden bir ilçe olması yönünden Erzincan'ın bir zamanlar (1938) ilçesi olan, ancak şu an İliç İlçesi'nin köyü durumuna düşen Kuruçay ile benzerlik gösterir (Şahin, F., Doğanay, H., 2001).

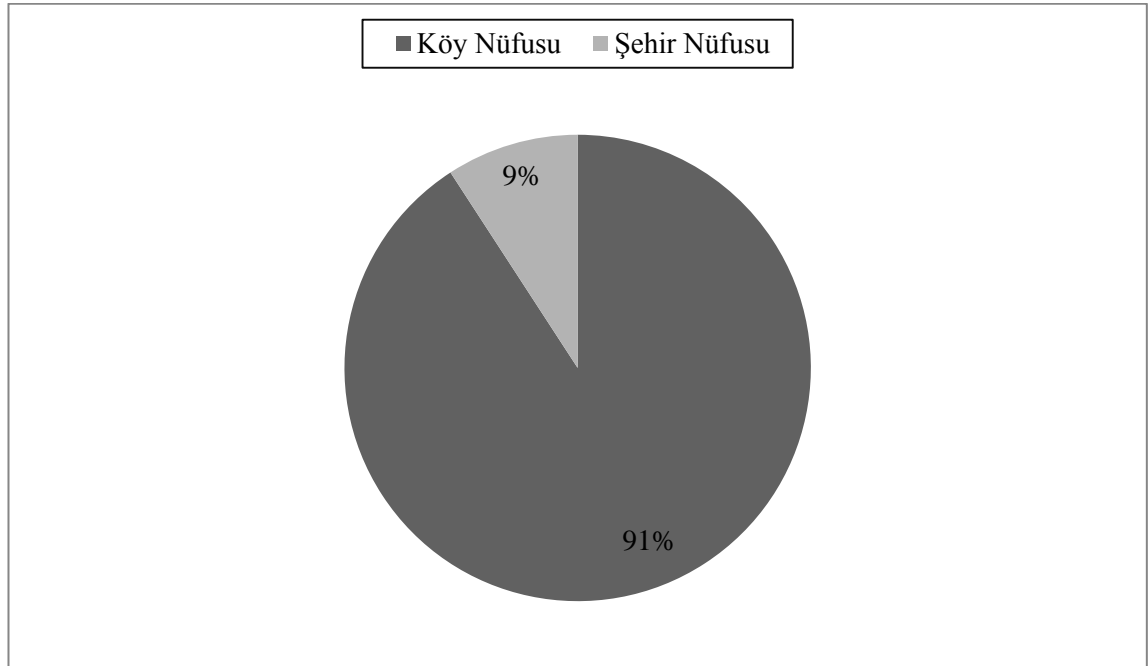
2.2. NÜFUS MİKTARLARI ve DEĞİŞİMLERİ

Cumhuriyet öncesi nüfus kayıtlarında sadece erkek nüfusun sayılması o dönem hakkında bizlere net bir nüfus bilgisi vermemektedir. O dönemlerde Erzurum Vilayeti,

Doğu Bayazıt Sancağına bağlı olan Hamur bir nahiye konumundaydı. 1871 yılındaki erkek nüfusu 2.690 olarak kayıtlara geçmiştir (Keçeci, Kurt, S., 2014, 26).

Cumhuriyet tarihinde ilk nüfus sayımlarına göre, Hamur'un o yıllarda ayrı bir kaydı bulunmamaktadır. İlçenin nüfusu Ağrı İl Merkezi'ne eklenerek hesaplanmıştır.

Hamur İlçesi'nin nüfus kayıtlarına 1965 yılı itibari ile düzenli olarak bakıldığında DİE istatistiklerine göre 1965 yılında Hamur İlçe Merkezi'nde 1.486 (% 9) kişi bulunmaktadır. İlçe genelinde ise toplam 16.183 kişi yaşamaktadır. Bucak nüfusu ise 14.697 (% 91) kişidir. Böylece köy nüfusunun şehir nüfusundan daha fazla olduğu görülmektedir. 1965 yılında şehirleşme oranı çok düşüktür. Ayrıca, 1965 yılında Türkiye'de ki % 29,9 olan şehirleşme oranının da altında kalmıştır (DİE). Yine aynı yılda Ağrı Merkez İlçe nüfusu ise, toplam 24.168 kişi olmuştur (DİE, Genel Nüfus Sayımı, 1965). 1965 yılı ve sonrası sayımlarda köylerde dâhil olduğu için incelemelere 1965 yılı ve sonrası planlanmış sayımlar şeklinde devam edilmiştir.

Şekil 2.1. 1965 Yılı Hamur Köy ve Şehir Nüfus Oranları (DİE, 1965).

1965 yılı, Hamur'a bağlı köy nüfuslarına baktığımızda toplam 905 kişi ile Yakınca Köyü ilk sırada gelmektedir. En az nüfuslu köy ise toplam 73 kişi ile Kamışlı Köyü'dür (Tablo 2.1).

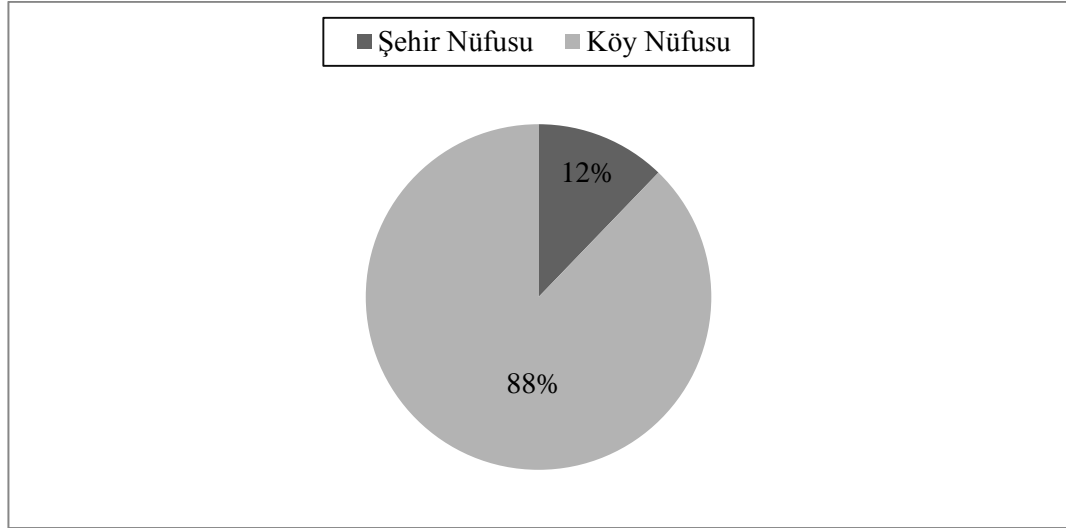
Tablo 2.1. 1965 Yılı Hamur ve Bağlı Olduğu Köylerin Nüfusu.

Köy Adı	Kadın Nüfus	Erkek Nüfus	Toplam Nüfus
Bucak Toplamı	7.181	7.516	14.697
İlçe Toplamı	7.825	8.358	16.183
Abdiçikmaz	82	92	173
Abdiköyü	157	162	319
Adımova	460	431	891
Alakoyun	120	128	248
Aşağı Aladağ	117	141	258
Aşağıderedibi	149	178	327
Aşağı Gözlüce	73	74	147
Aşağıkarabal	224	256	480
Aşağı Yenigün	151	151	302
Ayvacık	124	135	259
Baldere	103	94	197
Beklemez	174	157	331
Çağlayan	68	75	143
Danakıran	139	144	283
Ekincik	159	181	340
Esenören	72	85	157
Gültepe	188	177	365
Gümüškuşak	79	92	171
Kaçmaz	379	387	766
Kamışlı	41	32	73
Kandildağı	290	275	565
Karadoğu	46	48	94
Karakazan	167	169	336
Karaseyitali	105	97	202
Karlıca	269	268	537
Kaynaklı	40	34	74
Kılıç	179	187	366
Köşk	66	62	128
Nallıkonak	68	77	145
Özdirek	215	250	465
Sarıbuğday	113	149	262
Seslidoğan	116	101	217
Seyithanbey	192	229	421
Soğanlıtepe	199	195	394
Süleymankümbet	147	138	285
Tükenmez	249	275	524
Uğurtaş	108	131	239
Yakınca	436	469	905
Yapılı	95	86	181
Yoğun Hisar	118	137	255
Yukarıağadeve	276	329	605
Yukarıaladağ	103	115	218
Yukarıgözlüce	172	192	364
Yukarıyenigün	156	121	277
Yuvacık	198	210	408

Kaynak: DİE, Genel Nüfus Sayımları, 1965.

Tablo 2.1 incelendiğinde gerek bucak toplamı, gerekse ilçe merkezi toplam nüfuslarında kadın nüfusun daha az olduğu görülmüştür. Bu durumun doğmasına evlendikten sonraki baba evinden taşınan kızların neden olduğu söylenebilir.

Ağrı 1970 yılı genel nüfus sayımlarına göre Ağrı Merkez İlçe’de nüfus toplam 29.577’dir. Hamur İlçe Merkezi’nde ise toplam 2.060 kişi yaşamaktadır. Geçmiş yıllarda olduğu gibi kadın sayısı erkek sayısından azdır. İlçe toplamı nüfusuna bakıldığında zaman, toplam kadın nüfusu 8.277 ve erkek nüfusu ise 8.597’dir. Toplam bucak nüfusu 14.814 olurken, ilçe nüfusu toplamı ise 16.874’tür. 5 yıl öncesine göre şehir nüfusu % 3 artmıştır (DİE, Genel Nüfus Sayımı, 1970).

Şekil 2.2. 1970 Yılı Hamur Köy ve Şehir Nüfus Oranları (DİE, 1970).

1970 yılı nüfus sayımlarına göre en fazla nüfusa sahip olan köy 837 kişi ile Adımovia Köyü olmuştur. En az nüfusa sahip köy ise 74 kişi ile Kaynaklı Köyü olmuştur (Tablo 2.2).

Tablo 2.2. 1970 Yılı Hamur ve Bağlı Olduğu Köylerin Nüfusu.

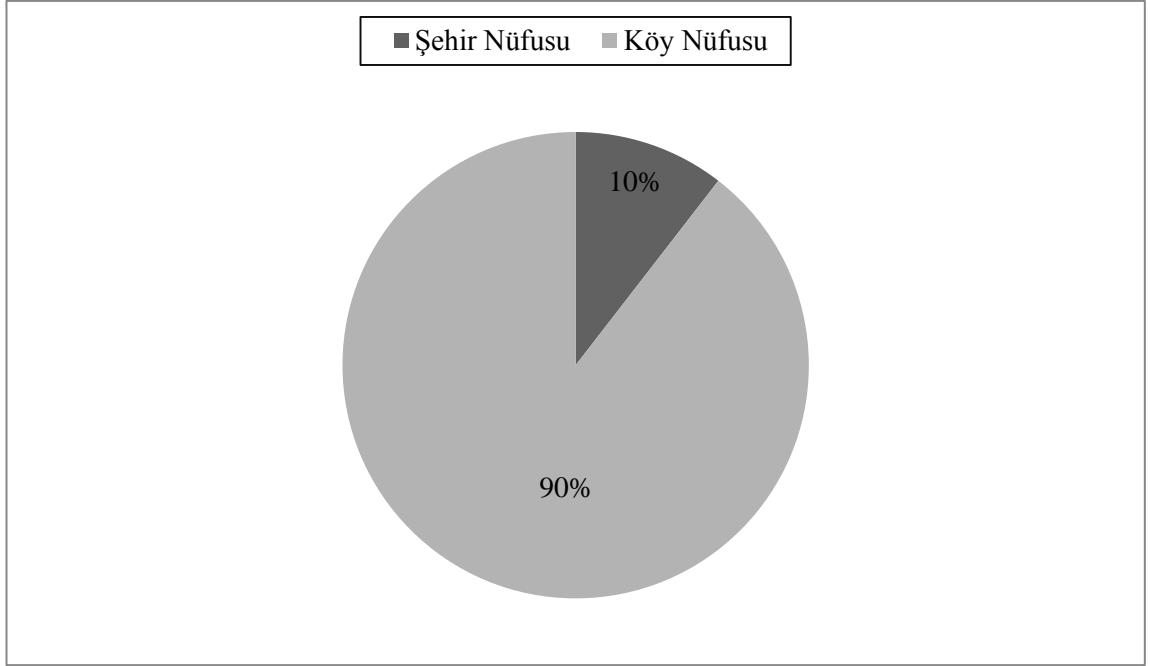
Köy Adı	Kadın Nüfus	Erkek Nüfus	Toplam Nüfus
Bucak Toplamı	7.390	7.424	14.814
İlçe Toplamı	8.277	8.597	16.874
Abdiçikmaz	126	123	249
Adımovia	440	397	837
Alakoyun	138	126	264
Aşağıaladağ	125	133	258
Aşağıderedibi	171	170	341
Aşağıgözlüce	89	79	168
Aşağıkarabal	237	264	501

Tablo 2.2 (Devam)

Aşağıyenigün	204	166	370
Ayvacak	154	157	311
Baldere	112	121	233
Beklemez	189	170	359
Ceylanlı	180	181	361
Çağlayan	77	108	185
Danakıran	139	130	269
Ekincik	141	158	299
Esenören	69	77	146
Gültepe	181	174	355
Gümüşkuşak	96	137	233
Kaçmaz	371	362	733
Kamışlı	51	51	102
Kandildağı	277	257	534
Karadoğu	48	58	106
Karakazan	217	240	457
Karaseyitali	124	124	248
Karlıca	258	286	544
Kaynaklı	35	39	74
Kılıç	203	212	415
Köşk	69	75	144
Nallıkonak	81	76	157
Özdirek	256	248	504
Sarıbuğday	123	184	307
Seslidoğan	131	114	245
Seyithanbey	234	226	460
Soğanlıtepe	192	194	386
Süleymankümbet	161	152	313
Tükenmez	265	251	516
Uğurtaş	137	150	287
Yapılı	91	95	186
Yoğunhisar	147	161	308
Yukarıağadeve	286	293	579
Yukarıaladağ	152	134	286
Yukarıgözlüce	204	187	391
Yukarıyenigün	184	159	343
Yuvacık	225	225	450

Kaynak: DİE, Genel Nüfus Sayımları, 1970.

1965 ve 1970 yıllarında olduğu gibi 1975 yılında da aynı özellikte bir nüfus sayımı olmuştur. Ağrı Merkez İlçe'nin nüfusu toplam 35.284 olurken, Hamur İlçe Merkezi'nin nüfusu toplam 2.267 olmuştur. İlçe genelinde ise toplam bucak nüfusu 17.092 olurken, ilçe toplamında ise 19.359 olmuştur. Geçtiğimiz 10 yıldaki genel nüfus sayımlarında olduğu gibi kadın nüfusu yine erkek nüfusundan az olmuştur. 5 yıl öncesine kadar şehir nüfus oranı % 12 iken 1975 yılında ki genel nüfus sayımına göre şehir nüfusu % 2 gerileyerek % 10 olmuştur (Tablo 2.2) (DİE, Genel Nüfus Sayımı, 1975).

Şekil 2.3. 1975 Yılı Hamur Köy ve Şehir Nüfus Oranları (DİE, 1975).

1975 nüfus sayımlarına göre en fazla nüfusa sahip olan köy 960 kişi ile Adımova köyü olurken, en az nüfusa sahip olan köy ise 97 kişi ile Kaynaklı olmuştur (Tablo 2.3).

Tablo 2.3. 1975 Yılı Hamur ve Bağlı Olduğu Köylerin Nüfusu.

Köy Adı	Kadın Nüfus	Erkek Nüfus	Toplam Nüfus
Bucak Toplamı	8.342	8.750	17.092
İlçe Toplamı	9.303	10.056	19.359
Abdiçikmazı	129	115	244
Adımova	493	467	960
Alakoyun	146	169	315
Aşağıaladağ	142	153	295
Aşağıderedibi	209	240	449
Aşağıgözlüce	103	99	202
Aşağıkarabal	283	295	578
Aşağıyeniğün	214	174	388
Ayvacık	154	172	326
Baldere	111	112	223
Beklemez	215	233	448
Ceylanlı	197	194	391
Çağlayan	96	102	198
Danakıran	150	150	300
Demirkapı	102	100	202
Ekincik	215	235	450
Esenören	77	88	165
Gültepe	175	198	373
Gümüşkuşak	103	111	214
Kaçmaz	414	477	891

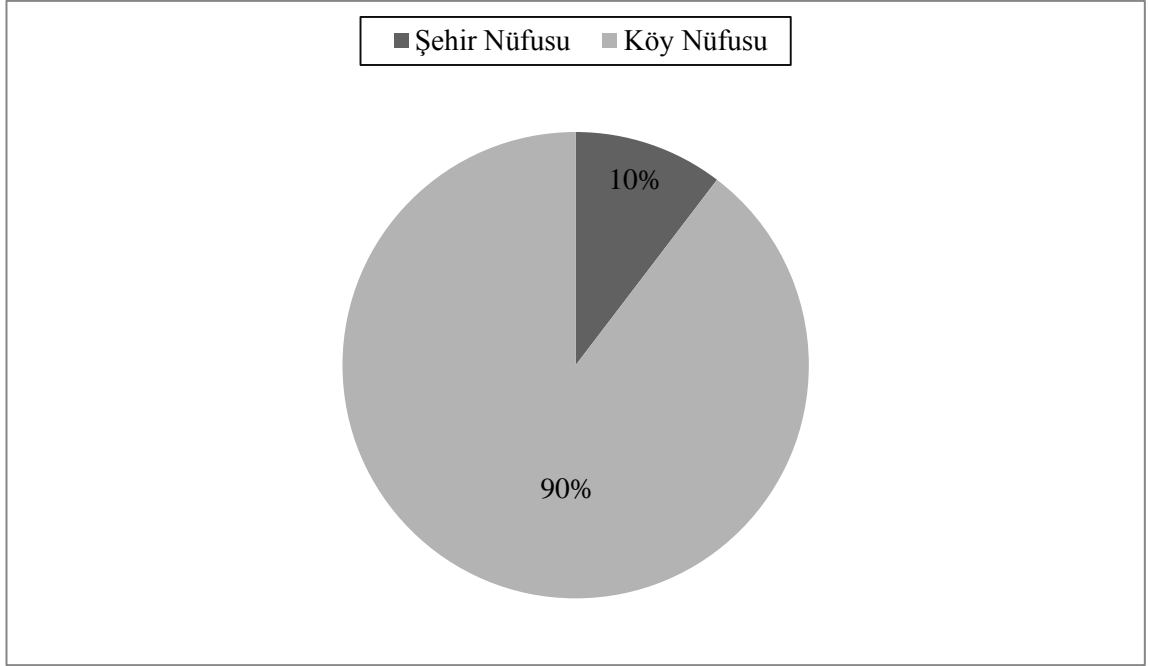
Tablo 2.3. (Devam)

Kamışlı	59	55	114
Kandıdağı	246	270	516
Karadoğu	49	69	118
Karakazan	280	294	574
Karaseyitali	149	142	291
Karlıca	324	352	676
Kaynaklı	50	47	97
Kılıç	235	239	474
Köşk	69	75	144
Nallıkonak	90	91	181
Özdirek	273	276	549
Sarıbuğday	180	188	368
Seslidoğan	141	137	278
Seyithanbey	284	296	580
Soğanlıtepe	216	217	433
Süleymankümbet	169	211	380
Tükenmez	259	286	545
Uğurtaş	110	135	245
Yapılı	128	119	247
Yoğunhisar	160	183	343
Yukarıağadeve	302	330	632
Yukarıaladağ	174	165	339
Yukarıgözlüce	215	220	435
Yukarıyenigün	146	168	314
Yuvacık	306	301	607

Kaynak: DİE, Genel Nüfus Sayımları, 1975.

1980 yılı genel nüfus sayımlarına göre Ağrı Merkez İlçe'nin nüfusu 40.532 olmuştur. Araştırma sahasını oluşturan Hamur nüfus sonuçları ise 2.055 olmuştur. Bucak toplam nüfus 17.766 olurken, ilçe toplamı nüfus 19.821 olmuştur. 1980 yılında ilçe toplamında 9.744 kadın nüfus sayılırken, erkek nüfus ise 10.077 olmuştur. Geçmiş yıllarda olduğu gibi aynı şekilde kadın nüfus erkek nüfustan daha az olmuştur (Tablo 4.4) (DİE, Genel Nüfus Sayımı, 1980).

1975 genel nüfus sayımlarında olduğu gibi şehir nüfusunun oranı % 10, köy nüfusunun oranı ise % 90 olarak kayda geçmiştir. Bir önceki sayıma göre bucak nüfusu artarken, Hamur İlçe Merkezi'nin nüfusu azalmıştır (DİE, Genel Nüfus Sayımı, 1980).

Şekil 2.4. 1980 Yılı Hamur Köy ve Şehir Nüfus Oranları (DİE, 1980).

1980 nüfus sayımlarına göre en fazla nüfusa sahip olan köy 948 kişi ile Adımova Köyü olurken, en az nüfusa sahip olan köy ise 94 kişi ile Kamışlı Köyü olmuştur (Tablo 2.4).

Tablo 2.4. 1980 Yılı Hamur ve Bağlı Olduğu Köylerin Nüfusu.

Köy Adı	Kadın Nüfus	Erkek Nüfus	Toplam Nüfus
Bucak Toplamı	8.814	8.952	17.766
İlçe Toplamı	9.744	10.077	19.821
Abdiçıkmaızı	126	125	251
Adımova	474	474	948
Alakoyun	139	146	285
Aşağıaladağ	138	140	278
Aşağıderedibi	223	267	490
Aşağıgözlüce	124	122	246
Aşağıkarabal	307	260	567
Aşağıyenigün	218	191	409
Ayvacık	182	186	368
Baldere	149	152	301
Beklemez	168	186	354
Ceylanlı	177	183	360
Çağlayan	103	123	226
Danakıran	151	155	306
Demirkapı	83	86	169
Ekincik	278	257	535
Esenören	94	101	195
Gültepe	150	157	307
Gümüşkuşak	150	166	316
Kaçmaz	447	482	929

Tablo 2.4. (Devam)

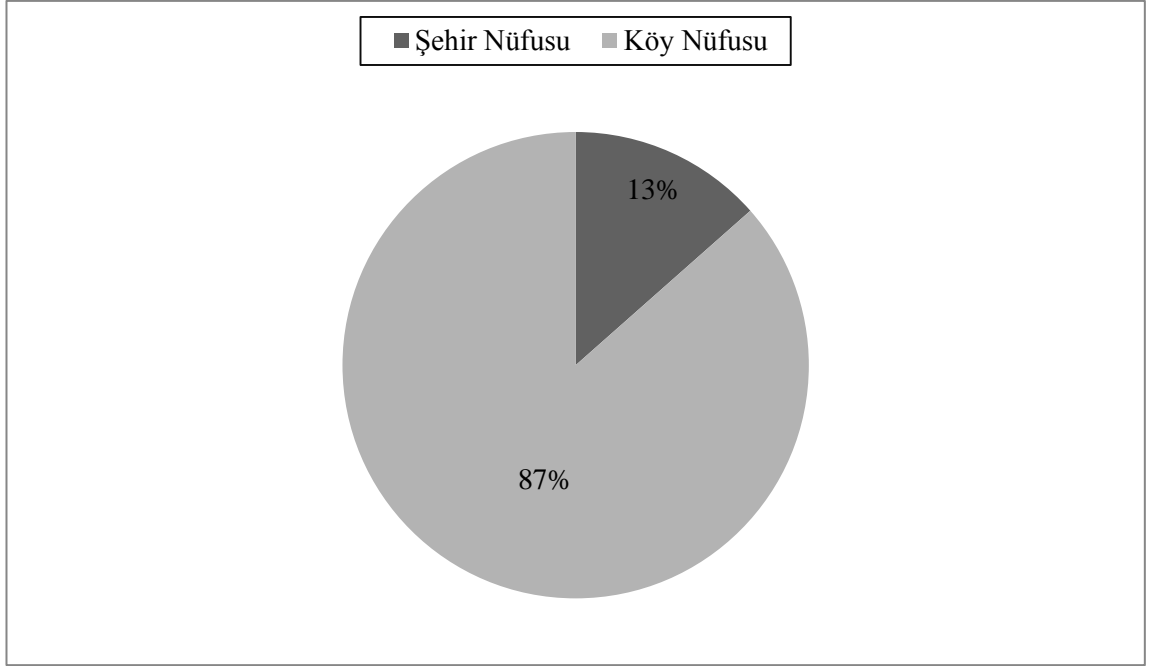
Kamışlı	49	45	94
Kandıdağı	274	258	532
Karadoğu	46	63	109
Karakazan	331	349	680
Karaseyitali	147	141	288
Karlıca	346	381	727
Kaynaklı	61	59	120
Kılıç	248	252	500
Köşk	84	96	180
Nallıkonak	109	89	198
Özdirek	313	286	599
Sarıbuğday	144	172	316
Seslidoğan	164	167	331
Seyithanbey	329	288	617
Soğanlıtepe	189	138	327
Süleymankümbet	219	241	460
Tükenmez	273	286	559
Uğurtaş	101	115	216
Yapılı	140	112	252
Yoğunhisar	175	182	357
Yukarıağadeve	341	370	711
Yukarıaladağ	171	171	342
Yukarıgözlüce	233	246	479
Yukarıyenigün	159	162	321
Yuvacık	287	324	611

Kaynak: DİE, Genel Nüfus Sayımları, 1980.

1985 yılı nüfus sayımları, daha önceki genel nüfus sayımlarının aksine daha nitelikli olmuştur. Bu yılda sadece nüfus sayım sonuçları paylaşılmamış, aynı zamanda eğitim durumu, okuryazar oranı ve ekonomik faaliyet gibi bilgilerde araştırmacılar için paylaşılmıştır.

1985 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Ağrı Merkez İlçe'nin nüfusu 54.492 olmuştur. Hamur İlçe Merkezi'nin nüfusu 3.034 olurken, bucak toplamı nüfus 19.479 olmuştur. İlçe geneli toplam nüfus ise 22.513 olmuştur. İlçe geneli toplam erkek nüfus 11.294, toplam kadın nüfus ise 11.219 olmuştur. Kadın nüfus her zaman olduğu gibi erkek nüfustan daha az olarak kayıtlara geçmiştir (Tablo 4.5) (DİE, Genel Nüfus Sayımı, 1985).

Geçmiş yıllardaki genel nüfus sayımlarına istinaden, şehir nüfusunun oranı % 3 artarak % 13'e yükselmiş, köy nüfusunun oranı ise % 87 olarak kayda geçmiştir. Bir önceki sayıma göre bucak nüfusu artarken, Hamur İlçe Merkezi'nin nüfusu azalmıştır (DİE, Genel Nüfus Sayımı, 1980).

Şekil 2.5. 1985 Yılı Hamur Köy ve Şehir Nüfus Oranları (DİE, 1985).

1985 nüfus sayımlarına göre en fazla nüfusa sahip olan köy 1.000 kişi ile Kaçmaz Köyü olurken, en az nüfusa sahip olan köy ise 82 kişi ile Kamışlı Köyü olmuştur (Tablo 2.5).

Tablo 2.5. 1985 Yılı Hamur ve Bağlı Olduğu Köylerin Nüfusu.

Köy Adı	Kadın Nüfus	Erkek Nüfus	Toplam Nüfus
Bucak Toplamı	8.814	8.952	17.766
İlçe Toplamı	9.744	10.077	19.821
Abdiçikmazı	167	163	330
Adımovası	475	468	943
Alakoyun	171	158	329
Aşağıaladağ	159	164	323
Aşağıderedibi	243	254	497
Aşağıgözlüce	96	86	182
Aşağıkarabal	349	303	652
Aşağıyeniğün	248	218	466
Ayvacic	229	254	483
Baldere	155	159	314
Beklemez	194	175	369
Ceylanlı	186	182	368
Çağlayan	127	134	261
Danakıran	157	183	340
Demirkapı	95	90	185
Ekincik	298	319	617
Esenören	114	114	228
Gültepe	173	167	340
Gümüşkuşak	178	188	366
Kaçmaz	507	493	1.000

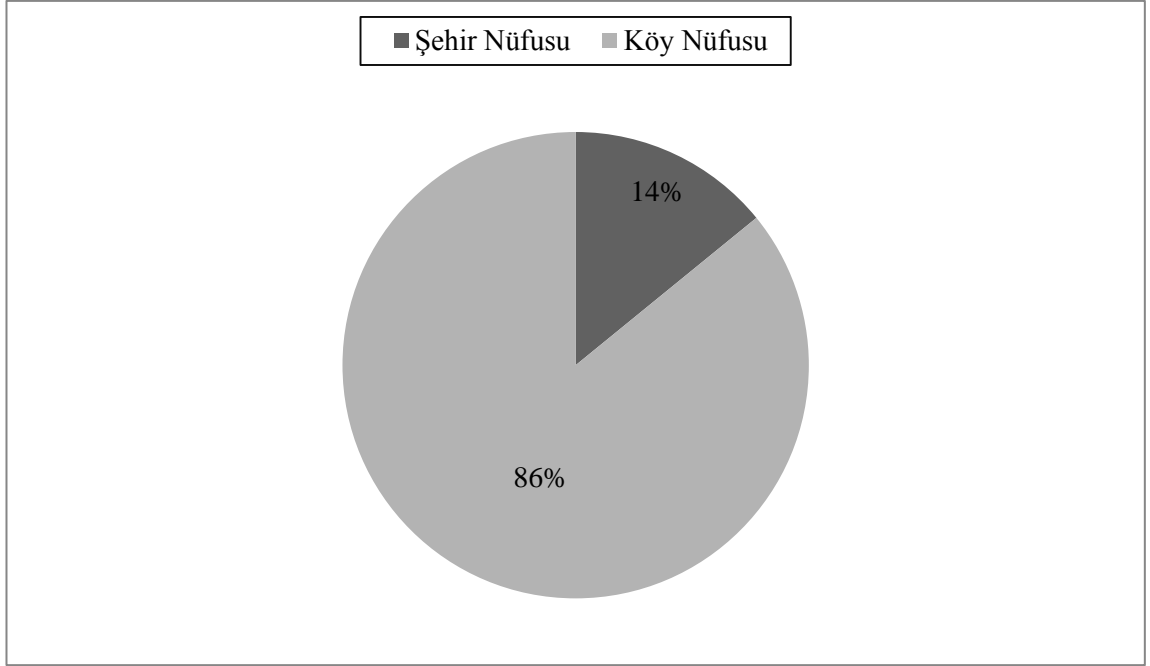
Tablo 2.5. (Devam)

Kamışlı	36	46	82
Kandıldağı	289	285	574
Karadoğu	52	73	125
Karakazan	384	452	836
Karaseyitali	153	136	289
Karlıca	419	375	794
Kaynaklı	66	64	130
Kılıç	292	253	545
Köşk	94	98	192
Nallıkonak	114	107	221
Özdirek	320	293	613
Sarıbuğday	171	196	367
Seslidoğan	155	143	298
Seyithanbey	343	305	648
Soğanlıtepe	183	158	341
Süleymankümbet	266	349	615
Tükenmez	289	307	596
Uğurtaş	119	124	243
Yapılı	145	156	301
Yoğunhisar	193	200	393
Yukarıağadeve	393	385	778
Yukarıaladağ	198	188	386
Yukarıgözlüce	245	240	485
Yukarıyenigün	203	209	412
Yuvacık	304	318	622

Kaynak: DİE, Genel Nüfus Sayımları, 1985.

1990 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Ağrı Merkez İlçe'nin nüfusu 58.038 olmuştur. Hamur İlçe Merkezi'nin nüfusu 3.154 olurken, bucak toplamı nüfus 19.190 olmuştur. İlçe geneli toplam nüfus ise 22.344 olmuştur. İlçe geneli toplam erkek nüfus 11.220, toplam kadın nüfus ise 11.124 olmuştur. Geçmiş yıllardaki gibi, kadın nüfus her zaman olduğu gibi erkek nüfustan büyük fark olmamakla birlikte, daha az olarak kayıtlara geçmiştir (DİE, Genel Nüfus Sayımı, 1990).

1985 yılındaki genel nüfus sayımlarına kıyasla, şehir nüfusunun oranı % 1 artarak % 14'e yükselmiş, köy nüfusunun oranı ise % 86 olarak kayda geçmiştir. Bir önceki sayıma göre bucak nüfusu önemli oranda artarken, Hamur İlçe Merkezi'nin nüfusu artmıştır (Tablo 2.6) (DİE, Genel Nüfus Sayımı, 1990).

Şekil 2.6. 1990 Yılı Hamur Köy ve Şehir Nüfus Oranları (DİE, 1990).

1990 yılı nüfus sayımlarına göre en fazla nüfusa sahip olan köy 1.198 kişi ile Kaçmaz Köyü olurken, en az nüfusa sahip olan köy ise 57 kişi ile Kamışlı Köyü olmuştur (Tablo 2.6).

Tablo 2.6. 1990 Yılı Hamur ve Bağlı Olduğu Köylerin Nüfusu.

Köy Adı	Kadın Nüfus	Erkek Nüfus	Toplam Nüfus
Bucak Toplamı	9.622	9.568	19.190
İlçe Toplamı	11.124	11.220	22.344
Abdiçikmazı	139	147	286
Adımovası	436	435	871
Alakoyun	179	179	358
Aşağıaladağ	160	153	313
Aşağıderedibi	268	277	545
Aşağıgözlüce	105	85	190
Aşağıkarabal	336	273	609
Aşağıyeniğün	235	253	488
Ayvacık	211	197	408
Baldere	136	143	279
Beklemez	164	152	316
Ceylanlı	140	133	273
Çağlayan	127	147	274
Danakıran	155	170	325
Demirkapı	114	100	214
Ekincik	348	335	683
Esenören	138	174	312
Gültepe	177	222	399
Gümüşkuşak	163	183	346
Kaçmaz	573	625	1.198

Tablo 2.6 (Devam)

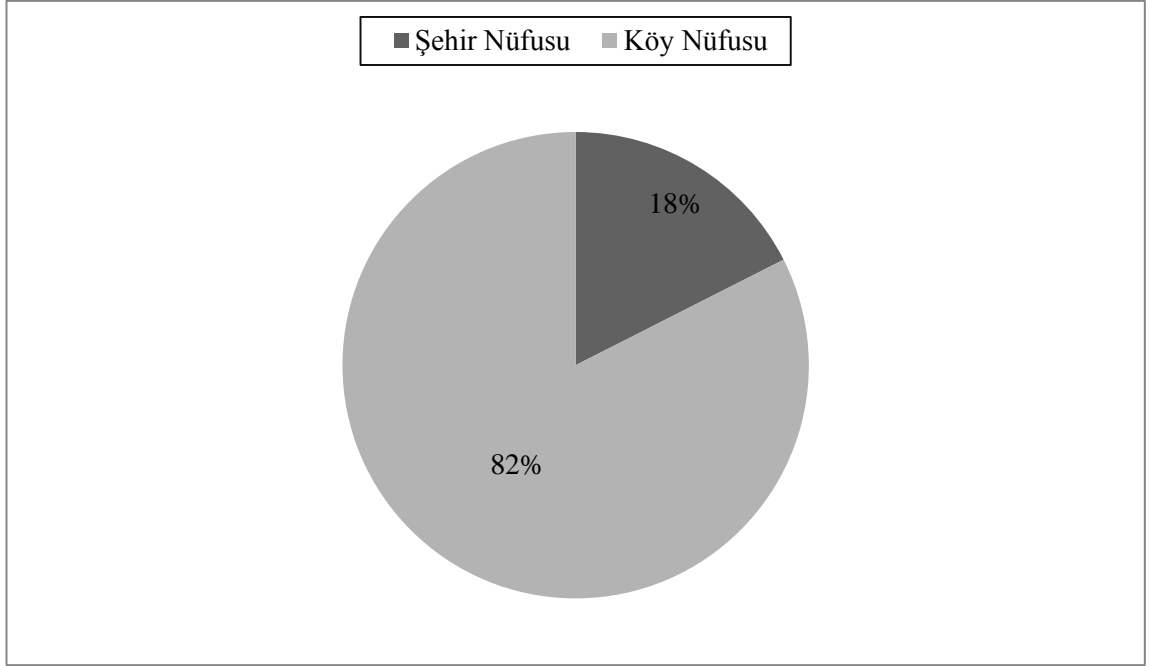
Kamışlı	27	30	57
Kandıdağı	261	270	531
Karadoğu	44	54	98
Karakazan	441	398	839
Karaseyitali	150	119	269
Karlıca	336	283	619
Kaynaklı	90	84	174
Kılıç	321	267	588
Köşk	52	68	120
Nallıkonak	133	109	242
Özdirek	312	281	593
Sarıbuğday	173	186	359
Seslidoğan	163	166	329
Seyithanbey	368	318	686
Soğanlıtepe	210	218	428
Süleymankümbet	306	345	651
Tükenmez	211	203	414
Uğurtaş	93	94	187
Yapılı	145	123	268
Yoğunhisar	184	191	375
Yukarıağadeve	348	323	671
Yukarıaladağ	213	209	422
Yukarıgözlüce	228	293	521
Yukarıyenigün	186	227	413
Yuvacık	323	326	649

Kaynak: DİE, Genel Nüfus Sayımları, 1990.

DİE raporlarına göre 2000 yılı genel nüfus sayımlarına göre Ağrı Merkez İlçe nüfusu 10 yıl öncesine göre 21.726 kişi artarak 79.764 olmuştur. Hamur İlçe Merkezi'nin toplam nüfusu ise 3.865 kişi olmuştur. 2000 yılı genel nüfus sayımlarına göre bucak nüfus toplamı 18.187 kişi olurken, ilçe toplamı nüfus ise 22.052 olarak TÜİK kayıtlarına geçmiştir. İlçe toplamı nüfus sayımı sonuçlarına baktığımızda, toplam erkek nüfus 10.885 olarak yer alırken, kadın nüfus ise 11.167 olarak kayda geçmiştir (DİE, Genel Nüfus Sayımı, 2000).

1990 yılındaki genel nüfus sayımlarıyla kıyaslırsak, şehir nüfusunun oranı % 4 artarak % 18'e yükselmiş, köy nüfusunun oranı ise % 82 olarak kayda geçmiştir. Bir önceki sayıma kıyasla, bucak nüfusu 1.003 kişi azalmıştır.

Bir önceki sayıma göre bucak nüfusu önemli oranda artarken, Hamur İlçe Merkezi'nin nüfusu ise artmıştır (DİE, Genel Nüfus Sayımı, 2000).

Şekil 2.7. 2000 Yılı Hamur Köy ve Şehir Nüfus Oranları (DİE, Genel Nüfus Sayımları, 2000).

2000 yılı nüfus sayımlarına göre en fazla nüfusa sahip olan köy 1.164 kişi ile Kaçmaz Köyü olurken, en az nüfusa sahip olan köy ise 31 kişi ile Erdoğan Köyü olmuştur (Tablo 2.7).

Tablo 2.7. 2000 Yılı Hamur ve Bağlı Olduğu Köylerin Nüfusu.

Köy Adı	Kadın Nüfus	Erkek Nüfus	Toplam Nüfus
Bucak Toplamı	9.376	8.811	18.187
İlçe Toplamı	11.167	10.885	22.052
Abdıçıkmaçı	89	100	189
Adımovası	428	414	842
Alakoyun	135	136	271
Aşağıaladağ	142	121	263
Aşağıderedibi	277	253	530
Aşağıgözlüce	119	119	238
Aşağıkarabal	371	329	700
Aşağıyenigün	215	206	421
Ayvacak	167	166	333
Baldere	166	165	331
Beklemez	153	134	287
Ceylanlı	85	82	167
Çağlayan	127	125	252
Danakıran	169	181	350
Demirkapı	94	77	171
Ekincik	400	326	726
Erdoğan	17	14	31
Esenören	138	132	270

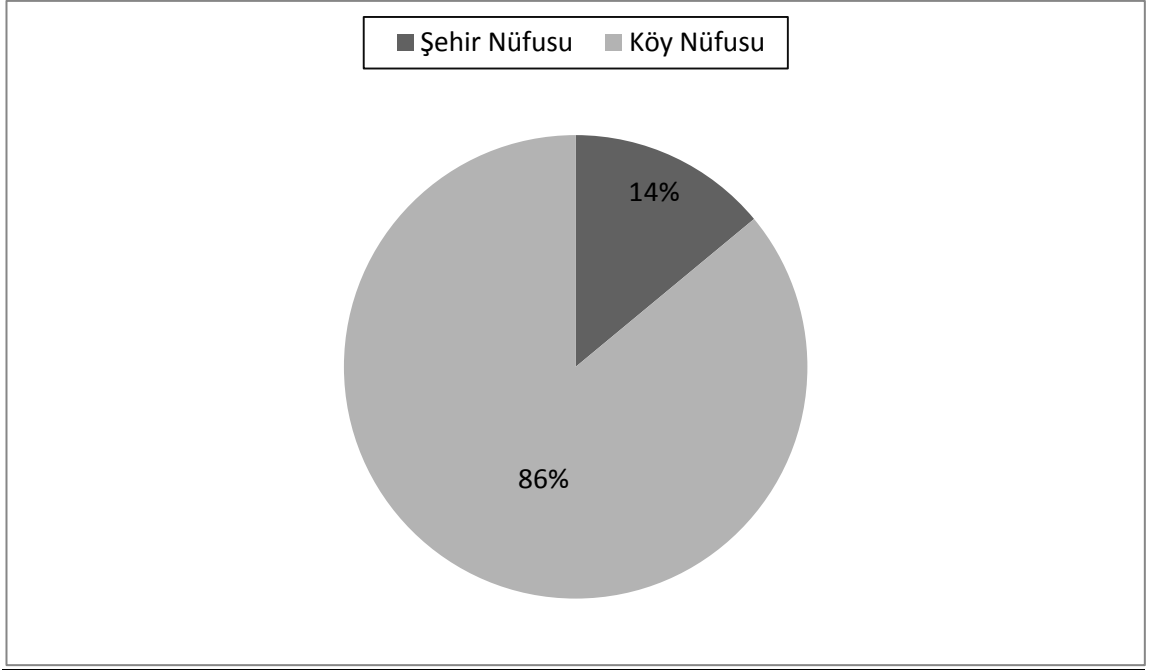
Tablo 2.7 (Devam)

Gültepe	132	148	280
Gümüşkuşak	155	150	305
Kaçmaz	593	571	1.164
Kamışlı	11	20	31
Kandildağı	269	219	488
Karadoğu	68	62	130
Karakazan	357	338	695
Karaseyitali	135	131	266
Karlıca	412	372	784
Kaynaklı	60	41	101
Kılıç	275	219	494
Köşk	44	44	88
Nallıkonak	120	101	221
Özdirek	313	282	595
Sarıbuğday	151	144	295
Seslidoğan	150	145	295
Seyithanbey	385	336	721
Soğanlıtepe	96	107	203
Süleymankümbet	403	395	798
Tükenmez	200	201	401
Uğurtaş	94	103	197
Yapılı	98	85	183
Yoğunhisar	168	153	321
Yukarığadeve	346	313	659
Yukarıaladağ	201	187	388
Yukarıgözlüce	296	330	626
Yukarıyenigün	260	213	473
Yuvacık	292	321	613

Kaynak: DİE, Genel Nüfus Sayımları, 2000.

2007 yılından itibaren bilgi alınmaya başlanılan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre, 2010 yılında Ağrı Merkez İlçe'nin nüfusu 99.336 olarak kayda geçmiştir. Araştırma sahası Hamur İlçe Merkezi'nin toplam nüfusu ise 3.098 olmuştur. 2010 yılında bucak nüfusu toplamı 19.051'dir. Hamur İlçe toplamı nüfusu ise 22.149 olmuştur. Bu sonuçlar incelendiğinde toplam erkek nüfus 11.317 olurken, kadın nüfus ise 10.832 olmuştur (TÜİK, ADNKS, 2010).

2000 yılı genel nüfus sayımları ile kıyaslandığında Hamur şehir nüfus oranı % 18'den % 4'e gerilemiştir. Köy nüfusu ise % 82'den % 86'ya yükselmiştir.

Şekil 2.8. 2010 Yılı Hamur Köy ve Şehir Nüfus Oranları (TÜİK, ADNKS, 2010).

2010 yılında Hamur İlçesi'nde en fazla nüfusa sahip olan köy 1.185 kişi ile Kaçmaz Köyü olmuştur. En az nüfusa sahip olan köy ise 18 kişi ile Kamışlı Köyü olmuştur (Tablo 2.8).

Tablo 2.8. 2010 Yılı Hamur ve Bağlı Olduğu Köylerin Nüfusu.

Köy Adı	Kadın Nüfus	Erkek Nüfus	Toplam Nüfus
Bucak Toplamı	9.311	9.740	19.051
İlçe Toplamı	10.832	11.317	22.149
Abdiçikmaz	77	92	169
Adımovası	438	460	898
Alakoyun	164	179	343
Aşağıaladağ	156	176	332
Aşağıderedibi	314	342	656
Aşağıgözlüce	136	143	279
Aşağıkarabal	331	353	684
Aşağıyenigün	214	245	459
Ayvacık	135	152	287
Baldere	156	145	301
Beklemez	124	118	242
Ceylanlı	103	110	213
Çağlayan	145	173	318
Danakıran	130	137	267
Demirkapı	76	80	156
Ekincik	396	391	787
Erdoğan	56	68	124
Esenören	86	111	197
Gültepe	179	197	376

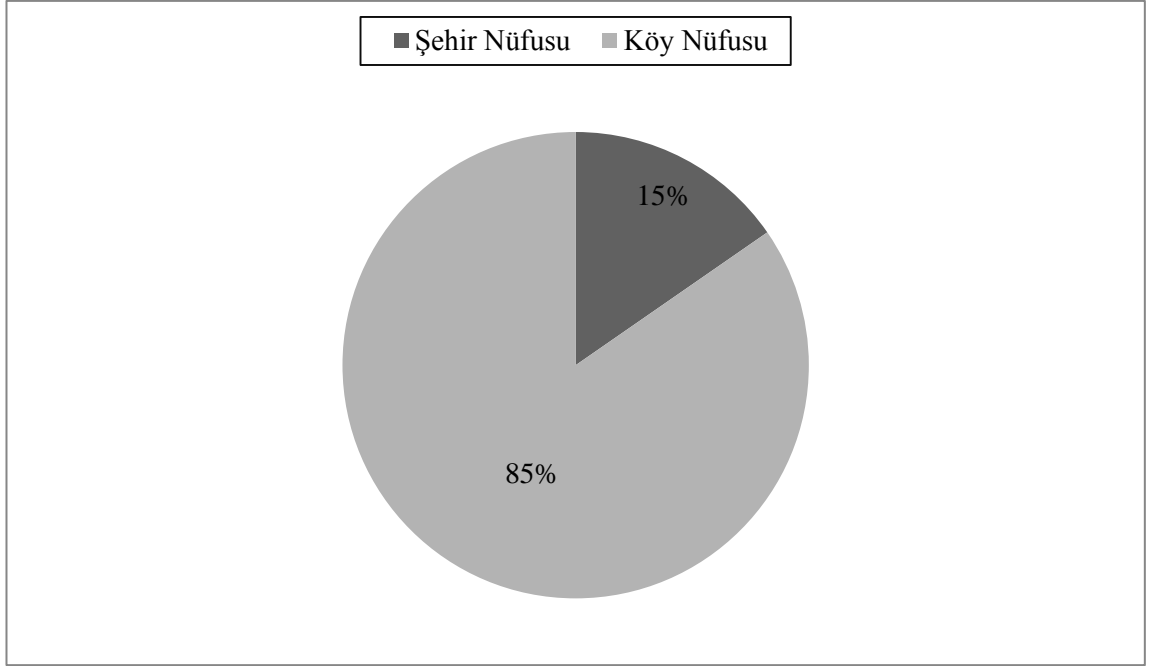
Tablo 2.8 (Devam)

Gümüşkuşak	140	147	287
Kaçmaz	586	599	1.185
Kamışlı	10	8	18
Kandıdağı	300	292	592
Karadoğu	103	109	212
Karakazan	427	455	882
Karaseyitali	140	139	279
Karlıca	350	329	679
Kaynaklı	59	52	111
Kılıç	291	270	561
Köşk	43	35	78
Nallıkonak	114	103	217
Özdirek	336	350	686
Sarıbuğday	158	167	325
Seslidoğan	148	182	330
Seyithanbey	315	341	656
Soğanlıtepe	94	120	214
Süleymankümbet	464	452	916
Tükenmez	199	186	385
Uğurtaş	47	52	99
Yapılı	125	132	257
Yoğunhisar	138	150	288
Yukarıağadeve	330	355	685
Yukarıaladağ	130	165	295
Yukarıgözlüce	342	356	698
Yukarıyenigün	289	291	580
Yuvacık	217	231	448

Kaynak: TÜİK, ADNKS 2010.

ADNKS sayımlarına göre 2014 yılı Ağrı Merkez İlçe nüfusu 112.339 olmuştur. Hamur İlçe Merkezi'nin toplam nüfusu ise 3.127 (2013 ADNKS, 3.136) kişi olmuştur. 2014 yılı genel nüfus sayımlarına göre bucak nüfus toplamı 17.237 (2013 ADNKS, 17.795) kişi olurken, ilçe toplamı nüfus ise 20.364 (2013 ADNKS, 20.931) olarak kayıtlara geçmiştir. İlçe toplamı nüfus sayımı sonuçlarına baktığımızda, toplam erkek nüfus 10.479 (2013 ADNKS, 10.852) olarak gözükürken, kadın nüfus ise 9.885 (2013 ADNKS, 10.079) olarak kayda geçmiştir (TÜİK, ADNKS, 2013, 2014).

2000 yılındaki genel nüfus sayımlarıyla kıyaslırsak, şehir nüfusunun oranı % 3 azalarak % 15'e gerilemiş, köy nüfusunun oranı ise % 85 olarak kayda geçmiştir. Bu durumun doğmasının nedenleri arasında en başta göçler gelmektedir. Ayrıca köylerdeki nüfus artış oranının ilçe merkezine göre daha fazla olması, şehir nüfus oranı azalmıştır.

Şekil 2.9. 2014 Yılı Hamur Köy ve Şehir Nüfus Oranları (TÜİK, ADNKS, 2014).

2014 yılı nüfus sayımlarına göre en fazla nüfusa sahip olan köy 943 kişi ile Kaçmaz Köyü olurken, en az nüfusa sahip olan köy ise 20 kişi ile Kamışlı Köyü olmuştur (Tablo 2.9).

Tablo 2.9. 2014 Yılı Hamur ve Bağlı Olduğu Köylerin Nüfusu.

Köy Adı	Kadın Nüfus	Erkek Nüfus	Toplam Nüfus
Bucak Toplamı	8.391	8.846	17.237
İlçe Toplamı	9.885	10.479	20.364
Abdiçikmaz	96	93	189
Adımovası	391	409	800
Alakoyun	131	151	282
Aşağıaladağ	162	180	342
Aşağıderedibi	294	308	602
Aşağıgözlüce	141	136	277
Aşağıkarabal	287	323	610
Aşağıyeniğün	211	243	454
Ayvacic	103	127	230
Baldere	166	162	328
Beklemez	118	117	235
Ceylanlı	67	79	146
Çağlayan	129	145	274
Danakıran	98	129	227
Demirkapı	77	88	165
Ekincik	365	364	729
Erdoğan	37	33	70
Esenören	94	98	192
Gültepe	151	192	343
Gümüşkuşak	139	151	290

Tablo 2.9 (Devam)

Kaçmaz	462	481	943
Kamışlı	11	9	20
Kandıdağı	259	240	499
Karadoğu	83	90	173
Karakazan	416	436	852
Karaseyitali	107	96	203
Karlıca	340	327	667
Kaynaklı	53	53	106
Kılıç	263	246	509
Köşk	44	38	82
Nallıkonak	63	71	134
Özdirek	310	338	648
Sarıbuğday	147	165	312
Seslidoğan	127	144	271
Seyithanbey	323	343	666
Soğanlıtepe	88	118	206
Süleymankümbet	449	424	873
Tükenmez	167	168	335
Uğurtaş	40	35	75
Yapılı	123	142	265
Yoğunhisar	142	155	297
Yukarıağadeve	298	316	614
Yukarıaladağ	115	159	274
Yukarıgözlüce	329	334	663
Yukarıyenigün	286	273	559
Yuvacık	89	117	206

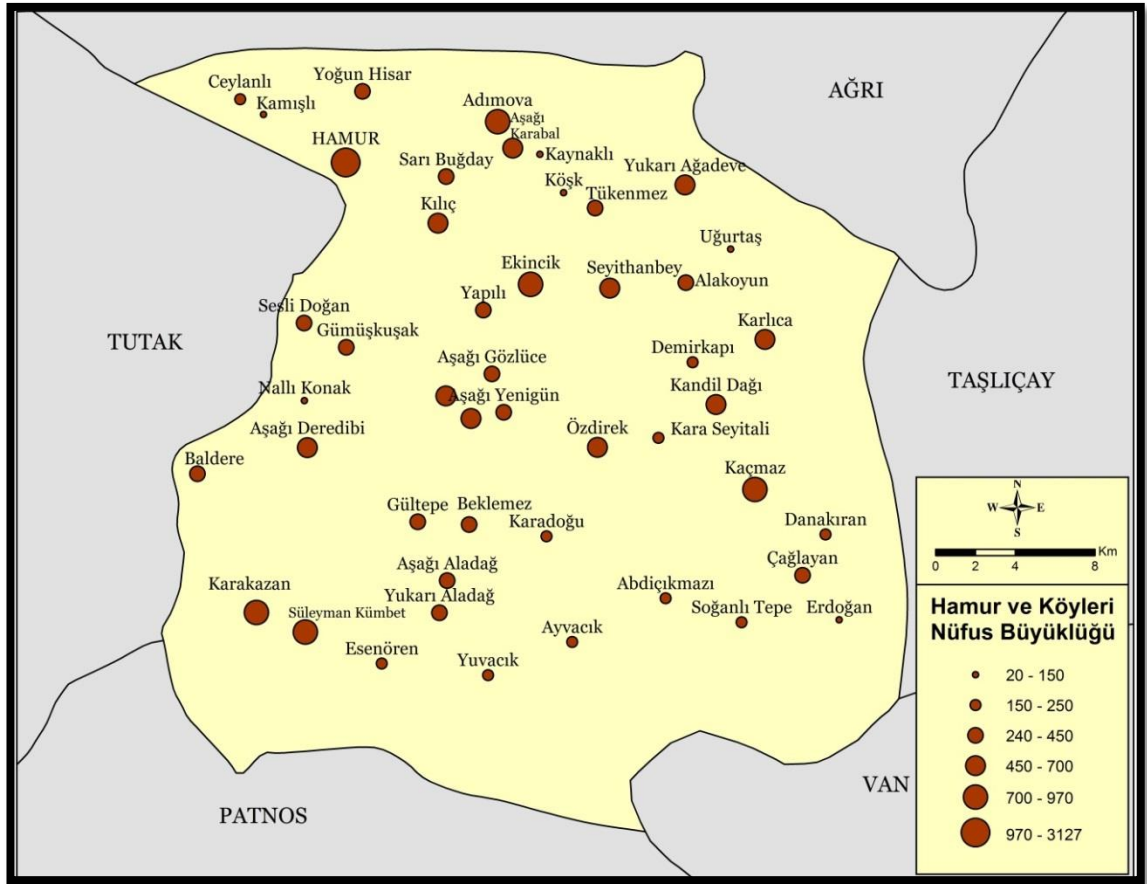
Kaynak: TÜİK, ADNKS 2014.

Bütün nüfus sayımlarına baktığımız zaman, Hamur İlçe toplamı nüfusunun tarihi gelişimi şu şekildedir (1950 yılındaki sayımlarda Hamur İlçe Merkezi kadın, erkek nüfus kaydı tutulmamıştır):

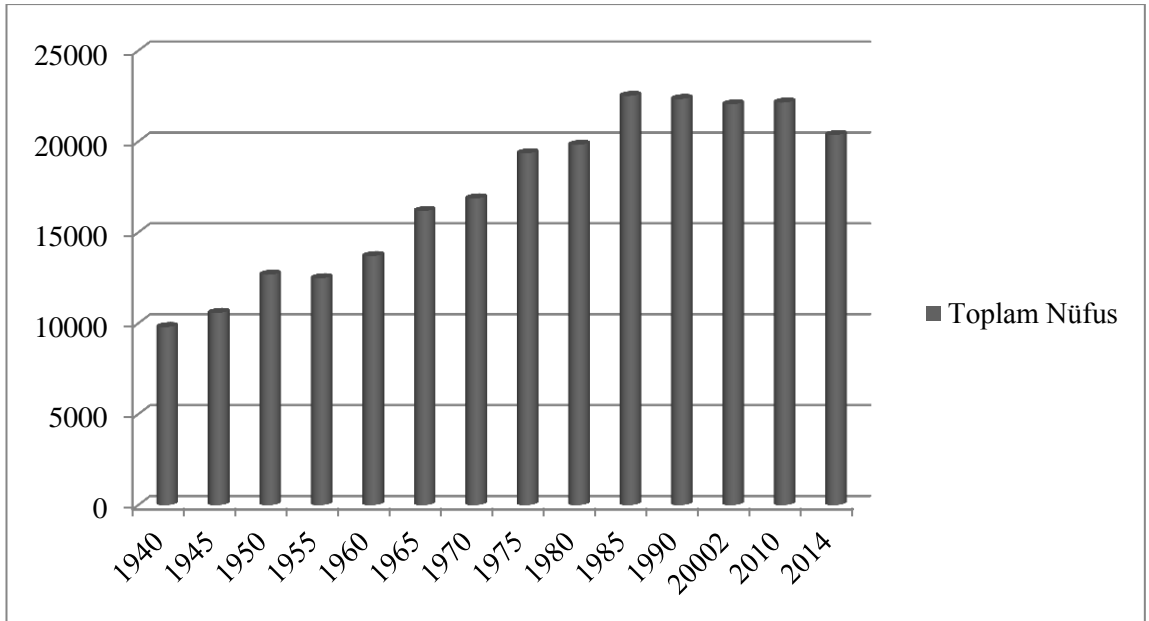
Tablo 2.10. Sayım Yıllarına Göre Kadın Nüfus, Erkek Nüfus, Toplam Nüfus, Değişimi.

Sayım	Kadın Nüfus	Erkek Nüfus	Toplam Nüfus	Değişim %	Yıllık Artış Hızı(%)
1940 (Merkez Kaza)	4.825	4.970	9.795		-
1945 (Merkez Kaza)	5.196	5.380	10.576	7,9	1,5
1950 (Merkez Kaza)	-	-	12.678	19,8	3,6
1955 (Merkez Kaza)	6.055	6.427	12.482	-1,5	- 0,3
1960	6.640	7.060	13.700	9,7	1,8
1965	7.825	8.358	16.183	18,1	14,7
1970	8.277	8.597	16.874	4,2	0,8
1975	9.303	10.056	19.359	14,7	2,7
1980	9.744	10.077	19.821	2,3	0,4
1985	11.219	11.294	22.513	13,5	2,5
1990	11.124	11.220	22.344	-0,7	- 0,1
2000	11.167	11.885	22.052	-1,3	- 0,1
2010	10.832	11.317	22.149	0,4	0,1
2014	9.885	10.479	20.364	- 8	- 2

Kaynak: Genel Nüfus Sayımları ve ADNKS, TÜİK.

Harita 2.1. 2014 Yılı Hamur ve Köyleri Nüfus Büyüklüğü (ADNKS, TÜİK, 2014).

Şekil 2.10. Hamur'da 1940 – 2014 Yılları Arası Sayım Yıllarına Göre Nüfusun Değişimi (Genel Nüfus Sayımları ve ADNKS, TÜİK).

Sayım yıllarına göre nüfus miktarlarını incelediğimizde, 1940 ve 1945 yılları arasında artış gösteren nüfus, 1950 ve 1955 arasında düşüş göstermiştir. 1955 sonrasında ise 1985 yılına kadar uzun bir süre artış göstermiştir. 1985 sonrasında günümüze kadar sürekli düşüş göstermiştir. En fazla nüfusa sahip olan yıl ise 22.513 ile 1985 yılı olmuştur (Tablo 2.10).

Hamur İlçe Merkezi'ndeki nüfusu daha ayrıntılı bir şekilde incelersek, gündüz vakti çalışmaya Ağrı Merkez İlçesi'ne giden erkek nüfus akşam saatlerinde tekrar Hamur Merkez'e geri dönmektedir. İlçe merkezinde iş olanakları Ağrı Merkez İlçesi'ne göre kıyasla daha az olduğundan gece – gündüz nüfusu arasında büyük bir fark vardır. Mesleği esnaf, memur veya işçi olan insanların geneli çalışmak için Ağrı Merkez İlçesi'ne giderken, tarımla uğraşan insanlar özellikle kış vakti Hamur İlçe Merkezi'nde kalmaktadır.

2.3. NÜFUS HAREKETLERİ

2.3.1. Doğumlar ve Ölümler

Şüphesiz nüfus artışının ilk nedeni doğumların ölümleri geçmesidir. Bu ikisi arasındaki fark nüfus artış oranını ortaya koyar. Bir ülke ya da bölgenin bugünkü ve gelecekteki nüfus yapısını anlamak için bazıları <doğurganlık oranı> (doğum yapabilecek yaştaki, genellikle 15 – 49 yaş arasındaki 1.000 kadına düşen doğum sayısını) tercih etmektedirler (Tümertekin, E., 1978, 87). Türkiye'de hem doğum ve hem de ölüm oran hızları, giderek düşmektedir. Bunun, kuşkusuz değişik nedenleri olabilirse de en önemlisi, nüfusun sosyal ve ekonomik yapısındaki değişimlerdir (Doğanay, H., 161).

1985 yılından itibaren kayda alınmaya başlanan toplam canlı doğan çocuk sayısı ve toplam yaşayan çocuk sayısı (DİE verileri sadece 1985 – 2000 yılları arası paylaşımına sunulmuştur ve 2000 yılından sonraki veriler il düzeyinde olmuştur) aşağıdaki gibidir:

Tablo 2.11. Sayım Yıllarına Göre Canlı Doğan Çocuk Sayısı, Yaşayan Çocuk Sayısı.

YIL	Canlı Doğan Çocuk Sayısı	Yaşayan Çocuk Sayısı
1985	20.867	16.077
1990	19.614	17.128
2000	19.092	16.827

Kaynak: Genel Nüfus Sayımları, DİE.

Tabloya göre canlı doğan çocuk sayısında sürekli bir düşüş görülmektedir. Gelişen sosyal yapı ile ailelerde çok çocuk yapma isteği azalmaktadır (Tablo 2.12).

Tablo 2.12. Sayım Yıllarına Göre Ölen Erkek, Ölen Kadın ve Toplam Ölüm Sayısı.

YIL	Ölen Erkek	Ölen Kadın	Toplam
2001	3	4	7
2005	1	0	1
2010	53	44	97
2013	45	29	74

Kaynak: Genel Nüfus Sayımları, DİE, ADNKS, TÜİK.

2.3.2. Göçler

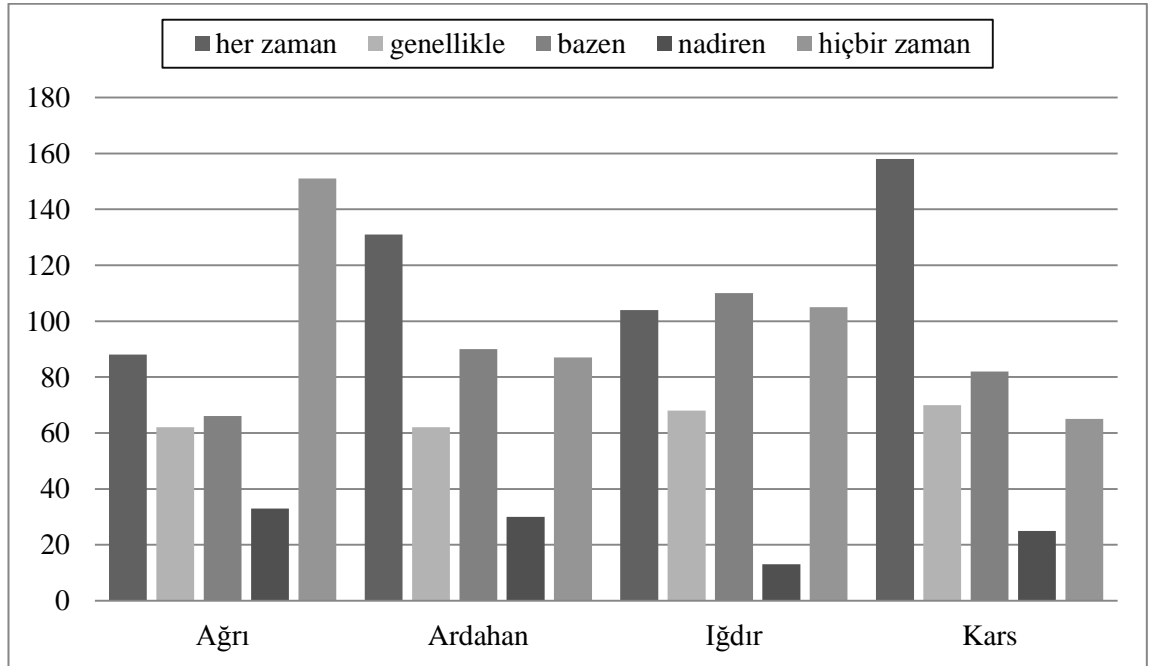
Genel anlamda göç (ing. migration) bir veya bir grup insanın bulunduğu yeri değişmesidir. RUBENSTEİN'e göre "hareketliliğin bir çeşidi olan göç, daha genel anlamda bir yerden bir yere tüm hareket tiplerini kapsar" (Rubenstein, J., M., 2004, 82). Bu hareketliliğin içinde insanlar ve hayvanlar olabilir. Göç: nüfusun; devamlı yaşam bölgelerini kişisel olarak, aileler veya gruplar halinde terk edip, geçici veya sürekli olarak yaşamak amacıyla bir başka yere gitmesi hareketine, göç denir (Doğanay, H., 1997., 20). Göç kavramı, durağan bir olgu değil, nedenleri ve sonuçları ile birlikte dinamik bir süreç olarak algılanması gerekir (Güllülü, U., vd, 2007, 3).

Ağrı İli'nde göç olgusunun seyrine bakıldığı zaman, Ağrı ve çevresi'nin Anadolu'nun giriş kapısı olduğundan her zaman ticaret ve istila yolları üzerinde olduğu görülmektedir. *Tarihi süreç içerisinde Türk hâkimiyetine kadar Gürcülerin, Ermenilerin, Farsların eline geçen Ağrı'nın nüfus yapısı sürekli değişmiştir. 1877–1878 (Osmanlı – Rus) savaşında Osmanlı Devleti'nin tarafını tutan ve Ruslara karşı ayaklanan Müslüman-Türk insanı bunun faturasını çok ağır biçimde ödemiştir. Bu dönemde benzer hareketler Rusya'nın eline geçen Beyazıt, Eleşkirt havalisinde vahşice gerçekleştirilmiştir. Savaş sırasında savunmasız hale getirilen Müslüman köyleri Rus birliklerine mensup askerler ve Hıristiyan ahali tarafından yağmalanmış camiler ve okullar kapatılmış, kadınları tecavüz edilerek erkekler Sibiryaya sürülmüştür (Şimşirgil, B., 1990, 24).*

Günümüzde göçlerin sebepleri olan itici (push factors) ve çekici (pull factors) sebepler Hamur İlçesi'nde genellikle itici yönleri ile kendini göstermektedir. Bu durum

Ağrı İli geneli içinde geçerlidir. Bunun yanında Ağrı geneli için itici nedenleri sayarsak: Sosyo-ekonomik problemler, eğitim eksiklikleri, sağlık imkânlarının yetersizlikleri ilk sıralarda olacaktır. Bölgedeki göç kavramını anlamak için hemen yanı başında bulunan Ağrı Şehri'nden başlamak gerekir. Bunun yanında bölgedeki ilçelerin tamamına yakını Hamur ile benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Aynı zamanda yakınında bulunan bazı illerde (Kars, Ardahan ve Iğdır) Ağrı ile benzerlik göstermektedir. Güllülü'ye göre Ağrı'da göç faaliyetine genellikle gençler katılmaktadır. Yöre halkının yaşı ilerledikçe de göç etme isteği düşmektedir. Çünkü kurulu düzeni bırakmak istememe, göç etme ümitlerini yitirme düşüncesi yaş ilerledikçe artmaktadır. Ayrıca, askerliğini yapan erkekler de diğer şehirleri gördükleri için göç etme isteği fazladır (Güllülü, U., vd, 2007, 27).

Aşağıdaki tabloda Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars illerindeki göç eğiliminin illere göre dağılımı gösterilmiştir (Güllülü, U., vd, 2007, 27).

Şekil 2.11. Şehirden Göç Etme Düşüncesinin İllere Göre Dağılımı. (Güllülü, U., vd, 2007, 27).

Tarımsal alandaki gelişmeler, tarım makinelerine verilen kredi ve destekler nedeniyle göç eğilimi artmıştır. Hamur gibi ilçelerden şehirlere göç edenler gecekondulaşma, alt yapı yetersizliği gibi sorunlarla karşılaşmışlardır (Şekil 2.11).

Ağrı'daki köy yerleşmelerinin tarım alanlarından elde edilen toplam üretim miktarı oldukça düşüktür. Bunun sebepleri arasında; iklim, toprak yapısı, arazi kullanım kabiliyet sınıflarına dikkat edilmemesi ve sermaye yetersizliğinin yanı sıra; uygun toprak işleme tekniklerinin kullanılmaması, tarımsal mekanizasyon açısından traktör haricinde alet-makine kullanımının yetersiz olması ve uygun sertifikalı tohumluk kullanılmaması gibi nedenler yatmaktadır. Bu problemlerin sonucu olarak da üreticilerin elde ettiği gelir düşük olmaktadır. Bu durumda doğduğu ve yaşadığı yerde yeterince geçimini sağlayamayan nüfusun bölge dışına göç etmesine yol açmaktadır (Kaya, F., 2013).

TRA2 bölgesinden İstanbul'a göç etme nedenlerine baktığımızda şu tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 2.13. Göç Nedenlerinin Önem Sırasına Göre Dağılımı.

Sıra	Göç Nedenleri	Frekans (Kişi Sayısı)	Yüzde (%)
1	Ekonomik (İşsizlik, vb.)	1.725	88,7
2	Eğitim (kendi eğitimim veya çocukların eğitimi)	1.050	54,0
3	Akrabalarım buraya göç ettiği için	9.50	48,9
4	Sosyal yaşamın yetersizliği	9.15	47,1
5	Göç edenlerden gelen olumlu bilgiler	7.04	36,2

Kaynak: Tutar, H.,& Özyakışır, D., 2013.

Tabloya göre insanların göç etmesinin altında yatan en büyük neden işsizliktir. Özellikle yaz aylarında inşaat veya tarım gibi sektörlerde çalışmaya gidenler kış aylarında tekrar geri dönmektedir (Tablo 2.12). Yapılan mülakatlar sonucunda bu tip göç sebeplerinin Hamur İlçesi'nde de görüldüğünü söylemek mümkündür.

İlçe'de muhtarlar ile yapılan görüşmelerde insanların göç ettiği yerlerin genellikle daha önceden gitmiş olan insanlar tarafından tavsiye edildiği tespit edilmiştir. Hamur İlçesi'nden göç eden insanların en fazla Ağrı İl Merkezi'ne göç ettikleri belirlenmiştir. Coğrafi yakınlıktan dolayı tercih edilen Ağrı'yı Van takip etmiştir. Ekonomik nedenlerden dolayı göç edenlerin durağı ise İstanbul ve İzmir olmuştur.

Yurt dışına göç edenlerin tercih ettiği ülkelerin başında Fransa gelmektedir. Fransa'ya göç edenlerin başlıca ekonomik geliri nakliyecilik olmuştur. Fransa'yı tercih etmeyenlerin ise Almaya'ya göç ettiği belirlenmiştir.

2.4. NÜFUSUN SOSYAL VE EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

2.4.1. Cinsiyet ve Yaş Yapısı

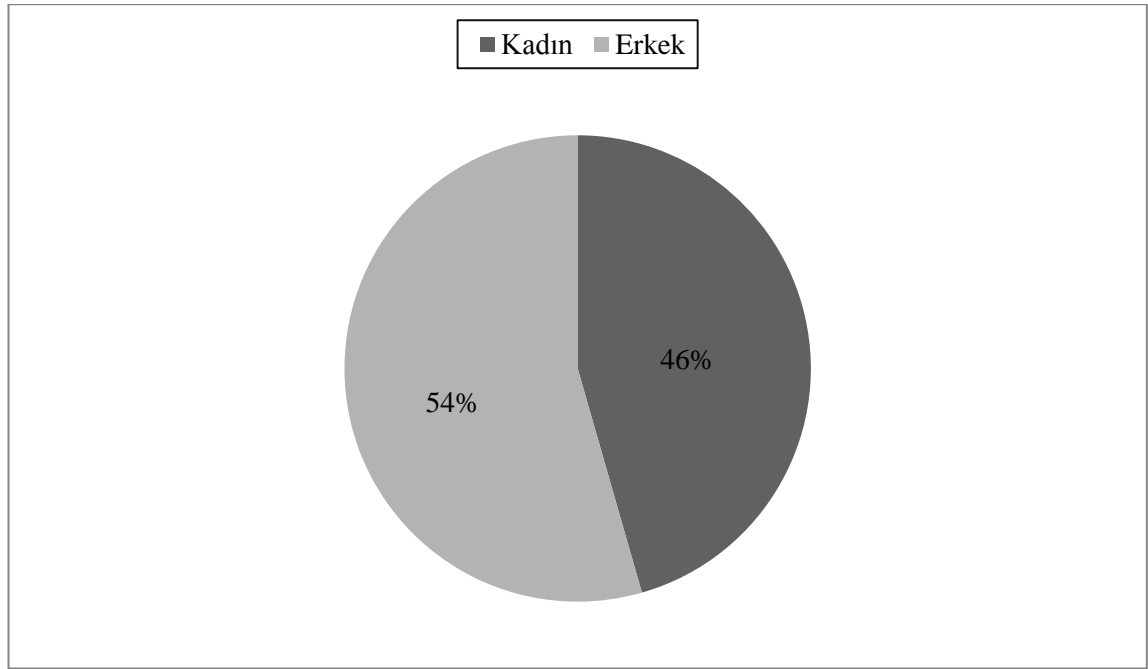
Nüfus içerisindeki kadın – erkek oranı bize bir yerdeki nüfusun yapısı hakkında önemli bilgiler verir. Bu bilgiler ile sosyal ve ekonomik amaçlı özellikle erkek nüfusunun belirlenmesi ile asker ve işçi potansiyelinin büyüklüğü ortaya konulur.

Kadın – erkek nüfus bilgileri Hamur’da 1965 yılında kayda alınmaya başlanmıştır. Ağrı (Beyazıt) Merkez İlçe ise 1927 yılında kayda alınmıştır.

Tablo 2.14. 1927 Yılı Ağrı (Beyazıt) Geneli Kadın, Erkek ve Toplam Nüfus.

Yıl (%)	Kadın	Erkek	Toplam
1927	46	54	100

Kaynak: Genel Nüfus Sayımları, 1927, İUM.

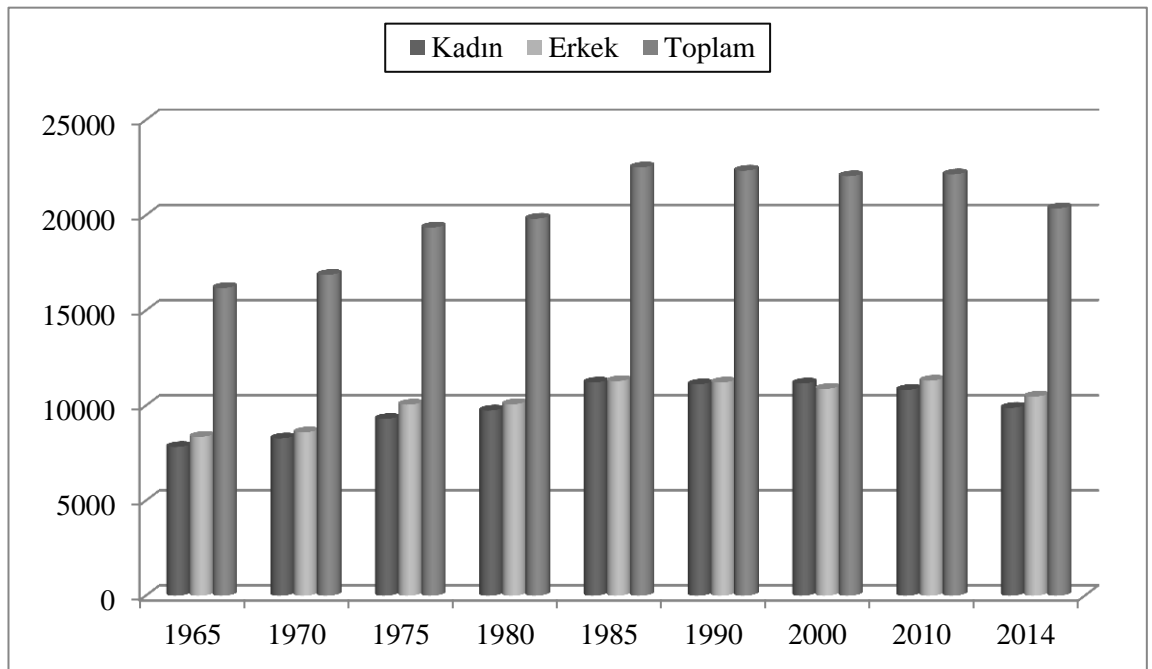
Şekil 2.12. 1927 Yılı Ağrı (Beyazıt) Geneli Kadın, Erkek ve Toplam Nüfus (Genel Nüfus Sayımları, 1927, TÜİK).

1965 yılı ve sonrasında ise Hamur’u ele alırsak erkek ve kadın nüfus oranlarının şu şekilde olduğunu görürüz:

Tablo 2.15. Hamur Geneli Kadın, Erkek ve Toplam Nüfus.

Yıl	Kadın	Erkek	Toplam
1965	7,825	8,358	16,183
1970	8,277	8,597	16,874
1975	9,303	10,056	19,359
1980	9,744	10,077	19,821
1985	11,219	11,294	22,513
1990	11,124	11,220	22,344
2000	11,167	10,885	22,052
2010	10,832	11,317	22,149
2014	9,885	10,479	20,364
Toplam Ortalama	9,930	10,253	20,184

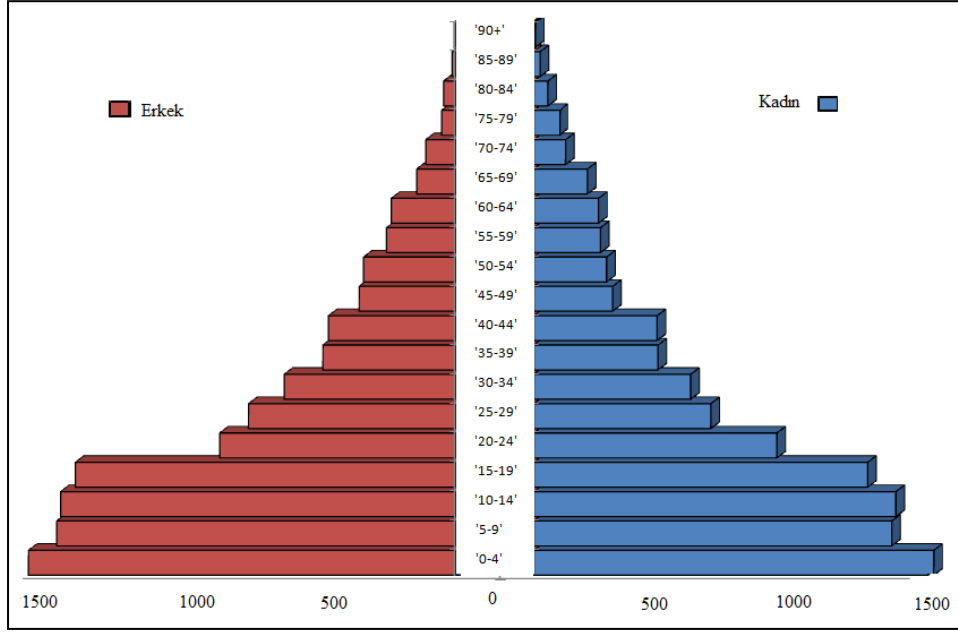
Kaynak: Genel Nüfus Sayımları, DİE, ADNKS, TÜİK.

Şekil 2.13. Hamur Geneli Kadın, Erkek ve Toplam Nüfus (Genel Nüfus Sayımları, DİE, ADNKS, TÜİK).

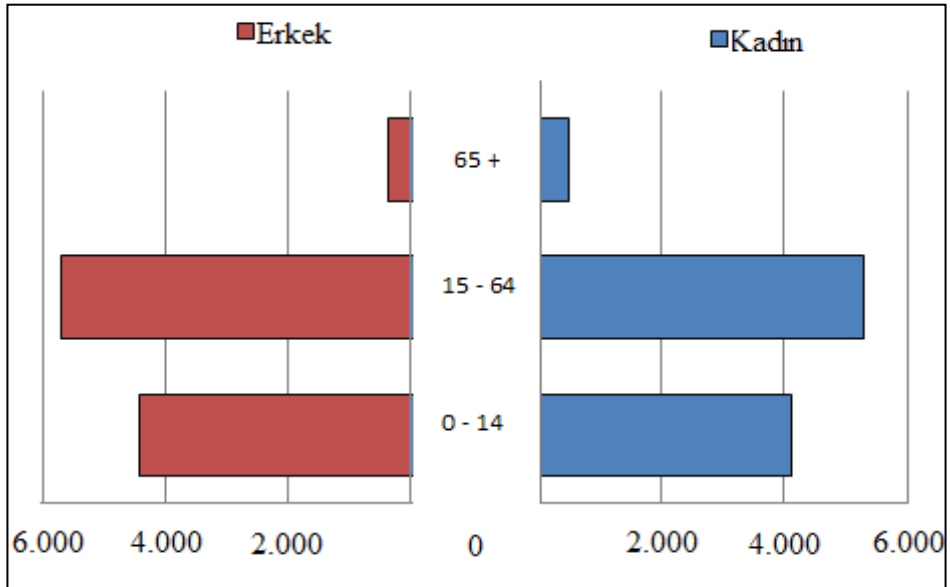
Nüfus verileri incelendiğinde genellikle kadın nüfus erkek nüfustan daha az olarak kayda geçmiştir. Bu durumun doğmasında evlendikten sonra ilçeden ayrılan kadınların neden olabileceğini söylemiştik. Ancak 1985, 1990 yıllarında kadın – erkek nüfusu neredeyse eşitlenmiştir, 2000 yılında ise kadın nüfus erkek nüfusundan 285 kişi fazla çıkmıştır. 2000 yılındaki bu istisnai durumun nedeni ise o yılda yapılan nüfus sayımının yaz aylarında yapılmasıdır. Yaz aylarında ise erkek nüfus şehir dışına çalışmaya (tarım, inşaat) gittiği için kadın nüfus erkek nüfustan daha fazla olarak kayıtlara alınmıştır.

2010 yılı ve sonrasında ise erkek nüfus tekrardan kadın nüfus sayısını geçmiştir (Tablo 2.15).

Toplam 9 yıl sayım ortalamalarına göre ise, erkek nüfus ortalamasının kadın nüfus ortalamasından 323 kişi daha fazla olduğu görülmektedir. 9 yıllık ortalamaları aldığımızda, toplam erkek nüfus ortalaması 10.253 olurken, toplam kadın nüfus ortalaması ise 9.930 olmuştur.

Şekil 2.14. 2014 Yılı Hamur Geneli Nüfus Piramidi (ADNKS, 2014, TÜİK).

Şekil 2.15. 2014 Yılı Hamur Geniş Aralıklı Nüfus Piramidi (ADNKS, 2014, TÜİK).

Tablo 2.16. 2014 Yılı Hamur İlçesi Kadın, Erkek ve Toplam Yaş Grupları.

Yaş Grupları	Kadın	Erkek	Toplam
0-4	1.469	1.544	3.013
5-9	1.313	1.442	2.755
10-14	1.328	1.428	2.756
15-19	1.226	1.375	2.601
20-24	894	853	1.747
25-29	651	749	1.400
30-34	574	620	1.194
35-39	456	480	936
40-44	453	460	913
45-49	288	349	637
50-54	266	333	599
55-59	244	250	494
60-64	237	233	470
65-69	197	141	338
70-74	118	108	226
75-79	94	51	145
80-84	50	44	94
85-89	22	13	35
90 +	5	6	11

Kaynak: ADNKS, 2014, TÜİK.

Hamur İlçesi nüfus piramidi incelendiğinde geniş tabanlı olduğu görülmektedir ve gelişmemiş bir ülkenin nüfus piramidine benzemektedir. Çocuk sayısı diğer yaş gruplarına göre çok fazladır. Çocuk nüfusun kadın – erkek oranına baktığımız zaman erkek nüfusun daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Bu durumun nedenini daha önceden de söylediğimiz gibi özellikle kırsal kesimlerde ve yörenin kültüründe yer alan erkek çocuk isteğidir. Tarımla uğraşan nüfusun iş gücü ihtiyacını erkekler karşıladığı için erkek çocuğa olan istek oldukça fazladır. Tıpkı bebek ve çocuk nüfusta olduğu gibi genç nüfusta da kadın nüfus erkek nüfustan daha azdır. Ancak bu duruma 2014 yılında istisnai olarak 20 – 24 yaş aralığındaki kadın nüfusun erkek nüfustan 41 kişi fazla çıkmıştır. Sonraki yaş gruplarında ise erkek nüfus 60 – 64 yaş grubuna kadar daha fazla çıkmıştır. Bu yaş grubundan 95 ve sonrasına kadar olan kadınlar erkeklere oranla daha fazla çıkmıştır. Bunun nedeni olarak günlük hayatta daha fazla yıpranan erkeklere bağlayabiliriz (Şekil 2.14).

2.4.2. Nüfusun Eğitim Durumu

Cumhuriyet'ten önce eğitim ve kültür merkezi Doğubayazıt'tı. İlkokul, Ortaokul ve Medreselerde yürütülen eğitim özellikle şehir merkezlerinde ihtiyacı karşılayacak

durumdaydı. Sancak merkezlerinde Ahmed-i Hani başta olmak üzere birçok bilgin, Devlet adamı ve kültürlü insan yetişmiştir. Cumhuriyet'in ilk on yılında Ağrı'da eğitim ve kültürel faaliyetlerde bir durgunluk gözlenmektedir. 1932'den itibaren eğitimde planlı ve hızlı bir gelişme olduğu dikkati çekmektedir (Ağrı'da Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim, 152).

Osmanlı döneminde Beyazıt Sancağı'na bağlı olan Ağrı'da o dönemin kanunlarına göre eğitim ve öğretim yapılmaktaydı. Hicri 1329 (1911) yılında yayınlanan Mekatib-i İbtidaiye Ders programı bu kanununa göre ders programı şu şekildeydi:

Tablo 2.17. Mekatib-i İbtidaiye Ders Programı.

Öğleden Önce Tedris Olunan Dersler	Öğleden Sonra Tedris Olunan Dersler
Kur'an-ı Kerim	El İşler
Ma'alumat-ı Ahlakiye	Ziraat
Musahabat-ı Ahlakiye	Yazı
Türkçe, Kıraat, Sarf ve Nahiv	Resim
Tarih	Musiki
Coğrafya	Türkçe (Manzume ve İmla)
Hesab ve Hendese	Terbiye-yi Bedeniye
Eşya Dersleri	

Kaynak: Keçeci Kurt, 49.

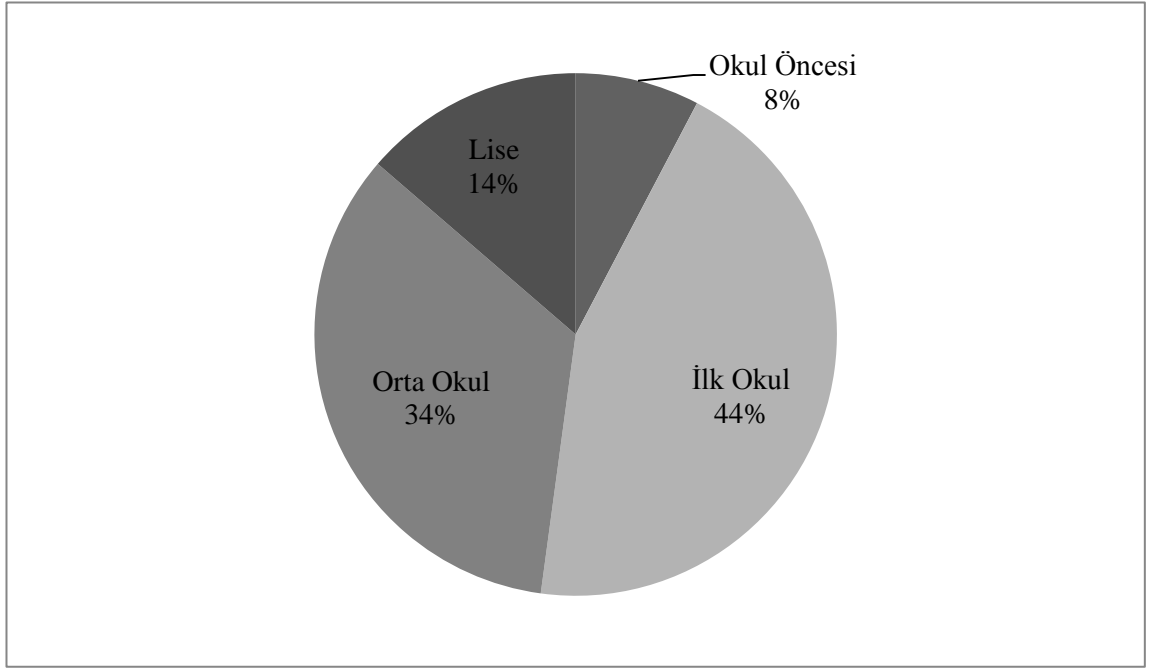
Yine aynı dönemlere baktığımızda Hamur Nahiyesi'nde 2 adet Mekteb-i Sıbyan bulunmaktadır (Keçeci Kurt, 31).

Hamur İlçe Merkezi'nde günümüzde eğitim veren kurumlar incelendiğinde bir adet Çok Programlı Anadolu Lisesi, bir Akşam Sanat Okulu, bir Yatılı Bölge Okulu (YİBO) ve 1 adet Kız Teknik ve Meslek Lisesi bulunmaktadır. Bunlara ek olarak 1 adet Halk Eğitim Merkezi ve Akşam Sanat Okulu (Henüz eğitim ve öğretme başlanmamış) bulunmaktadır. Bunların yanında 1 adet Anaokulu vardır. Hamur İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne göre, Hamur İlçesi'nde yaklaşık 6.000 öğrenci vardır. Toplam öğretmen sayısı ise 317'dir. Bunlardan 450 tanesi okul öncesi, 2.600 tanesi ilkokul, 2000 tanesi ortaokul ve 800 tanesi ise lise öğrencisidir. Lise öğrencilerinin bazıları toplu ulaşım araçları ile Ağrı Merkez İlçesi'ne gitmektedirler. Yatılı Bölge Okulunda (YİBO) kalan öğrenci sayısı ise 650 kişidir. Bu okullardaki öğretmen öğrenci sayısı şöyledir:

Tablo 2.18. Hamur İlçe Merkezi'nde Bulunan Eğitim Kurumlarının Öğretmen ve Öğrenci Sayıları.

Okul	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
Yatılı Bölge Okulu	758	23
Anadolu Lisesi	558	25
Başsavcı İhsan Eroğul Kız Teknik ve Meslek Lisesi	206	10
Yağmur Anaokulu	63	3
Akşam Sanat Okulu	0	0

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı.

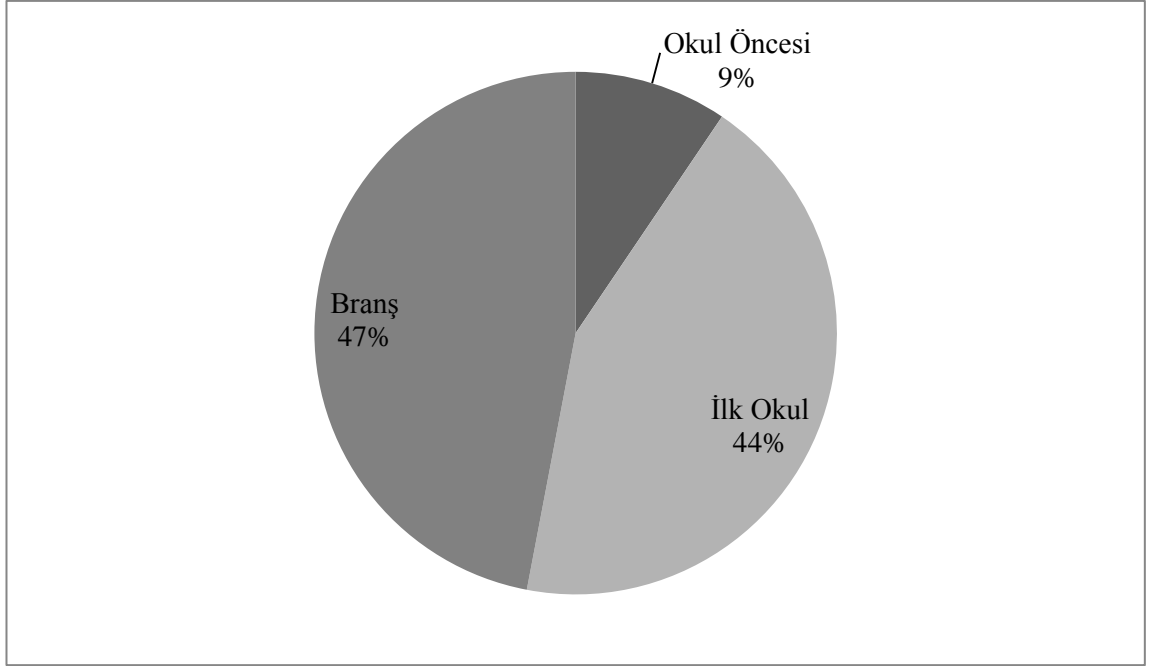

Şekil 2.16. Hamur İlçesi'nde ki Kayıtlı Öğrenci Oranları.

Fotoğraf 2.1. Yatılı Bölge İlk Okulu.

İlçe’de öğretmen sayılarına baktığımızda ise, toplam 317 öğretmen eğitim öğretim hizmeti vermektedir. Bunlardan 30’u okul öncesi, 138’i ilkokul, 149’u ise branş öğretmenleridir. İlçe okullarındaki en büyük öğretmen sorunlarından biri sınıf öğretmeni açığıdır. Sınıf öğretmeni açığı sorunu çözüldüğünde ilçede ki var olan taşınmalı eğitime gerek kalmayacak ve bu sorunlar çözülecektir (Şekil 2.17).

Şekil 2.17. Hamur İlçesi'nde ki Öğretmen Sayısı.

Hamur İlçesi'nde Adımovva, Alakoyun, Aşağıderedibi, Aşağıgözlüce, Aşağıkarabal, Ayvacık, Ceylanlı, Çağlayan, Demirkapı, Ekincik, Gültepe, Kandildağı, Karlıca, Köşk, Nallıkonak, Özdirek, Sarıbuğday, Soslidoğan, Seyithanbey, Süleymankümbet, Yukarıkoyuncu, Yoğunhisar, Yukarıağadeve, Yukarıgözlüce, Yukarıyenigün, Yuvacık, Kılıç, Baldere, Kaçmaz, Danakıran, Yukarıderedibi, Karaseyitali, Boztepe, Gümüşkuşak, Tükenmez, Hatunkomu, Beklemez, Gültepe, Ekincik, Aşağıaladağ, Karakazan, Yukarıaladağ, Kaynaklı, Yapılı, Uğurtaş, Beklemez, Karadoğu, Aşağıyenigün, Erdoğan ve Soğanlıtepe köylerinde ilkokul bulunmaktadır.

Hamur İlçesi'nde Aşağıkarabal, Kılıç, Kaçmaz, Yukarı Gözlüce, Ekincik ve Seyithan Bey köylerinde ortaokul bulunmaktadır.

Hamur'a bağlı yaklaşık bütün köylerde okul binası bulunmaktadır. Ancak, her okulda eğitim ve öğretim yapılmamaktadır. Okul bulunmayan köylerdeki öğrenciler zor şartlar altında yakın köylerdeki veya ilçe merkezine taşımacılık sistemi ile getirilmektedir.

Köy okullarında bulunan diğer bir sorun ise ısınma sorunudur. 2000 yılından sonra yaptırılmış olan tüm köy okullarında merkezi ısıtma sistemi bulunmasına rağmen, daha eski okullarda derslikler soba ile ısıtılmaktadır. Bunun sonucunda da öğrenciler

zor şartlar altında eğitim ve öğretime devam etmektedirler. İlçe merkezinde bulunan bütün okullar ise merkezi sistem ile ısıtılmaktadır.

Tablo 2.19. 2013 Yılı Yaş Gruplarına Göre Hamur İlçesi Kadın, Erkek ve Toplam Okuma – Yazma Durumu.

Yaş Grubu	Cinsiyet	Okuma- Yazma Bilmeyen	Okuma- Yazma Bilen	Bilinmeyen	Toplam
6 – 13	Erkek	0	2.310	7	2.137
	Kadın	1	1.994	6	2.001
14 – 17	Erkek	0	1.016	7	1.023
	Kadın	0	862	10	872
18 – 21	Erkek	10	609	33	652
	Kadın	43	547	98	688
22 – 24	Erkek	14	324	77	415
	Kadın	79	207	122	408
25 – 29	Erkek	22	463	173	658
	Kadın	114	342	111	567
30 – 34	Erkek	24	421	114	559
	Kadın	112	336	70	518
35 – 39	Erkek	16	375	43	434
	Kadın	105	273	25	403
40 - 44	Erkek	13	330	15	358
	Kadın	92	235	19	346
45 – 49	Erkek	25	300	6	331
	Kadın	98	145	15	258
50 – 54	Erkek	13	234	5	252
	Kadın	81	112	10	203
55 – 59	Erkek	27	185	9	221
	Kadın	109	113	18	240
60 – 64	Erkek	34	132	13	179
	Kadın	125	50	19	194
65 +	Erkek	120	154	29	303
	Kadın	250	53	91	394

Kaynak: ADNKS, 2013, TÜİK.

İlçe genelinde yaş gruplarına göre okuma – yazma bilmeyen insanların 18 yaşından sonra arttığı görülür. Bu oran 35 – 39 yaşları arası küçük bir düşüş gösterse de genellikle yaş arttıkça artış göstermiştir. 50 – 54 yaş grubu ve daha sonrasındaki insanlarda okuma – yazma bilen sayısı oldukça azdır. Özellikle, 65 ve üzeri yaş grubundaki insanların okuma – yazma bilmeyen sayısı diğer bütün yaş gruplarından daha yüksektir (Tablo 2.19).

Tablo geneline baktığımızda ise ülkemizin birçok yörelerinde olduğu gibi kadınların okuma – yazma bilme sayısı oldukça düşüktür. Ailelerin kız çocuklarını okula göndermek istememesi bu durumun başlıca etkenidir.

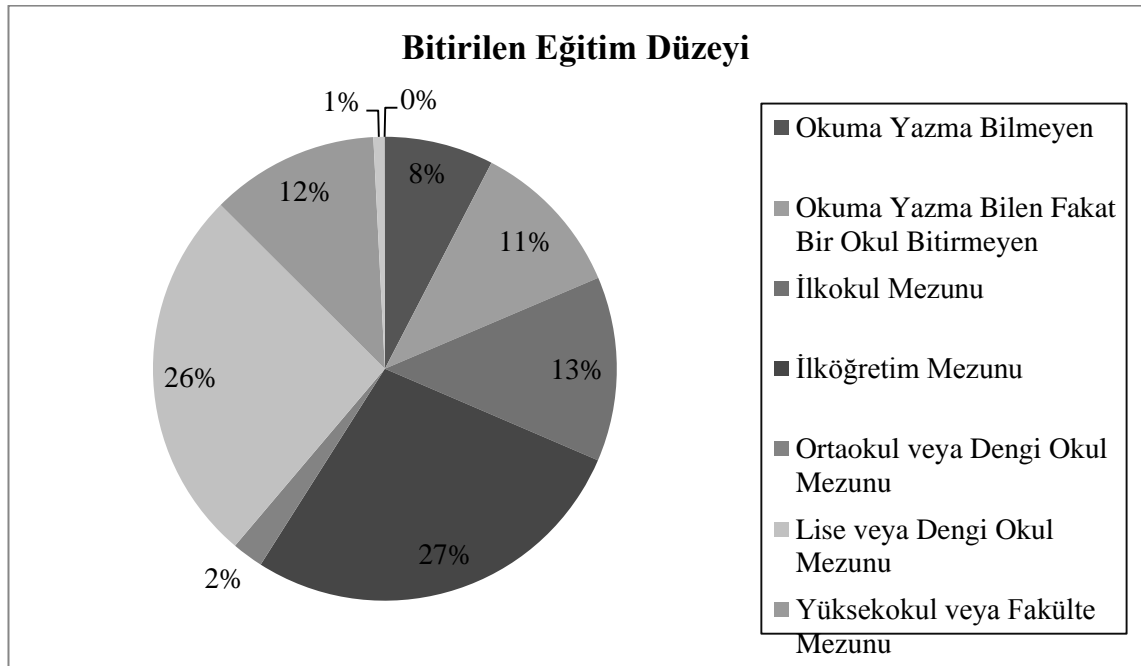
Fotoğraf 2.2. Hamur Lisesi

Bitirilen eğitim düzeyi incelendiğinde kadın – erkek eşitsizliği hemen göze çarpmaktadır. Araştırma sahasında bitirilen eğitim seviyesi incelendiğinde, 259 kişinin ilkokul, 554 kişinin lise, 236 kişinin lisans veya ön lisans, 15 kişinin yüksek lisans ve 1 kişinin de doktora mezunu olduğu görülmektedir (Tablo 2.20).

Tablo 2.20. 2013 Yılı Yaş Gruplarına Göre Hamur İlçesi Kadın, Erkek ve Toplam Bitirilen Eğitim Düzeyi

Bitirilen Eğitim Düzeyi	Kadın	Erkek	Toplam
Okuma Yazma Bilmeyen	122	31	153
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	158	63	221
İlkokul Mezunu	186	73	259
İlköğretim Mezunu	218	336	554
Ortaokul veya Dengi Okul Mezunu	16	28	44
Lise veya Dengi Okul Mezunu	156	373	529
Yüksekokul veya Fakülte Mezunu	73	163	236
Yüksek Lisans Mezunu	2	13	15
Doktora Mezunu	0	1	1
Bilinmeyen	50	16	66
Toplam	981	1.097	2.078

Kaynak: 2013, TÜİK.

Şekil 2.18. 2013 Yılı Hamur İlçesi Toplam Bitirilen Eğitim Düzeyi (2013, TÜİK).

Fotoğraf 2.3. Hamur Lisesi Kız Pansiyonu.

Fotoğraf 2.4. Hamur İlçe Halk Kütüphanesi.

2.4.3. Nüfusun Beslenmesi ve Sağlık Durumu

Bireyin ve toplumun sağlıklı yaşaması ve ekonomik yönden gelişmesi onu oluşturan bireylerin sağlıklı olmasına bağlıdır. Sağlığın temeli yeterli ve dengeli beslenmedir. Yeterli ve dengeli beslenme sağlıklı beslenme olarak da tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda yaşam boyu tüm bireylerin sağlığının korunması, iyileştirilmesi ve geliştirilmesi, yaşam kalitesinin artırılması ve sağlıklı yaşam (sağlıklı beslenme ve fiziksel aktivite alışkanlığı) biçimlerinin benimsenmesinin amaçlanması gerekmektedir. Ayrıca, var olan ve yaşam kalitesini bozan beslenme sorunlarının (protein-enerji yetersizliği, demir yetersizliği anemisi, iyot yetersizliği hastalıkları, raşitizm, diş çürükleri, şişmanlık vb.) en aza indirilmesi veya yok edilmesi, beslenmeye bağlı kronik hastalıkların (koroner kalp hastalıkları, hipertansiyon, bazı kanser türleri, diyabet, osteoporoz vb.) önlenmesine yönelik yaşam biçiminin iyileştirilmesi, çevre koşullarının düzeltilmesi ve geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır (Pekcan, G., 2008).

Gerek kültür, gerekse ekonomik yaşam bölgedeki insanların besin tüketim alışkanlıklarını etkilemektedir. Hayvancılık ile uğraşan halkın temel besin maddesi yine kırmızı ettir. Diğer bir temel besin maddesi ise patatestir.

İlçe merkezinin içme suyu şebekesini incelendiğinde ise Ağrı Merkez İlçe'ye göre daha temiz ve daha sağlıklıdır. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Merkezi Araştırma ve Uygulama Laboratuvarı Müdürlüğü'ne göre Hamur İlçe Merkezi'ndeki içme sularında yüksek oranda Kurşun (3,293 ppb) ve Alüminyum (73,44 ppb) bulunmuştur (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Merkezi Araştırma ve Uygulama Laboratuvarı Müdürlüğü, Analiz Raporu, 26.05.2014).

Yine aynı çalışmada Hamur Merkez İlçesi'nde ki içme sularında herhangi bir zehirli maddeye rastlanmamıştır (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Merkezi Araştırma ve Uygulama Laboratuvarı Müdürlüğü, Analiz Raporu, 26.05.2014).

Beslenme alışkanlıkları incelendiğinde bölgedeki halkın günlük aldığı besinlerde meyve yeme alışkanlığının az olduğu görülmektedir. Ağrı Merkez İlçesi'nden giden meyve ve sebzeler bakkallarda satılmaktadır.

Sağlık durumunu etkileyen diğer önemli bir husus ise, özellikle köylerde evlerin hemen bitişiğinde bulunan gübreliklerdir. O köylerde bulunan çocukların oyunlarını

gübreliklerin hemen yanında oynaması çeşitli hastalıklara davetiye çıkarmaktadır. Bu gübrelikler içerisinde yetişen böcekler ve onları yiyen kümes hayvanları yine aynı ortamda yetişmektedir.

Hamur Merkez’de bulunan Hamur Devlet Hastanesi 18.05.2011 yılında hizmete açılmıştır. Hamur Devlet Hastanesi 4,000 m² üzerine kurulmuş olup 4 katlı olarak hizmet vermektedir. Hastanede hizmet veren 5 adet ünite vardır. Bunlar: Acil Polikliniği, Diş Polikliniği, Dâhiliye Polikliniği, Laboratuvar Ünitesi, Röntgen Ünitesi’dir (<http://hamurdh.gov.tr>). Ağrı Merkez İlçe’inde bulunan sağlık hizmetleri sıkıntısından Hamur’da payını almıştır. Oldukça modern görünümlü büyük bir hastanede sadece 4 doktor bulunmaktadır. Hastanede bulunan acil serviste ise doktor bulunmamaktadır. Hastanede 19 yatak kapasitesi bulunmasına rağmen hastalar Ağrı Merkez İlçe’deki olduğu gibi sağlık hizmetlerinden faydalanmak için çoğunlukla Erzurum’a gitmektedirler. Hastaneye tahsis edilen 3 adet ambulans vardır. Bölge halkının en büyük şikâyetlerinden biri olan sağlık hizmetlerinin yetersizliğine bölgede bulunan halkın bilinçsizliği de eklenince çocuklarda büyük sağlık sorunları ortaya çıkmaktadır.

Fotoğraf 2.5. Hamur Devlet Hastanesi Acil Servisi.

Hamur Merkez’de bulunan aile hekimi sayısı 4’tür. İlçede aile hekimlerine ait herhangi bir sağlık ocağı bulunmamaktadır. Aile hekimleri Hamur Devlet Hastanesinde hizmet vermektedir. İlçe’de hastalara hizmet veren sadece bir adet eczane bulunmaktadır. Bu eczanede ise halkın istediği ilaçların bulunmadığı belirtilmektedir.

Fotoğraf 2.6. Hamur Devlet Hastanesi.

İlçe genelinde sağlık sektörüyle ilgili sorunlarından bahsedecek olursak bunların en başında doktor yetersizliği gelmektedir. Bunun yanında malzeme yetersizliği ve sağlık personeli eksikliği sorunların başında gelmektedir. Daha iyi sağlık hizmeti almak için Erzurum’a giden insanlar özellikle bu durumdan şikâyetçi olmaktadır. Öte yandan, ekonomik anlamda oldukça fakir olan halk kış aylarında kıyafet sıkıntısı çekmektedir. Özellikle kış aylarında terlikle dahi okula giden çocuklar görmek mümkündür.

2.4.4. Aile Yapısı

Hamur İlçesi Kaymakamlık verilerine göre hane halkı büyüklüğü 8’dir (Hamur Kaymakamlığı İlçe Brifingi). Türkiye ortalamasına (3,7 - TÜİK) göre oldukça büyüktür.

Aile planlamasından haberdar olmayan aileler büyük sorumlulukların altına girerek bakamayacağı kadar çocuk yapmaktadır. Bu durumun sonucu olarak hane halkı büyüklüğü bu kadar yüksek çıkmıştır. 8 kişilik bir aile ise ataerkil bir aile tipine örnektir. Maddi durumun yetersizliğinden dolayı evlendikten sonra ayrılamayan yeni evli çiftler bu oranın artmasına yol açmıştır. Çok çocuk yapmanın diğer bir nedeni ailelerin tarlalarında çalışacak erkek iş gücüne ihtiyaç duymalarıdır. Ancak makineleşmenin artması ile bu anlayış kaybolmaktadır.

2.4.5. Aktif Nüfusun Sektörel Dağılımı

Hamur'da gündüz işleri için Hamur'dan Ağrı Merkez İlçesi'ne giden insanlar, akşamları tekrar evlerine dönmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak gece ve gündüz nüfusları arasında büyük bir fark vardır.

Tablo 2.21. Aktif Nüfusun Sektörel Dağılımı.

Yıllar/Sektörler	Tarım	Sanayi	Hizmet	Diğer	Toplam
1990	9.587	176	721	235	10.719
2000	8.665	25	783	213	9.686

Kaynak: T.C. Şehircilik Bakanlığı Mekânsal Planlama Açıklama Raporu.

Hizmet sektöründen sonra bölgede aktif nüfusun en fazla uğraştığı sektör tarımdır. Tarım sektöründe çalışan toplam kişi sayısı 8.665'dir. 10 yıl önceki verilere göre farklılıkları olan bu oran, sanayi sektöründe oldukça fazla kaydedilmiştir. Şöyle ki, 1990 yılında 176 çalışanı olan sanayi sektörü, 2000 yılında 25'e kadar düşmüştür. Hizmet sektörü ise küçük bir artış göstererek 1990 yılında 721'den 2000 yılında 783'e yükselmiştir (Tablo 2.21) (T.C. Şehircilik Bakanlığı Mekânsal Planlama Açıklama Raporu).

Fotoğraf 2.7. Hamur Kaymaklığı İlçe Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü.

2.5. NÜFUS YOĞUNLUKLARI

Toprak ve nüfus sayısı arasındaki ilgi derecesini ortaya koyan en açık göstergelerden biri de, nüfus yoğunluklarıdır. Terim, belli bir coğrafi ünite de barınan nüfus sayısının, bu ünitenin yüz ölçümüne değerine oranlanması sonucunda elde edilen bir orantı değeridir. Bu değere, hesaplama sonucu elde edilmiş olan yoğunluk endeksi de denir. Birimi, nüfus/1 km². veya nüfus/1 ha. şeklindedir (Doğanay, 210).

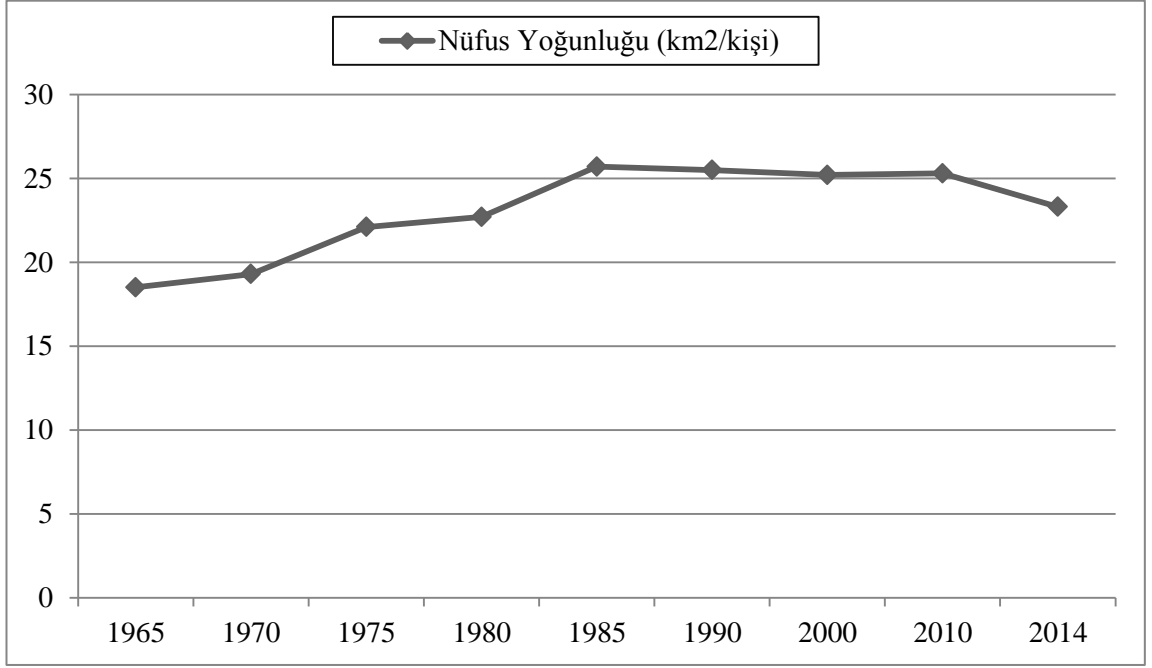
Harita Genel Komutanlığına göre Hamur İlçesi'nin yüz ölçümü 873 km²'dir (Harita Genel Komutanlığı). 2014 yılı ilçe nüfusu ise 20.364'tür. Buna göre Hamur'da aritmetik nüfus yoğunluğu km²'ye 23,3 kişi olarak hesaplanmaktadır.

Bu ortalama gerek Ağrı gerekse Türkiye ortalamasının oldukça aşağısındadır. Nitekim 2014 yılı Ağrı İli nüfus yoğunluğu 48'dir (TÜİK, 2014). Türkiye ortalaması ise 101'dir. Hamur'un yıllara göre nüfus yoğunluğu şöyledir:

Tablo 2.22. 1965 – 2014 Yılları Arası Hamur İlçesi Nüfus Yoğunluğu.

	1965	1970	1975	1980	1985	1990	2000	2010	2014
Nüfus Yoğunluğu (km²/kişi)	18,5	19,3	22,1	22,7	25,7	25,5	25,2	25,3	23,3

Kaynak: Harita Genel Komutanlığı'nın 2014 Verilerine Göre Hesaplanmıştır

Şekil 2.19. 1965 – 2014 Yılları Arası Hamur İlçesi Nüfus Yoğunluğu (Harita Genel Komutanlığının 2014 Verilerine Göre Hesaplanmıştır).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YERLEŞMENİN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

3.1. GENEL BAKIŞ

Ağrı'nın % 7,9'unu kaplayan Hamur, yüz ölçüm itibariyle Ağrı'nın en küçük ilçesidir. Belediye hizmet sınırları 6,38 km² olup mücavir alanı 8,29 km²'dir. Hamur'da belediye teşkilatı 1958 yılında kurulmuştur ve 7 mahallesi bulunmaktadır.

Hamur, etrafı dağlar ve akarsular ile çevrili bir boğaz yapısında olduğundan genel olarak göze çarpan özelliklerden biri evlerin toplu dokulu yerleşme özelliğinde olmasıdır. Buna bölgede bulunan soğuk iklim şartlarına bağlı olarak meskenlerin bir araya toplanmasını da eklersek Hamur'un klasik bir toplu dokulu yerleşme özelliğinde olduğunu görebiliriz.

Hamur İlçe Merkezi'nin hemen bitiminde ise tarım alanları göze çarpmaktadır. İlçe merkezinde belli bir planlama sistemi uygulanmadığından evler gelişi güzel bir şekilde ve plansız olarak inşa edilmiştir.

Fotoğraf 3.1. Hamur İlçe Merkezi'ndeki Plansız Yapılaşmaya Bir Örnek (Google Earth).

İlçe merkezinde bulunan eczane, kaymakamlık, belediye, lokanta, bakkal, cami, okul gibi mekânlar ilçeyi ikiye bölen Ağrı Van Karayolu (D-965) üzerinde bulunmaktadır. Devlet Hastanesi ise diğer mekânların aksine mahalle aralarında bulunmaktadır. İlçedeki hizmet sektörüne ait iş yerlerinin Ağrı Van Karayolu üzerinde bulunmasının nedeni ise, yoldan geçen araçlar içindir. Ancak Hamur'un Ağrı Merkez İlçesi'ne olan yakınlığından dolayı çok fazla gelişme göstermediği anlaşılmaktadır.

İlçe merkezinin yerleşim alanı kuzey – güney doğrultusunda gelişmiştir. Bu doğrultunun oluşmasında Ağrı Van Karayolu'nun etkisi büyüktür.

3.2. YERLEŞMENİN TARİHİ GELİŞİMİ

Hamur'un yerleşme tarihi 10. Yüzyıla kadar uzanır. O zaman "Havaran" adı ile bilinirdi (Alpaslan İ., 1984., 12). Sırasıyla Huri, Pars, Bizans, Arap Abidesi ve yeniden Bizans uygarlıklarına sahne olan Hamur, Malazgirt Savaşından sonra Türklerin toprağı oldu. Daha sonra bölgede Harzemşahlar, İlhanlar, Karaçobanlılar, Altınordulular, Celayirliler ve Karakoyunluların hâkimiyeti tespit edilmektedir. O dönemde yukarı Murat bölgesinin en sağlam kalesi olan Hamur, Timur'un Anadolu'yu istilasıyla Moğolların hâkimiyetine geçmişse de 1421 Eleşkirt Savaşı'ndan sonra Timur istilasından kurtarılarak Karakoyunluların hâkimiyetine geçmiştir. Yöre 1467'de Akkoyunlular, 1502'de Safaviler egemen olmuş, Şah İsmail yöredeki suni aşiretleri göçe zorlayarak Şii'liği benimseyen Pozuklu Oymağını bölgeye yerleştirmiştir. 1478'de başlayan Osmanlı – Safevi Savaşları sırasında Van Beylerbeyi Köse Hüsrev Paşaya bağlı eyalet askerleri Pozuklu boyu ve bunları koruyan İran güçlerini kovarak 1578 yılında Hamur yöresini Osmanlı topraklarına bırakmıştır. Osmanlı yönetiminde iken önce Van eyaletine, 1864 idari taksimatından sonra Erzurum vilayeti Doğubayazıt sancağına bağlı bir nahiye olan Hamur, 1915 yılında Rus istilasına uğramış ve 14 Nisan 1918 yılında Rus işgalinden kurtarılmıştır. Cumhuriyet döneminden önce Beyazıt vilayetine bağlı bir nahiye olan Hamur 1927 yılında Ağrı'nın il olmasıyla Ağrı'ya bağlanmış ve 1 Nisan 1958'de 7033 sayılı kanunla ilçe olmuştur (Hamur Kaymakamlığı). Havaran isminden Hamur ismine geçiş konusunda herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Ancak rivayetlere göre Hamur'daki halkın hamur gibi yumuşak huylu, barışçıl olmasından dolayı bu isim verilmiştir.

Daha öncede de belirtildiği gibi 1. Dünya Savaşı'nda Rus-Ermeni işgalinden dolayı birçok yerleşme gibi Hamur İlçesi'nde de halk çoğunlukla İzmir ve Aydın'a göç etmiş ve bu durum o yıllarda ilçenin küçülmesine neden olmuştur. İlçenin düşman işgalinden kurtuluşu 14 Nisan 1918'dir.

3.3. COĞRAFİ ŞARTLAR VE MESKENLER

Gerek Dünya'da gerekse ülkemizde coğrafi şartların insan yaşamına etkisi bir hayli fazladır. Gelişen teknoloji soğuk iklimlerde yaşam standartlarını değiştirmişse de, insanların bu iklim şartlarından yinede çok etkilendiği görülmektedir. Nitekim evlerde bulunan ısıtma sistemleri her ne kadar teknolojik bir ürün olsa da, insanların soğuktan korunması için sarf ettikleri çabaya baktığımızda teknolojinin pekte bir etkisinin olmadığını görürüz ya da, teknolojiyi bu coğrafi şartlara göre geliştirdiklerini görürüz.

Soğuk iklim koşullarının hüküm sürdüğü Hamur'da gerek yapı malzemesi, gerekse evin şeklinin coğrafi şartlara uygun olarak yapılmaya çalışıldığı görülür. Ancak bölgede yaşayan insanların maddi durumundaki yetersizlikler bu önlemleri azaltmaktadır. Çatısı akan, beton yerine kerpiçten yapılan evler bunun birer göstergesidir.

3.3.1. Jeomorfolojik Özellikler ve Yerleşme Dokusu

İlçe merkezinin genel itibari ile bir boğaz içinde bulunması meskenleri toplu yerleşmeye zorlamıştır. İlçe merkezinin batı yakasında Hamur Deresi'nin geçmesi, doğu yakasında ise Kandil Dağları'nın yükseltisinin başlaması ilçeyi sıkıştırmıştır. Bu nedenden dolayı ilçenin gelişimi kuzey – güney doğrultusunda olmuştur.

Genel olarak köylere baktığımız zaman ise, köyler düzlük alanlara kurulmuştur. Bunun nedeni hayvancılık ve tarım alanları için düzlük alana olan ihtiyaçtır. İstisnai bir durum olarak Hamur'a bağlı dağ köyleri de bulunmaktadır. Ancak bu köylerin tarım alanları köylerden uzaktır ancak yine düzlüklerdedir.

3.3.2. İklim Şartları ve Meskenler

İklim şartları ve mesken tipleri arasında Doğu Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Hamur'da da bir paralellik vardır. İnsanların evlerini soba düzenine göre inşa etmeleri, evlerin dışında kömür depolamak için depoların olduğu görülür. Soğuktan korunmak için evlerin duvarları kalındır. Son yıllarda yapılan meskenlerde ise yalıtım sistemleri kullanılmaya başlanılmıştır. Ayrıca, nadiren de olsa eski yapılarda bile yalıtım sistemleri tercih edilmektedir.

Maddi durumu iyi olan insanların tercihi her zaman hazır betonarme olmuştur. Olmayanlar ise kerpiç evleri tercih etmektedirler. Kerpiç evlerde yaşayan insanların karşılaştığı sorunların başında bahar aylarında akan damlar gelmektedir. Üzerinde herhangi bir çatının bulunmaması ya da bulunsa bile kalitesiz bir halde olmasından dolayı çatılar bahar aylarında veya yağmurlu günlerde akmaktadır. Yöre halkı buna bir çözüm olarak, bu zamanlarda çatılarına naylon çekmektedirler. Bu sayede yağmur veya kar sularının içeriye akmasını engellemektedir.

Fotoğraf 3.2. Hamur İlçe Merkezi'nde Modern Çatı Tipi.

Bölgede doğal gazın bulunmaması sonucu her meskende ya kömür sobası ya da kalorifer sistemi kullanılmaktadır. Özellikle sobalı evlerde evin tasarımında büyük bir salonun varlığı dikkati çeker. Büyük salonda ortada soba bulunur. Kış aylarında geceleri herkes bu odada uyumaktadır. Ancak rüzgârlı kış günlerinde karbon monoksit gazı zehirlenmesi ihtimalinden dolayı bu durum çok risklidir.

3.3.3. Sosyo – Ekonomik Yapı ve Meskenler

Gelişen teknoloji iklim ve jeomorfolojik şartların etkisini azaltmaktadır. Yalıtım malzemesi bu duruma en güzel örnek olarak verilebilir. Maddi durumu iyi olan ailelerin tercihi olan yalıtım sistemleri oldukça rağbet görmektedir.

Maddi durumun diğer bir göstergesi ise evlerin yapı malzemesidir. Gerek Hamur İlçe Merkezi'nde gerekse köylerinde durumu iyi olmayan ailelerin tercihi her zaman kerpiç veya yığma taş evler olmuştur. Bu durumun aksine hem Hamur İlçesi'nde hem de köylerde çatılı betonarme evler maddi durumu iyi olan aileler tarafından tercih edilmektedir. Bunun yanında, daha öncede belirttiğimiz gibi özellikle köylerde çatısız evler bulunmaktadır.

Fotoğraf 3.3. Hamur İlçe Merkezi'nde Bir Mesken Tipi.

Özellikle köylerde bulunan ahırlar ya evlerle bitişiktir ya da çok yakınında bulunmaktadır. İnsanların en çok memnun olduğu ev tipi ise alt katta ahır üst katta evin bulunduğu tiptir. Bu ev tipinin tercih edilmesinin nedeni alt katta ahırın üst kattaki evi sıcak tutmasından dolayıdır. Diğer bir nedeni ise ahırın eve yakın olmasıdır. Bu sayede insanlar ahıra daha kolay bir şekilde gidip gelmektedir. Maddi durumu daha iyi olan ailelerde evin hemen yanında kapalı bir garaj bulunmaktadır. Garajlar köylerde kış aylarında traktörlerini soğuktan ve yaz aylarında güneşten korumak isteyen aileler tarafından tercih edilmektedir.

Fotoğraf 3.4. Hamur İlçe Merkezi'nde Kerpiç Mesken Tipi.

3.4. YAPI MALZEMESİNE GÖRE MESKENLER

İnsanların ekonomik gelir durumunun değişikliğine bağlı olarak yapı malzemesi de değişiklik göstermektedir. Özellikle Hamur'a bağlı köylerde bulunan evlerin birçoğu kerpiç malzeme ile yapılmıştır. Ancak, teknolojinin gelişmesine bağlı olarak ucuzlayan beton ile bu malzemedeki yapılan evlerin sayısı giderek artmaktadır. Köylerde bulunan cami, taziye evi, Kuran Kursu gibi mekânlar betonarme yapılardır. Bunlar,

genellikle zengin ve hayırsever insanlar tarafından yapıldığından betonarme olarak tercih edilmektedir.

Fotoğraf 3.5. Hamur İlçe Merkezi'nde Taş Yapılı Bir Mesken Tipi.

Öte yandan, eski yapılara baktığımızda taş ve toprak gibi geleneksel malzemenin yaygın şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Eski dönemlerde betonun zor bulunmasından dolayı, insanlar yapı malzemesi olarak taş ve toprağı kullanmışlardır. Ancak küçük şiddetli depremlerde dahi taş yapı malzemesinin depreme karşı hiçbir koruyuculuğı yoktur. Geçmiş yıllarda, inşaat konusunda bilgisi olmayan insanların kendi evlerini yapmaları sonucunda göze çarpan en önemli ayrıntı, ağır taşların evin duvarının üst kesimlerine, hafif taşların ise evin duvarının alt kesimlerine doğru koyulmasıdır. Böylesi bir durumda hafif bir sallantı sonrasında evin kolayca yıkılması muhtemeldir. Nitekim sahada yaptığımız incelemeler sonucunda 2011 yılında Van'da olan depremden ötürü birçok taş ve toprak yapıları mesken hasar gördüğü belirlenmiştir..

Sosyo – ekonomik durumu iyi olan ailelerin tercihi her zaman betonarme olmuştur. Betonarme yapının sağlamlığı, uzun ömürlü olması ve soğuktan koruması tercih edilmesinin nedenlerinden bir kaçıdır. Buna ek olarak, binaların dışına yaptırılan

ısı yalıtımı sayesinde, kış aylarında evler daha sıcak olmakta ve yakıt parası giderini azaltmaktadır.

Genel olarak incelendiğinde, Hamur'da betonarme yapıların daha fazla olduğunu görülmektedir. Pencere malzemesi olarak genellikle PVC daha fazla tercih edilmektedir. Maddi durumu kötü olan aileler ise çoğunlukla, kerpiç yapıyı tercih etmek zorunda kalmışlardır. Pencere ve kapı malzemesi olarak ahşabı tercih etmişlerdir.

Fotoğraf 3.6. Hamur İlçe Merkezi'nde Betonarme Mesken Tipi.

3.5. ÇATI ŞEKİLLERİNE GÖRE MESKENLER

Çetin kış şartlarının hüküm sürdüğü Hamur'da insanlar, bu duruma önlem almak yerine sadece alışmayı tercih etmişlerdir. Çünkü örtü olarak kış şartlarının zor olduğu yerlerde dik çatı kullanılması gerekirken insanlar klasik bacaları tercih etmişlerdir. Bu durumun bir sonucu olarak bahar aylarında eriyen karlar bacalarda uzun süre beklemekte ve tavanların akmasına neden olmaktadır.

Kerpiç evlerin ise tavanları yine kerpiçle örtülüdür. Bahar aylarında karların erimesi ve özellikle yağmurlu günlerde baca akıtmalarının önüne geçmek için insanlar büyük naylonlar gererek bacalarını korumaya almaktadırlar. Bu naylonların rüzgârda

uçmalarını engellemek için ise üzerlerine ağır yükler koymaktadırlar. Kerpiç evlerin bacalarına her yıl düzenli olarak ot ve toprak çekilmektedir. Ancak, bu yapı tipinde herhangi bir deprem veya çökme durumunda can ve mal kaybının büyük olması muhtemeldir.

3.6. KAT SAYILARINA GÖRE MESKENLER

Bölgede çok katlı meskenlerin bulunması, o bölgede yaşayan halkın ekonomik ve sosyal durumuyla doğrudan ilişkilidir. Çok katlı meskenlerde kullanılan malzeme betonarmedir. İlçe merkezinde birçok çok katlı mesken bulunmasına rağmen, köylerde kullanım oranı azalmaktadır.

Fotoğraf 3.7. Hamur İlçe Merkezi'nde Bir Apartman.

Köylerde genellikle tek katlı meskenler bulunmaktadır. Ancak istisnai olarak iki katlı meskenlerde görmek mümkündür. Düşük ekonomik seviyeden dolayı insanların tercihi tek katlı evlerdir. Çünkü tek katlı evler daha kolay ısıtılmaktadır. İki katlı evin ısınması ekonomik olarak 2 – 3 kat daha fazla yakıt tüketimi anlamına gelmektedir.

Fotoğraf 3.8. Hamur İlçe Merkezi'nde Bir Mesken ve Alt Eklentisi Olan Ahır.

3.7. İNŞA TARZLARINA GÖRE MESKENLER

3.7.1. Basit Meskenler

İlçe merkezinde en yaygın bir şekilde bulunan mesken tipi tek katlı müstakil ve birbirinden bağımsız evlerdir. Bu evleri basit mesken sınıflandırmasında tutabiliriz. Maddi durumu iyi olmayan ailelerin zorunlu olarak tercih ettiği bu mesken tipinde yerinde yapılan gözlem sonuçlarına göre ortalama 6 – 8 arası insan yaşamaktadır.

3.7.2. Geleneksel Meskenler

Bölgedeki insanların kullandıkları kalma olan geleneksel evlerin bazıları, yaklaşık 100 yıldan daha fazla bir süredir kullanılmaktadır. Bu tip evlerde temelden tavana kadar taş malzemeler kullanılmıştır. Dışarıdan görünümü oldukça eskidir. Bazılarında modern olarak sac çatı malzemesi kullanılmıştır. Bu evlerin içerisinde tavan yatay olarak dizilen kalaslar ile yapılmıştır. Yine aynı şekilde tavanın bükülmemesi ve çökmelerin önüne geçmek için tahta kalaslar ile dikey olarak desteklenmiştir. Yerinde yapılan gözlemler sonucu, ilçe merkezinde bulunan geleneksel evler, köylerde bulunan geleneksel evler ile aynı özelliği gösterir.

Geleneksel tip meskenlerde aile içerisinde yaşanan sorunlardan biri olan tuvalet sorunu günümüzde bile halen devam etmektedir. Hamur İlçe Merkezi'nde ki evlerde dışarıdan tuvalet bulunmasa da, köylerdeki gözlemler sonucunda dışarıdan tuvalet sisteminin oldukça yaygın olduğu görülmektedir.

Ahırlar daha önceden de belirtildiği gibi genellikle evlere bitişiktir ya da evlerin çok yakınındadır. Ahırlarda pencere genellikle bulunmaz. Duvar boyunca hayvanların yem ve su ihtiyacı için yemlikler bulunur. Bu yemliklere büyük baş hayvanlar zincirler ile bağlıdır. Bazı ahırlarda küçük bir bölüm ayrılarak kümes hayvanları beslenmektedir. Bu küçük bölmeler tel örgü ile ayrılmıştır. İçerisinde küçük dolap şeklinde bölümler bulunmaktadır. Ahırların birçoğunda bulunan ve samanlık olarak kullanılan ikinci bir kat bulunmaktadır. Ancak samanlık için ayrı bir yapı vardır. Bu yapılara harman denilmektedir. Bu tip yerler genellikle içerisinde küçük bir penceresi bulunan (Patos ile harmanlama yapmak için) ve sadece saman depolamak için kullanılan rüzgârdan korumak için iyi kapatılmış duvarlar bulunan yapılardır.

3.7.3. Modern Konutlar

Yapılan gözlemler sonucunda bölgede yapılan yeni kamu binaları betonarme oldukları görülmektedir. Evler ise, aynı şekilde betonarmeden yapılmış olup, tuvaleti içeride bulunmaktadır. Bu yapıların gerek içi gerekse dışı çimento ile sıvanmış olup, ısı yalıtım malzemesi ile de güçlendirilmiştir. Aynı zamanda, soğuktan, nemden korunmak içinde binalar inşaatken dış yüzeylerine zift çekilmektedir. Eski bir yalıtım yöntemi olan zift ile kaplama gayet işe yaramaktadır.

Fotoğraf 3.9. Hamur İlçe Merkezi'nde Betonarme 2 Katlı Mesken Tipi.

3.8. FONKSİYONLARINA GÖRE MESKENLER

Hamur İlçesi'ne bağlı köylerde bir sınıflandırma yaptığımızda, meskenlerin % 50'sinden fazlasının aile meskeni olduğunu görürüz. Diğer geri kalan payı ise, ahırlar, cami, okul, samanlık ve harman gibi yapılar oluşturur. Bunun yanında yerinde yapılan gözlemlerde, çoğu köyde taziye evinde bulunduğu görülmüştür.

Hamur İlçe Merkezi'ne baktığımızda ise, fonksiyonel çeşitliliğin çok fazla olduğu göze çarpmaktadır. Ağrı Merkez İlçesi'ne olan yakınlığı gelişmişliği etkilese de, her ilçe merkezinde olduğu gibi Hamur İlçe Merkezi'nde de devlet kurumlarına ait binalar (Kaymakamlık, İlçe Tarım, okullar, Öğretmen Evi vb. gibi) mevcuttur.

Fotoğraf 3.10. Hamur Çevre Mahalle Camii.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BAŞLICA EKONOMİK FAALİYETLER

4.1. TARIM

4.1.1. Genel Bakış

Kırsal alanlara özgü bir ekonomik faaliyetin sürdürüldüğü Hamur'da, başlıca gelir kaynağını birincil ekonomik faaliyetler karşılar. Tarım faaliyetleri, doğal şartlar bölgenin sosyo – kültürel özelliklerini belirler nitelikte olmuştur. Tarım faaliyetleri dünden bugüne pek değişikliğe uğramamıştır. Çünkü araştırma sahasında yapılan mülakatlar sonucunda insanların tarım ekipman gelişiminde sadece traktörlerin yeni modellerinin alındığı anlaşılmaktadır. Ne yazık ki tarım şartlarının iklim koşullarından dolayı zor olması insanları yeni bir arayışa itmemiştir. Bu durumda etkili olan sebeplerden biri düşük düzeyde olan Sosyo – ekonomik durumdur.

İlçede tarım üretimi iklim koşullarından oldukça fazla etkilenmektedir. Kar yağışı toprağın üzerinde oldukça uzun bir süre kalırken, hava sıcaklığının düşük olması toprağı dondurmaktadır.

Tablo 4.1. 1986 – 2011 Ağrı Meteoroloji İstasyonu Aylık Maksimum Kar Kalınlığı.

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A
Toprak Üstü Ortalama Sıcaklık (°C)	-16,6	-14,8	-8,3	-0,1	3,4	6,5	10,6	10,3	5,1	0,8	-5,4	-11,1

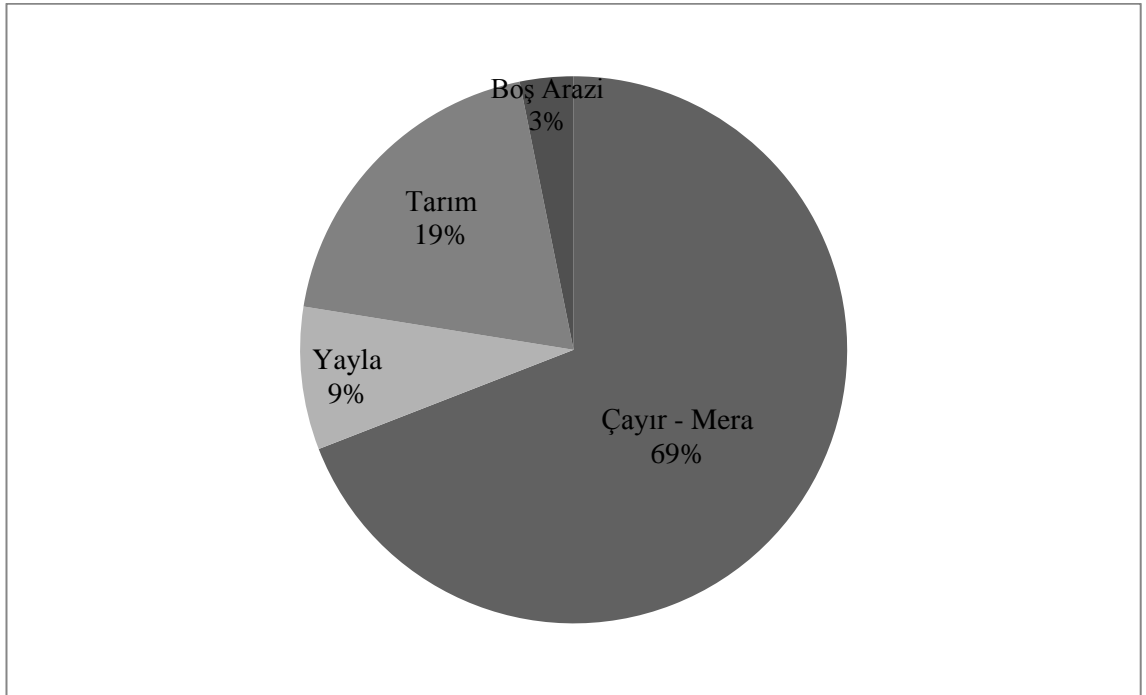
Kaynak: MGM Verileri.

Araştırma sahasındaki genel arazi kullanımına bakıldığında çayır – mera arazisi 65,500 (% 69) hektar, yayla arazisi 8,000 hektar (% 9), tarım arazisi 18,300 (% 19) hektardır. Tarım arazileri içinde sulu tarım yapılan arazi büyüklüğü 3,000 hektardır (Tablo 4.2). Kuru tarım yapılan arazi büyüklüğü ise 15,300 hektardır. Boş arazi büyüklüğü ise 3,000 hektar olarak ölçülmüştür (Hamur Kaymakamlığı İlçe Brifingi).

Tablo 4.2. Hamur İlçesi Arazi Kullanımı.

Arazi Tipi	Yüz Ölçüm (Hektar)
Çayır – Mera Arazisi	65.500
Yayla Arazisi	8.000
Tarım Arazisi	18.300
a) Sulu Tarım Arazisi	3.000
b) Kuru Tarım Arazisi	15.300
Boş Arazi	3.000
Toplam	94.800

Kaynak: Hamur Kaymakamlığı İlçe Brifingi.

Şekil 4.1. Hamur İlçesi Arazi Kullanımı (Hamur Kaymakamlığı İlçe Brifingi).

Grafik incelendiğinde (Şekil 4.1) çayır ve meralara ayrılan payın oldukça fazla olduğu görülmüştür. Türkiye ortalamasına göre oldukça yüksek bir orana sahiptir. Örneğin 1950’de ülke alanının % 46,4’lük bir payı bu grup arazilerden oluşurken, 1990’da bu pay; % 21,4’e düşmüştür (Doğanay, H., 1998, 69). GÜNGÖRDÜ’ye göre 2009 yılında Türkiye’de çayır ve mera ortalaması toplam payın % 23’üdür (Güngördü, E., 2011, 151). Tarım alanları ilçe toplam arazisinin % 19’unu oluştururken, boş arazi oranı % 3 olarak kayda geçilmiştir.

Fotoğraf 4.1. Hamur'da Bir Tarla.

Hayvanları otlatmak için kullanılan çayır ve meralar iklim şartlarından dolayı sadece yaz aylarında olmaktadır. Bazı köylere ait yayla büyüklüğü ise % 9 olarak hesaplanmıştır. Bölge ekonomisi için en önemli olan tarım arazisine ayrılan pay ise % 19 olmuştur. Türkiye ortalamasına göre ise “% 51,3” olan tarım arazisi kıyaslamasında Hamur’un ortalamanın çok altında kaldığı görülmektedir (Güngördü, 150).

Bölgede bağ ve bahçe tarımına ayrılmış herhangi bir alan bulunmamaktadır. Gerek ilçe merkezi gerekse ilçe idari sınırları arasında kalan bölgede tahıl tarımı yapılmaktadır. Tahıl ekiminde ise buğday ve arpa ilk sıralarda gelmektedir. Resmi kayıtlara göre Hamur İlçe Merkezi’nde toplam ekili alan 0.4262 hektardır (Hamur İlçe Tarım Müdürlüğü, 2014).

4.1.2. Parsel Büyüklüğü ve Mülkiyet Durumu

Türkiye geneli bir sorun olan miras yoluyla tarlaların el değiştirmesi ve küçülmesi yine aynı biçimde Hamur’da da sorun teşkil etmektedir. Bu sorun büyük illere göçe neden olmaktadır. Aynı zamanda Doğu Anadolu Bölgesi’nin karakteristik yapısı olan

engebeli arazi varlığından dolayı tarım alanlarının darlığı diğer bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1.3. Tarım Ürünlerinin Ekiliş Sahaları ve Üretim Durumları

Hamur Kaymakamlığına göre çayır – mera arazisi 65,500 hektar, yayla arazisi 8,000 hektar, tarım arazisi 18,300 hektardır. Tarım arazileri içinde sulu tarım yapılan arazi büyüklüğü 3,000 hektardır. Kuru tarım yapılan arazi büyüklüğü ise 15,300 ‘dür. Boş arazi büyüklüğü ise 3,000 hektar olarak ölçülmüştür (Hamur Kaymakamlığı İlçe Brifingi). Toplamda 18,300 olan tarım arazilerinde ürün çeşitliliği oldukça azdır.

Bu durumun doğmasında, Hamur İlçe Merkezi’nde ve köylerinde yaşayan insanların etkilendiği iklim koşulları yatar. İklim özellikleri bakımından Doğu Anadolu Karasal İkliminin görüldüğü sahada tarımsal faaliyetlerde oldukça kısıtlıdır. Hamur genelinde yapılan tarımsal faaliyetler yaz ayları ile sınırlı olup ortalama 3 – 4 ay sürmektedir.

Hamur İlçe idari sınırları içerisinde üretilen tarımsal ürünler arasında tahılların ön planda olduğu dikkat çekmektedir. Hamur İlçe Tarım Müdürlüğü yetkilileri ile yaptığımız görüşmelerde ilçede şeker pancarı tarımı yapılmamaktadır. Oysaki Ağrı Merkez İlçesi’ne yakın olan tarımsal alanlarda şeker pancarı tarımı yapılmaktadır. *Fabrika kampanya dönemlerinde hammadde ihtiyacını Ağrı İli’nin Doğubayazıt, Eleşkirt, Taşlıçay, Diyadin, Tutak, Patnos, Iğdır’ın merkez, Tuzluca ve Aralık ilçelerinden sağlamaktadır* (Arpacı, S., 2010).

Tarım ürünlerinin ürün gruplarına göre baktığımızda sadece buğday ve arpa gibi tahıllar üretilmiştir. Aşağıdaki tabloda Hamur ve köylerinde üretilen buğday ve arpa tarım arazileri verilmiştir.

Hayvancılık faaliyetleri ise ilçe genelinde önemli bir yer kaplamaktadır. Buğday ve arpa gibi üretilen tahılların dışında fiğ, korunga ve yonca gibi yem bitkileri de üretilmektedir. Hayvansal yemlerin ekilme durumları devletin verdiği hibe desteğine göre değişmektedir. Yem bitkileri üretimi son yıllarda teşvikler nedeniyle geçmiş yıllara göre bir miktar artmıştır.

4.1.3.1. Tahıllar

Tahıllar, *her şeyden önce, farklı iklim özelliklerine adaptasyonları (uyum sağlamaları) vardır* (Doğanay, 92). Hamur'da da her iklime adaptasyon sağlayan tahılların başında buğday gelmektedir. Gerek üretim gerekse ekiliş alanı olarak buğday en fazla tarımı yapılan tahıldır.

Ülkemiz genelinde olduğu gibi küçük bir ilçe olan Hamur'da da buğday depolanması kolay ve uzun süreli olması, temel besin maddesi olması, tarımı en kolay ürün olması nedenlerinden dolayı ekilmesi tercih edilmektedir. Bu saydığımız nedenler tüm Türkiye için geçerlidir. *Buna, tahıl tarım arazileri içinde en yüksek payı buğday tarım arazilerinin alınması ve toplam tahıl üretimimizde, yine en büyük miktarın buğdaya ait olmasından da kolayca anlayabiliriz* (Doğanay, 92). Ayrıca ülkemizdeki unlu besinlerin özellikle ekmeğin yüksek oranda tüketilmesi buğdayın neden bu kadar çok üretildiğinin önemli bir nedenidir.

Tablo 4.3. Hamur İlçesi Üretilen Buğday ve Arpa Üretim Alanları Büyüklüğü.

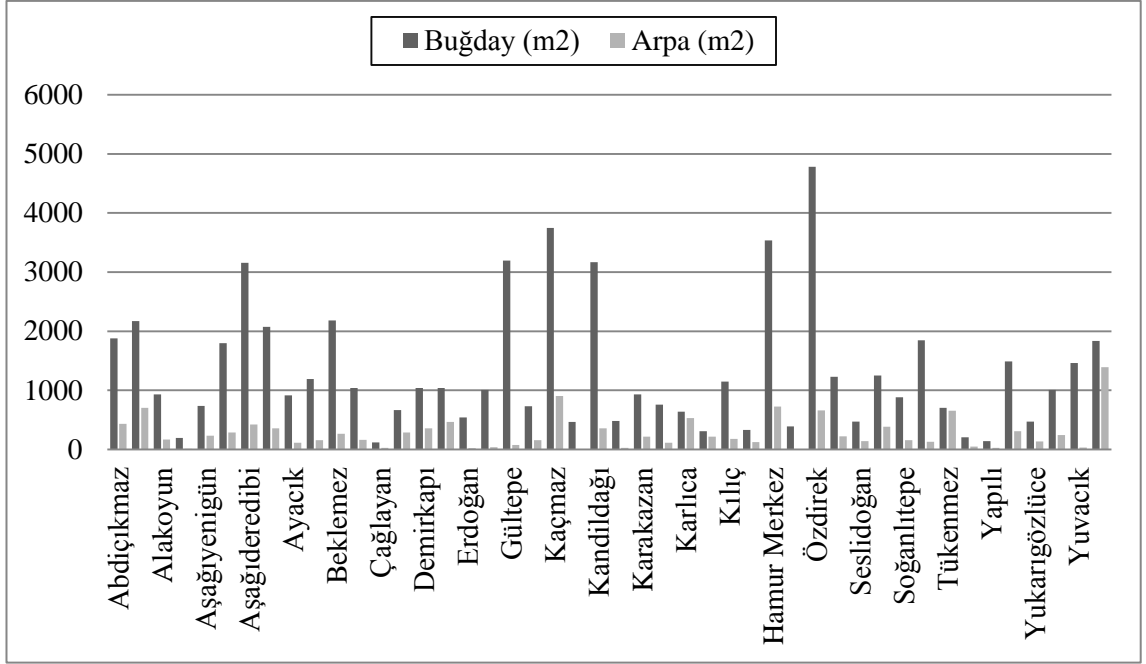
Köy	Buğday (m ²)	Arpa (m ²)
Abdıçıkmaızı	1881,048	434,304
Adımovva	2171,083	702,736
Alakoyun	930,833	170,332
Aşağıgözlüce	193,311	13,500
Aşağıyenigün	734,454	235,724
Aşağıaladağ	1795,855	287,230
Aşağıderedibi	3158,391	422,507
Aşağıkarabal	2076,383	355,757
Ayvacic	914,212	114,832
Baldere	1190,315	158,341
Beklemez	2183,762	263,721
Ceylanlı	1037,919	164,875
Çağlayan	121,896	28,081
Danakıran	667,522	288,641
Demirkapı	1042,877	359,139
Ekincik	1038,222	465,992
Erdoğan	543,131	21,787
Esenören	1008,930	38,098
Gültepe	3196,001	76,528
Gümüşkuşak	729,998	159,775
Kaçmaz	3746,520	907,074
Kamışlı	464,813	0
Kandıldağı	3165,738	360,691
Karadoğu	484,136	27,100
Karakazan	933,028	218,585
Karaseyitali	760,791	115,534

Tablo 4.3. (Devam)

Karlıca	640,239	531,785
Kaynaklı	310,408	217,906
Kılıç	1146,744	180,128
Köşkköy	330,923	127,825
Hamur Merkez	3537,652	724,447
Nallıkonak	389,384	4,003
Özdirek	4779,976	660,079
Sarıbuğday	1228,402	224,870
Seslidoğan	470,891	140,995
Seyithanbey	1250,219	386,119
Soğanlitepe	881,691	158,158
Süleymankümbet	1846,278	132,468
Tükenmez	704,586	657,361
Uğurtaş	207,434	49,528
Yapılı	143,850	25,450
Yoğunhisar	1491,248	311,609
Yukarıgözlüce	469,704	137,069
Yukarıyenigün	1006,786	242,310
Yuvacık	1464,844	33,008
Yukarıağadeve	1838,135	1392,985
TOPLAM	60310,56	12728,99

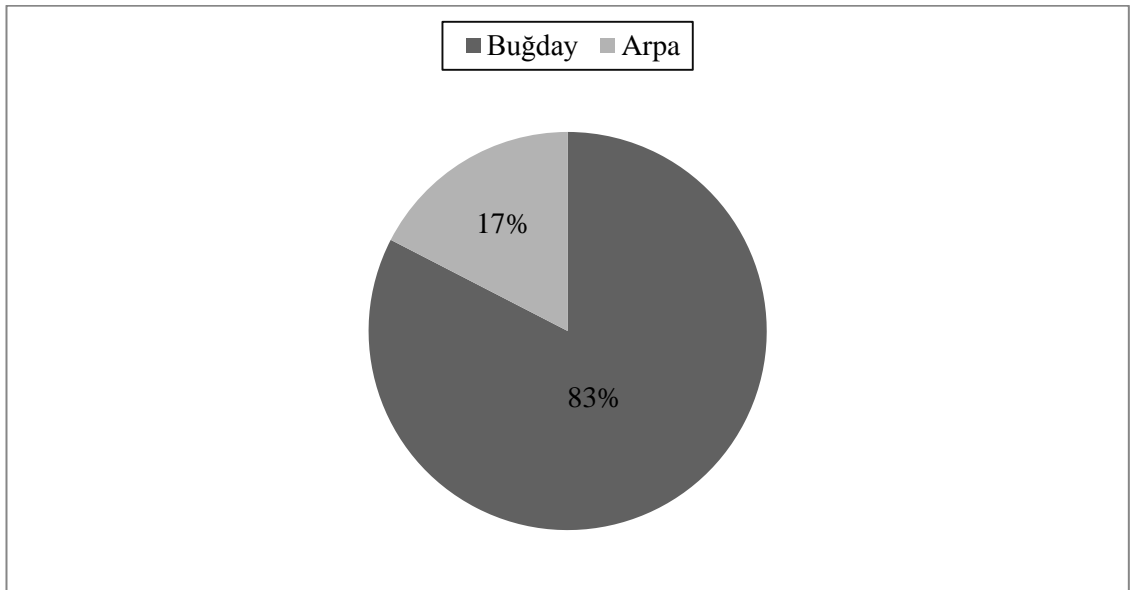
Kaynak: Hamur İlçe Tarım Müdürlüğü.

Tarım ürünleri üretim alanları incelendiğinde buğday üretiminin her köyde açık ara daha fazla olduğu görülür. Nüfus olarak oldukça az olan Kamışlı Köyü'nde arpa üretimi yapılmamaktadır. Nüfus olarak en kalabalık olan Hamur tarımsal üretim alanı olarak 1. sırada değildir. Bunun nedeni ilçe merkezinde bulunan her kişinin sadece tarım dışı faaliyetler ile uğraştıkları söylenebilir (Tablo 4.3, Şekil 4.2).

Şekil 4.2. Hamur İlçesi Üretilen Buğday ve Arpa Üretim Alanları Büyüklüğü (Hamur İlçe Tarım Müdürlüğü).

Buğday tarımı yaklaşık 3 ay yapıldıktan sonra patoslama işlemi ile harmanlara depolanmaktadır. Patoslama yapıldıktan sonra dövülen buğdayların bitkileri kurutulur ve hayvanlara yem bitkisi olarak verilir. Hamur İlçesi toplam buğday üretim alanlarına baktığımızda 60310,56 m² alan buğday ekilmiştir.

Şekil 4.3. Hamur İlçesi Üretilen Buğday ve Arpa Üretim Alanları Oranları (Hamur İlçe Tarım Müdürlüğü).

Buğdaydan sonra en çok tarımı yapılan ürün arpadır. Arpa bitkisi, iklim ve toprak özelliği istekleri bakımından, buğday bitkisine çok benzer ancak yine de onun buğday bitkisi karşısında bazı avantajlı yönleri vardır. Bunların başında yetiştirme süresi kısa olması gelmektedir (75 – 80 gün).

Arpa tarımı yaklaşık 2,5 ay sürdükten sonra patoslama yöntemi ile harmanlara depolanmaktadır. Arpa değirmenlerde dövüldükten sonra arda kalan bitkileri büyükbaş hayvanların samanlarına katılarak besin maddesi olarak verilir. Ancak arpa bitkisi dövülmeden samanlara katılarak küçükbaş hayvanlara verilmektedir. Arpa üretim alanları büyüklüğü ise 12728,99 m²'dir.

4.1.3.2. Yem Bitkileri

İnsan eli ile yetiştirilen yonca ve fiğ, küçük ve büyükbaş hayvanlar için çok besleyicidir (Doğanay, 168). Bölgedeki büyükbaş hayvan sayısı hayvan yem bitkilerinin üretilmesinde oldukça etkilidir. İnce yem olarak tabir edilen hazır yemlerden ziyade daha çok organik olan fiğ, korunga ve yonca gibi yem bitkileri üretilip hayvanlara verilmektedir. Hamur İlçe Tarım Müdürlüğüne göre Devlet destekleri ve AB hibelerine göre üretimde her yıl dalgalanmalar olmaktadır.

4.2. HAYVANCILIK

Hayvancılık faaliyeti, dünya üzerinde farklı şekillerde sürdürülmektedir. Bunda bir takım doğal şartlarla birlikte, insanın dini inançları, gelenekleri, alışkanlıkları ve ülkelerin ekonomik yapıları da belirleyicidir (Doğanay, H., vd, 2013, 248). Hamur'da ki hayvancılık faaliyetlerine bakıldığında zaman ne modern ne de ilkel diyebileceğimiz bir tarz vardır. Çünkü Türkiye genelinde olduğu gibi klasik yöntemler kullanılmaktadır.

Ağrı İli'nde küçükbaş ve büyükbaş hayvan varlığını incelediğimizde bütün ilçelerinde küçükbaş hayvan varlığının büyükbaş hayvan varlığından daha fazla olduğu görülmektedir (Koday, S., 2005, 90).

Hayvancılık, ülkemizde ve Hamur'da oldukça önemli ve gerekli bir geçim kaynağıdır. Çünkü çetin ve uzun kış şartlarının yaşandığı Hamur'da kısıtlı olan ekip biçme mevsimi insanları ekonomik olarak geride bırakacaktır. Ancak bunlara ek olarak

4 mevsim boyunca yapılan hayvancılık faaliyetleri gerek ahırda gerek çayır ve meralarda olduğu için iklim şartlarından etkilenmemektedir.

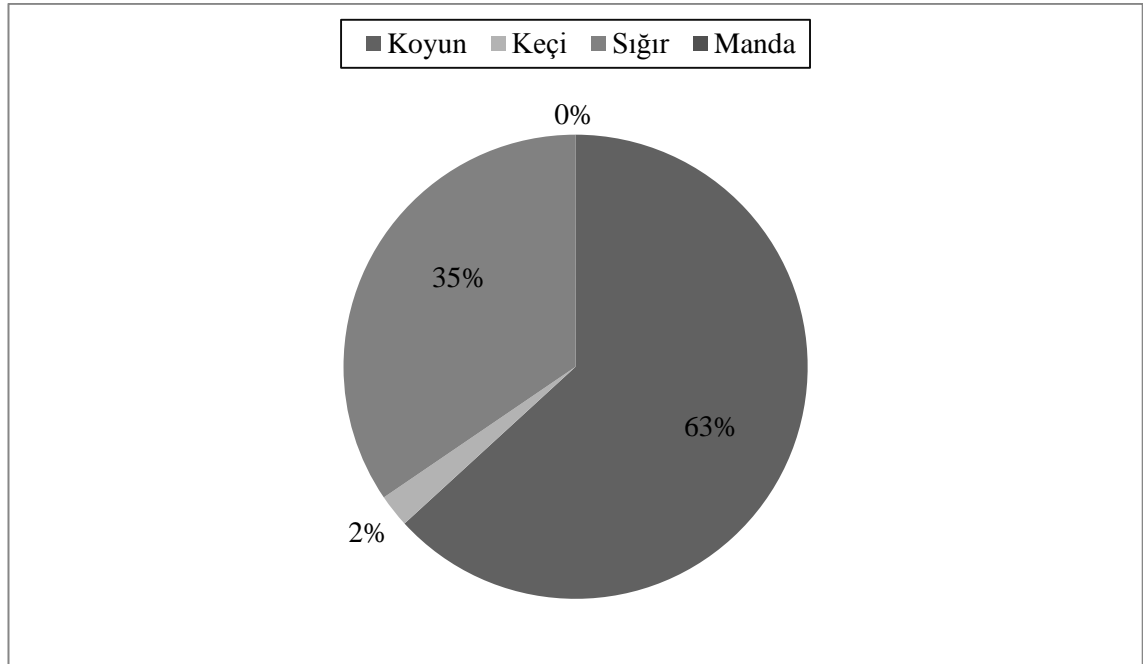
Hamur İlçesi'nde kırsal yerleşmelerde hayvancılık faaliyetleri oldukça yoğundur. Bunun nedeni daha öncede belirtildiği gibi Hamur İlçe Merkezi'nde yaşayan insanların ekonomik faaliyetleri daha çeşitlidir. Köylerdeki gibi sadece çiftçilik ile uğraşı yoktur.

Hamur İlçesi'nde toplam sığır sayısı 30.406 ve küçükbaş hayvan sayısı ise 57.697 olarak kayda geçmiştir (Tablo 4.4).

Tablo 4.4. Hamur İlçesi Hayvan Türleri Sayısı.

Hayvan Türü	Küçükbaş		Büyükbaş		Toplam
	Koyun	Keçi	Sığır	Manda	
Hayvan Sayısı (Baş)	55.683	2.014	30.406	10	88.113
%'si	63	2	35	0	100

Kaynak: Hamur İlçe Tarım Müdürlüğü.

Şekil 4.4. Hamur İlçesi Hayvan Türleri Oranı (Hamur İlçe Tarım Müdürlüğü).

4.2.1. Büyükbaş Hayvan Yetiştiriciliği

Hamur'da bulunan hayvanların % 35'ini büyükbaş hayvanlar oluşturmaktadır. 2014 yılı itibari ile ilçe idari sınırları içinde toplam büyükbaş hayvancılık işletme sayısı 1.951'dir. Toplam sığır sayısı ise 30.406 olarak hesaplanmıştır. Sulak ve serin yerlerde

yetiştirilen 10 adet manda bulunmaktadır (Hamur İlçe Tarım Müdürlüğü). Bölgede bulunan işletmelerin hemen hemen tamamı aile işletmesi olup, hayvanların bakımı yine aile fertleri tarafından yapılmaktadır (Tablo 4.5).

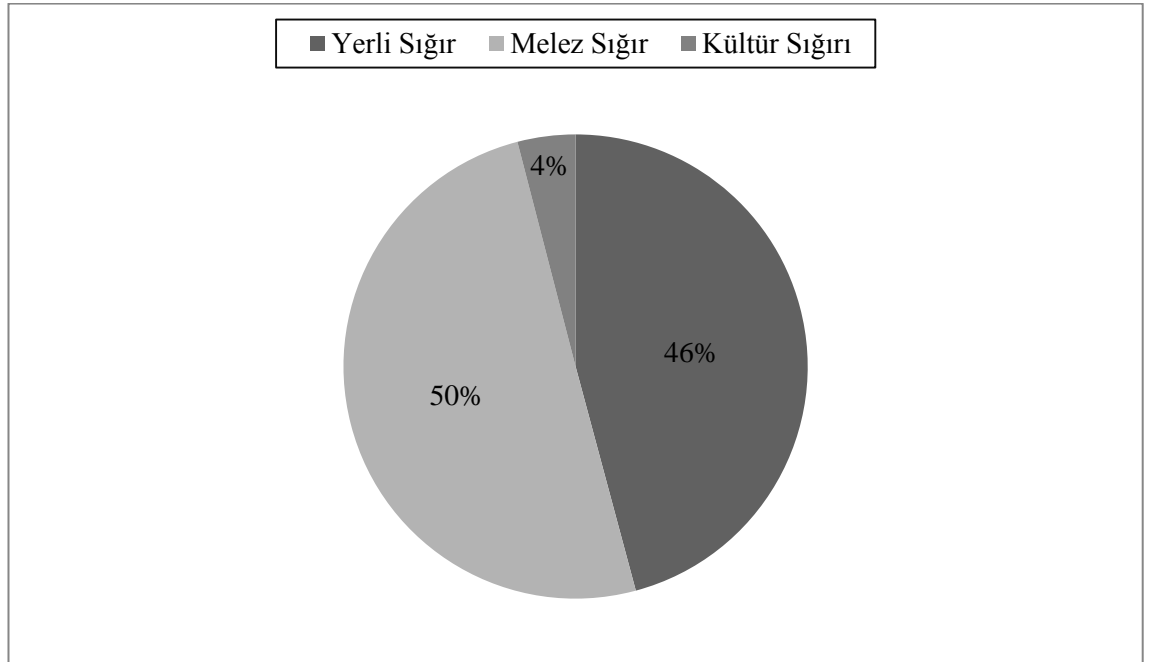
İşletme sayısına göre büyükbaş hayvan sayısı ortalamasını aldığımızda işletme başına 15,5 adet büyükbaş hayvan düşmektedir. Ancak bu rakam ortalamada olduğu gibi eşit bir şekilde dağılmamıştır.

Büyükbaş hayvan türleri incelendiği zaman, kültür ve melez sığırının sayıları arasında fazla bir fark olmadığı görülmektedir. Kültür sığırı ise bazı köylerde yetiştirilmektedir ve sayısı azdır (Tablo 4.5).

Tablo 4.5. Hamur İlçesi Büyükbaş Hayvan Türleri Sayısı.

HAYVAN TÜRÜ	SAYI	%'si
YERLİ SIĞIR	13.932	46
MELEZ SIĞIRI	15.247	50
KÜLTÜR SIĞIRI	1.227	4

Kaynak: Hamur İlçe Tarım Müdürlüğü.

Şekil 4.5. Hamur İlçesi Büyükbaş Hayvan Türleri Sayısı (Hamur İlçe Tarım Müdürlüğü).

Bölgenin iklim şartlarından dolayı süt verimi yüksek olan hayvanlar yetiştirilmemektedir. *Belirli bir suni seleksiyon da yapılmadığından daha ziyade doğal çevreye uyum gösteren hayvanlar yetiştirilmekte ve böylece yörede verimi düşük, fakat kötü şartlara dayanıklı bir hayvan popülasyonu artmaktadır* (Kaya, F., 2007).

Fotoğraf 4.2. Hamur'da Otlayan Büyükbaş Hayvanlar.

Büyükbaş hayvancılığı etkileyen faktörler arasında en başta iklim şartları gelmektedir. Çünkü kış boyunca ahırlarda yetiştirilen hayvanlara yem almak zorunda kalan çiftçiler yem fiyatlarının pahalılığından dolayı etkilenmektedirler. *Tarım ve hayvancılık faaliyetlerini etkileyen beşeri koşullar; nüfus, özellikle tarımsal nüfus, kültür ve teknolojik durum, yatırım imkanları, pazar ve pazarlama, tarım topraklarının (mülkiyet, büyüklük, parçalı oluş vb.) durumu ile devlet–tarım ilişkilerinden oluşmaktadır* (Kaya, F., 2007).

Fotoğraf 4.3. Hamur İlçe Merkezi'nde Bir Ahr.

4.2.2. Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği

Türkiye hayvan yetiştiriciliğinde eskiden beri en yüksek pay, koyun türüne düşer. Bazı yıllar azalmalar ve artışlar bir an için dikkate alınmazsa, toplam sayının % 50 ile % 60'ı (1995'te % 60, 2008'de % 58,5), koyun toplamının payına düşer (Doğanay, H., 2011, 197). Hamur İlçesi küçükbaş hayvan sayısı Türkiye genelinde olduğu gibi daha fazladır. Toplam küçükbaş hayvan işletme sayısı 609'dur. Toplam koyun sayısı 55.683 olup, toplam keçi sayısı ise 2.014'dür. Toplam küçükbaş hayvan sayısı ise 57.697'dir (Hamur İlçe Tarım Müdürlüğü).

Büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinde olduğu gibi küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde de kış şartlarından etkilenme durumu vardır. Uzun süren kış ayları boyunca artan yem maliyeti çiftçileri ekonomik anlamda zorlamaktadır.

Fotoğraf 4.4. Hamur'da Küçükbaş Hayvanlar.

4.2.3. Yük ve Çeki Hayvancılığı

Hamur İlçe Tarım Müdürlüğü tarafından herhangi bir kaydı bulunmayan yük ve çeki hayvanları sayısı bölgede yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Motorlu taşıtların sayısının artması yük ve çeki hayvanlarına olan ihtiyacı bitirmemiştir. Ancak bu ihtiyaç giderek azalmaktadır. Yerinde yaptığımız gözlemler sonucunda at besleyen insanların çoğu bunu bir ihtiyaç olarak görmekten ziyade hobi olarak beslemektedir. İhtiyaç olarak görenlerin kullanım amaçları arasında ise nakliyecilik vardır. Bu atlar sayesinde evlere kışlık yakacak malzeme nakliyesi yapılmaktadır.

Diğer bir yük ve çeki hayvanı olan eşek daha çok çobanlar tarafından nakliye faaliyetinde kullanılmaktadır. Yine aynı zamanda ot gibi basit yük taşımacılığında da kullanıldığı görülmektedir.

4.2.4. Kümes Hayvancılığı

İklim şartlarından en fazla etkilenen kümes hayvanları, besleme maliyetinin az olmasına rağmen fazla tercih edilmemektedir. Kümes hayvanlarının Hamur İlçe Tarım Müdürlüğü tarafından herhangi bir kaydı tutulmamıştır. Ancak müdürlüğün tahminlerine göre kümes hayvan sayısı toplamda yaklaşık 2.500 adettir. Yetiştirilen kümes hayvanları içinde en fazla pay tavuklara aittir. Tavuklardan elde edilen yumurtalar ticari amaçtan ziyade ihtiyaca yönelik üretimdir.

4.2.5. Arıcılık

Hamur'un arazi yapısının uygunluğundan dolayı arıcılık önemli faaliyetler arasında yer almaktadır. Hamur İlçesi'nde 15 adet arıcılık işletmesi vardır. Toplam modern kovan sayısı 1.485'dir. Kara kovan ise bölgede kullanılmamaktadır. Arıcılık yapılan köy sayısı ise 11'dir (Hamur İlçe Tarım Müdürlüğü). Bölgede üretilen ballar başta Ağrı Merkez İlçe olmak üzere çevre illere satılmaktadır. Bunun yanında 2 – 3 kovandan oluşan üretimler aileler tarafından ticari amaç dışında, kendi ihtiyaçlarına yönelik üretmektedirler.

Fotoğraf 4.5. Aladağlar'da Arıcılık.

4.3. ULAŞIM, TİCARET VE SANAYİ

Konumu itibariyle Hamur, Ağrı Merkez İlçesi'ne yaklaşık 14 km uzaklıktadır. Ağrı, Bitlis ve Van il merkezleri ile karayolu bağlantısı asfalt yollar ile sağlanmaktadır.

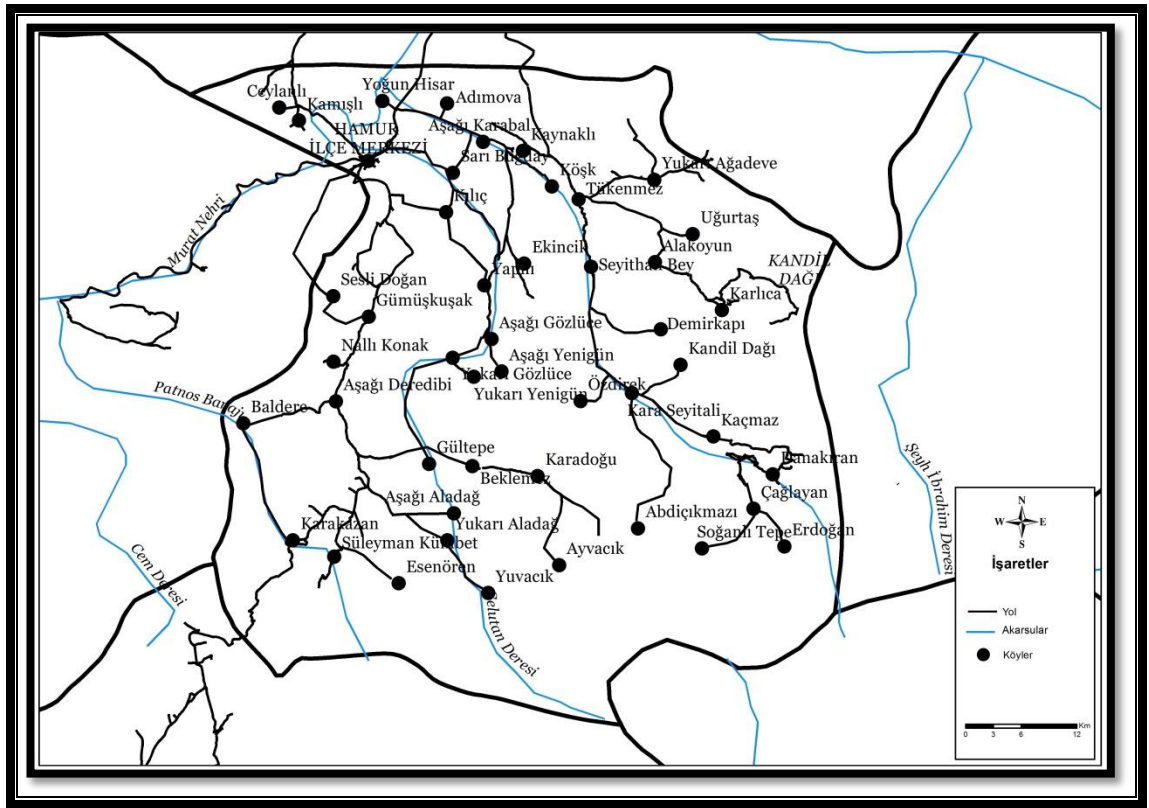
Hamur ile Ağrı Merkez İlçe arasında gün içinde her yarım saatte minibüs seferleri yapılmaktadır. Ağrı Merkez İlçe ile Hamur arasında seyahat edenlerin önemli bir kısmını ekonomik faaliyet, eğitim ve sağlık ihtiyaçları için gidiş-geliş yapanlar oluşturmaktadır.

Yörede Aladağ köyleri diye tanınan köylerin yol sistemi Hamur İlçe Merkezi'nden ziyade Ağrı İl Merkezi'ne ulaşım anlamında daha elverişlidir. Bu köyler, nüfus ve vatandaşlık hizmetleri, eğitim, vergi vb. pek çok resmi hizmeti Ağrı İl Merkezi'nden daha rahat alabilecekken Hamur İlçesi'nin Merkezi'nden almak zorundadırlar (Kocaman S., vd, 2014).

Hamur'un ulaşım mesafesi bakımından Ağrı Merkez İlçe'ye yakın olması ilçeyi birçok yönden olumsuz etkilemektedir. Örneğin, Ağrı Merkez İlçesi'ne ticaret için giden nüfus Hamur için bir kayıptır. Yine Ağrı'ya olan yakınlığından dolayı Van ve

Bitlis yönlerinden gelen araçlar Hamur'da mola vermemektedirler. Bu yüzden Hamur İlçe Merkezi'nde birkaç küçük bakkalın dışında büyük ticari işletme bulunmamaktadır.

Ulaşım konusunda diğer bir sorun ise köylerin Hamur İlçe Merkezi'ne olan yol bağlantı sorunudur. Hamur İlçe Merkezi'nin kuzeydoğusundaki köylerin Ağrı Merkez İlçesi'ne daha yakın olması, bu köylerde yaşayan insanların ekonomik ve sosyal faaliyetleri için Ağrı Merkez İlçesi'ni tercih etmelerine sebep olmuştur. Bu köylerde yaşayan insanlar sadece resmi faaliyetler için Hamur İlçe Merkezi'ne gitmektedirler (Harita 4.1).

Harita 4.1. Hamur Ulaşım Haritası.

En önemli problemlerden biri de kuzeydoğudaki köylerde yaşayanlar, Hamur İlçe Merkezi'ne gelmek için önce Ağrı Merkez İlçesi'ne gitmekte ve buradan da Hamur İlçe Merkezi'ne yaklaşık 14 km boyunca yolculuk etmektedirler. Bu ulaşım sorunundan etkilenen köylerden başlıcaları; Alakoyun, Ayvacık, Ekincik, Karlıca, Kılıç, Köşk, Sarıbuğday, Seyithanbey, Tükenmez, Uğurtaş, Yapılı, Yukarı Ağadeve'dir. Bahsedilen yol sorunundan etkilenen köylerin 2014 yılı toplam nüfusu ise 4.766'dır. Gelişen teknoloji ile doğal çevre şartlarından kaynaklanan sorunlar çözülebilecekken, sorunun

üzerine gidilmemiştir. *Bununla birlikte fiziki çevrenin ulaşım faaliyetleri üzerindeki tesirleri, zamanımızda ki teknolojik gelişmelere rağmen, hala önemini korumaktadır* (Tümertekin, E., 1976, 20).

Bazı köylerde ise Hamur İlçe Merkezi ile karayolu bağlantısı toprak yollar ile sağlanmaktadır. Bundan dolayı bu köylerde bulunan toplu taşıma araçları ve özel araçlar daha iyi yolları olan Ağrı Merkez İlçesi'ne gitmeyi tercih etmektedirler.

Bölge halkı sorunun çözümüne ilişkin karamsar bir tavır çizmektedir. Alternatif çözüm sunan kişiler ise gerçeklikten uzak kalmaktadırlar. Bölge halkı ile yaptığımız görüşmelerde tünel açılması yönündeki öneriler çoğu kişi tarafından gerçekçi bulunmamıştır.

Hamur ve köylerinin bu çıkmazdan kurtulması için alternatif olarak Hamur İlçesi'nin ilçe statüsünden çıkarılarak belde yerleşmesi olarak Ağrı Merkez İlçesi'ne bağlanabilir.

Bu sayede Hamur'a ve köylerine yatırım bütçesi anlamında Hamur İlçe Özel İdaresi'nden daha güçlü olan Ağrı İl Özel İdaresi ile hizmet götürülecek ve ulaşım sorunlarının bu sayede büyük oranda çözümlenmesi sağlanacaktır. Bir diğer öneri ise özel idaresi bütçelerinden daha fazla kaynak aktarılması sağlanarak olumsuz yol koşulları iyileştirilmeli ve daha kolay ulaşım sağlanmalıdır.

Araştırma sahasında aktif veya pasif olarak yer alan bir sanayi kuruluşu bulunmamaktadır. Büyük veya orta ölçekli sanayi kuruluşlarının dışında ekmek fırınları ve değirmenler bulunmaktadır. İlçe merkezinde toplam 2 adet ekmek fırını bulunmaktadır. Köylerde ise ekmek fırını bulunmadığından insanlar kendi ekmeklerini kendileri yapmaktadır. Sanayi sektöründe çalışan insanların birçoğu Ağrı Merkez İlçesi'ne gitmektedir.

İlçe merkezinde Ağrı Merkez İlçesi'ne yakınlıktan dolayı lastik tamircisi dahi bulunmamaktadır. Ancak bazı köylerde küçük kaynakçılar görmek mümkündür.

Gerek Ağrı'da gerekse Hamur'da hayvancılığın ekonomik kaynakların başında gelmesine ters düşen bir durum vardır. Hayvancılığa bağlı sanayi kolları herhangi bir gelişme göstermemiştir. Tek başına faaliyet gösteren Ağrı Et Balık Kurumu tüm

bölgeye hizmet vermektedir. Ancak büyük potansiyele sahip olan bölge çeşitli nedenlerden dolayı bu potansiyelini yansıtamamaktadır.

4.4. TURİZM

Kültür bir toplumun ya da toplumların birikimli uygarlığı olup, coğrafyadan etkilenmekte ve onu etkilemektedir. Daha açık bir anlatımla; insanın yaşamını devam ettirdiği herhangi bir doğal çevrede inşa ettiği binanın yapı malzemesinden, geçim şekline ve giyim tarzına kadar pek çok unsur coğrafyadan etkilenmektedir (Emekli, G., 2006). Bu şartların yanında savunma ihtiyacı o bölgenin yapısını etkilemiş ve bu etkileşimi kaleler ve hizmet amaçlı kümbetler ile göstermiştir. Hamur İlçesi'nde turizm potansiyeli algısından uzak olan kaleler, kümbetler, sıcak su kaynakları gibi turistik mekânlar sosyo – ekonomik durumdan dolayı herhangi bir restorasyona tabi tutulmamıştır. Hamur'da turistik kaynaklardan (Tablo 4.6) turistik potansiyeli olabilecekler oldukça sınırlıdır. Bünyesinde potansiyel barındıran kaynaklar ornitoloji (kuş gözlemciliği), trekking (doğa yürüyüşü) turizmi ve sportif olta balıkçılığıdır.

Tablo 4.6. Hamur'da Bulunan Turistik Kaynaklar

Turistik Kaynak Adı	Türü
Hamur Kalesi	Kale
Hamur Kümbeti	Kümbet
Süleyman Kümbeti	Kümbet
Botanik	Alternatif (Doğa) Turizm
Ornitoloji (Kuş Gözlemciliği)	Alternatif (Doğa) Turizmi
Hamur Deresi	Alternatif (Trekking) Turizmi
Hamur Deresi	Sportif Olta Balıkçılık
Aladağlar Yaylası	Yayla
Hamur Mağarası	Mağara
Hamur Beklemez Köyü Kaya Mezarlıkları	Mezar
Ekincik-Yamaç Höyüğü	Höyük
Gültepe Höyüğü	Höyük
Gözlüce Höyüğü	Höyük

Hamur İlçesi'nin batı bitişiğinde, Karayolu ile Hamur deresi arasında kalan Kale kayalıklar üzerine kurulmuştur. Kalenin kimler tarafından yapıldığı kesin olarak

bilinmemektedir. Çevredeki yaşlı kişilerin anlattığına göre, bu yöreler İran devletinin elinde olduğu sıralarda, burasını Havar Şah yaptırmış ve onun adı ile anılmıştır (Alpaslan İ., 1984. 176).

Fotoğraf 4.6. Yalçın Kayalıklar Üzerinde Bulunan Havaran (Hamur) Kalesi (Turistik Yerlerimiz).

Hamur İlçe Merkezi'nde yer alan kümbet, kitabeye göre 1802 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Plan bakımından Kırşehir'de ki Âşık Paşa Türbesi'ne benzemekte olup, Selçuklu ve Osmanlı kümbetlerinden farklı bir yapı gösterir. Yapı dikdörtgen planlı olup, içten aynalı tonoz, dıştan balıksırtı şeklindedir (Nuh'un Kenti Ağrı, 2008). Taban ve tavanda çıkıntı şeklinde, gövde kısmında iki kemer olmak üzere, yapıda kullanılan taşlardan farklı yontulmuş ve siyah renkte dört halka kemer vardır (Alpaslan İ., 1984. 176-178).

Fotoğraf 4.7. Hamur Kümbeti.

Aladağ'da sert kayalar üzerinde kurulan kale, ismini bulunduğu dağdan almıştır. Hamur'a bağlı Şoşik köyünde bulunan kale Ağrı Merkeze 20 km. uzaklıktadır. Kale dört köşe olarak inşa edilmiştir ve Sultan Hasanoğlu Ziyaeddin adı ile de anılmaktadır. Kale büyük bir ihtimalle Ak Koyunlulardan kalmadır (Alpaslan İ., 1984. 178). Kalenin içinde odalar ve hamam bulunmaktadır. İç tarafında bulunan merdivenler gizli geçitlere bağlantılıdır. Kale etrafında ve içerisinde bulunan özel işlemeli taşları ise köylüler kendi köylerine taşımıştır. İşlemeli, Selçuklu mimarisi izleri taşıyan mimari üslubun yanında, hançerli ve değişik motifli taşlar vardır. Kalenin doğusunda büyük bir su kulesi ile güney-batı ile kuzey - batı yönlerinde iki kule çıkıntısı kalıntı olarak durmaktadır (Alpaslan İ., 1984. 179).

Hamur'da turizm potansiyeli olarak bahsedeceğimiz kuş gözlem mekânları bulunmaktadır. Nesli küresel ölçekte tehlike altında olan Sürmeli Kızkuşu göç döneminde Hamur İlçe sınırları içerisinde konaklamaktadır. Bu kuş türü için herhangi bir koruma çalışması yapılmamaktadır (Kocaman, S., Kaya, F., 147).

Fotoğraf 4.8. Hamur Deresi'nde Avlanan Balıkçılar (Panoramio).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Öneriler: Hamur İlçe Merkezi yakınlarında bulunan tarımsal alanlar bölgenin bir boğaz niteliğinde olmasından dolayı sınırlandırmaktadır. İlçe Merkezi etrafında yüksek dağ ve tepelerin olması tarım alanlarının küçük boyutlu olması ve alınan veriminde düşük olmasına neden olmuştur. Bu durumun yanı sıra, eğimli alanların geniş yer kaplaması tarım arazilerinin küçülmesine neden olmuştur.

Araştırma sahasında eğimli arazilerin geniş yer kaplaması, ilkbahar aylarında yağış oranlarının artması ve aynı zamanda eriyen kar sularının etkisiyle Hamur Deresi'nin debisi artmakta ve buna bağlı olarak erozyon oranı da artmaktadır. Çayır ve meralarda özellikle küçükbaş hayvanların aşırı otlatılması erozyonun şiddetini artırmaktadır.

Doğal çevre şartları bakımından tıpkı diğer Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki tarımsal faaliyetlerde olduğu gibi iklim şartları tarımsal faaliyetleri sınırlandırmaktadır. Uzun süren kış mevsimi, kar örtüsünün uzun süre yüzeyde kalması tarımı doğrudan olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Aynı zamanda kış aylarının uzun sürmesine bağlı olarak hayvanlar ahırlarda beslenmektedir. Bu durum çiftçilere fazladan külfet olarak geri dönmektedir. Bölgedeki çiftçilere göre bu durumun tek çözümü yem fiyatlarının ucuzlatılmasıdır. Böylece uzun süren kış mevsimi daha hesaplı bir şekilde geçecektir.

Uzun kış mevsiminin diğer bir olumsuz yansıması, köy yollarının yoğun kar yağışı yüzünden kapalı kalmasıdır. Ağrı ve Hamur Özel İdaresi'nin yetersiz donanımına sahip olmasından dolayı köy yolları uzun süre kapalı kalmaktadır. Buna bağlı olarak kış aylarında hasta kişilerin ve hamile kadınların hastaneye götürülmesi neredeyse imkânsız olmaktadır. Köy yollarının kapalı olmasının diğer bir olumsuz yönü de köy okullarına gidiş – geliş etkilemesidir. Özellikle eğitim – öğretimi ve sağlığı etkileyen bu sorunun çözümü ise yeni iş makineleri alınarak kolayca çözülebilir.

İklim şartlarının diğer bir olumsuz yanı, yaz aylarında yeterli yağışın olmayışıdır. Kış aylarında toprağın suya doyması bölgede tarımı olumlu yönde etkilese de, yaz aylarında kuraklığın önüne geçilememektedir. Buna çözüm olarak yeni sulama barajlarının kurulması önerilebilir.

Hamur İlçe Merkezi'nin güneydoğusunda bulunan fay hattı (Tutak Fayı) ise bölgedeki yöneticilerin ve insanların dikkate alması gereken bir husustur. Çünkü

ülkemizin bir deprem bölgesi olması ve bölgenin etrafında aktif fay hatlarının yer alması büyük bir tehlikeye yol açabilir. Böylesine büyük bir tehlikeye karşı önlem almak her vatandaşın görevidir. Bölgede kerpiç ve eski evlerin varlığı gelecekte olabilecek bir depremde hemen hasar görebilir, can ve mal kaybına yol açabilir (Harita 1.3).

Göçler konusunda da belirtildiği üzere Ağrı ve Hamur'da en büyük beşeri sorun göçlerdir. Köylerde miras yoluyla tarlaların bölünmesi, tarım alanlarının yetersizliği, işsizlik ve özellikle erkeklerin askerlikten sonraki göç isteği Hamur'da hat safhadadır.

Öte yandan sağlık imkânlarının sadece Hamur'da değil de Ağrı İl'inde kötü koşullarda olması da diğer bir göç nedenidir. Bölgedeki insanların sağlık hizmetlerinden faydalanmaları için Erzurum İl Merkezi'ne gelmeleri bölge halkını adeta isyan ettirmektedir.

Özellikle sağlık hizmetleri açısından göçleri durdurmak için Ağrı Merkez İlçesi'ne yapılacak tam donanımlı büyük bir hastane sadece Hamur'da değil aynı zamanda bütün Ağrı için büyük bir umut olacaktır.

Tarımsal işsizliğin önüne geçilerek tarımsal verimi artırmak ve yakıt giderlerini çiftçilerin lehine düşürmek gibi seçenekler göçleri azaltacaktır. Ayrıca Diyadin'de başlayan seracılık faaliyetleri (Milliyet Haber) Hamur İlçesi'ne de getirilmelidir. Bu sayede bölge halkı için tarımsal gelir artışı olacak ve kalkınmayı hızlanacaktır.

Eğitim sorunu Hamur'da var olan diğer bir sorundur. Köylerdeki okullarda sınıf öğretmenlerinin az oluşu Milli Eğitim Bakanlığı'nın bir an önce çözmesi gereken bir sorundur. Öte yandan köydeki insanların çocuklarını zor şartlar altında okula göndermeleri, kış aylarında köy yollarının kapalı olması gibi durumlar eğitim alanındaki diğer sorunlardır. Hamur İlçe Merkezi'nde bulunan Yatılı Bölge Okulu bu sorunlara bir nebze olsun çözüm sağlamıştır.

Araştırma sahasının bir boğaz niteliğinde olması tarım alanlarının büyüklüğünü doğrudan etkilemiş ve ekonomik olarak kayba neden olmuştur. Tarım arazilerinin küçük olması, miras yoluyla bölünmüş olması gibi sorunlar ilçede tarımın geri kalmasına sebebiyet vermiştir. Sahada tarımın daha ileri gitmesi için Diyadin İlçesi'nde bulunan termal suları Hamur başta olmak üzere Ağrı İli'nin tüm ilçelerine dağıtılmalıdır. Bu sayede Akdeniz Bölgesi'nden satın alınan domates gibi sera ürünlerine gerek

kalmayacak ve aynı zamanda komşu illere de sera ürünü satacaktır. Böylesine ümit vadeden bir projenin tamamlanması sonucu çiftçiler hasat için yaz mevsimini beklemek zorunda kalmayacaklardır. Dört mevsim boyunca ürün alacak olan çiftçiler hiçbir zaman göç etmeyecek, aksine bölge göç dahi alacaktır.

Tarımsal alanda diğer bir kalkınma önerisi ise Ağrı Şeker Fabrikası'nın özelleştirilmesi olacaktır. Ancak yine devlet desteğinin sürmesi oldukça önemlidir. Ağrı Şeker Fabrikası'nın faaliyetleri 2015 yılı itibari ile durmuş ve burada üretilen şeker pancarları Erzurum Şeker Fabrikası'na nakledilmiştir. Ağrı Şeker Fabrikası'nın özelleşmesi ile Hamur ve diğer ilçelerde şeker tarımı başlayacak ve ürün çeşitliliği artacaktır.

Ekonomik anlamda büyük bir potansiyel taşıyan Ağrı'dan, gerekli şartların oluşması durumunda ilk faydalanacak ilçelerden biri Hamur olacaktır. Bu sayede ekonomik anlamda diğer ilçeler ile arasındaki farkı kısa sürede kapatacaktır.

Bölgede bir turizm potansiyeli olacak kuş gözlem istasyonlarının kurulması yurt içinden ve yurt dışından kuş gözlemcilerini bu bölgeye daha fazla çekecektir.

Rekreasyon faaliyetleri açısından oldukça zengin olan bölgede piknik, kuş gözlem istasyonları, gibi alanların kurulması bölgenin imajı için oldukça etkili olacaktır.

Bütün bu önerilerin yanında bölgenin turizm sektöründe kalkınması için imajının düzeltilmesi gerekmektedir. Turistler için oldukça önemli olan imajın Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulunun da kurulmasıyla düzeltilmesi gereken bir sorundur.

Sonuç: Araştırma sahasını oluşturan, Ağrı İli sınırları içerisinde kalan Hamur İlçesi Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü'nde yer almaktadır. Yüzölçümü 873 km²'dir (Harita Genel Komutanlığı, 2009). İlçenin kuzeyinde Ağrı Merkez İlçe, doğusunda Taşlıçay, güneydoğusunda Erciş (Van), güneyinde Patnos, batısında Tutak ve kuzeybatısında ise Eleşkirt bulunmaktadır.

Araştırma sahasında bulunan en önemli ovayı şüphesiz ki Ağrı (Eleşkirt) Ovası oluşturur. Toplam alanı 530 km² olan ovanın rakımı ortalama 1.700 m'dir. Bu ovanın hemen güneyinde bulunan Hamur'da dağların uzanış yönü KD - GB doğrultusundadır. İlçe merkezinin hemen bitiminden itibaren dağların yükseltisi başlar. Hamur İlçe

sınırları içerisinde kalan arazinin ise yaklaşık % 65'lik bir kısmı dağlık, % 35'lik kısmı ise ovadır.

Araştırma sahasında genel olarak Akdeniz iklimi içerisinde kendine has Doğu Anadolu Karasal iklimi hüküm sürmektedir. *Doğu Anadolu Bölgesi'nin tümüyle yüksek bir saha oluşu, yüksek dağlık sıralarla deniz etkilerinden uzak bulunuşu, atmosfer dolaşım sisteminin belli derecede modifikasyonuna sebep olmakta, bilinen genel özellikleri ile bölge iklimini meydana getirmektedir* (Nişancı, 1979, 15).

Ortalama sıcaklık yıl içinde 4 ayda eksi değerleri göstermiştir. Bu aylar içinde ise Ocak ayı en düşük seyrini göstermiştir. Ocak ayını takip eden aylarda sıcaklık artar. İlbahar ayında dahi gösterir. İlbahar mevsiminden sonra Haziran ayında ortalama sıcaklığın 17 olduğunu görülmektedir. Bu veriler sonucunda Hamur'da yaz mevsiminin kısa ve serin olduğunu söyleyebiliriz. Yaz mevsiminde en yüksek sıcaklıkların Temmuz ve Ağustos aylarına ait olması yaz mevsiminin geç geldiğini gösterir. Ağustos sonrasında 10 C°'ye yakın bir sıcaklık düşüşü yaşanır. 1986 – 2011 yılları arası, yıllık ortalama sıcaklık değeri 6.5 derece olan Ağrı meteoroloji İstasyonunun kabaca soğuk bir iklime sahip olduğunu rahatça söyleyebiliriz.

Ağrı Meteoroloji İstasyonuna ait 1986 - 2011 yılları arası nemlilik ölçümlerine göre % 68,3 bir ortalama nisbi nem değerine sahip olan Ağrı'da, en yüksek nem oranına kış aylarında rastlanmaktadır. Bu aylarda ki nem oranı % 75 civarlarındadır. Yaz aylarında ki ortalama nem oranı ise % 55 – 60 civarlarında ölçülmüştür.

Karasal İklım sınırları içinde bulunan araştırma sahası, en çok Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarında kar yağışlı günlere sahiptir. Ağrı 25 yıllık bir süre çerçevesinde 3,7 günlük kar yağışı ortalamasına sahiptir. Yıllık olarak hesaplandığında ise 44,4 günlük bir ortalama sahiptir.

Bölgenin akarsuları incelendiğinde ilçe yakınlarından geçen Murat Nehri ve onu besleyen Mandalık Çayı, Gelutan Deresi ve Karapur Deresi Hamur İlçe sınırları içerisinde kalan akarsulardır.

Toprak coğrafyası açısından Hamur'da 3 adet farklı toprak türü bulunmaktadır. Bunlar: Kestane rengi topraklar, kırmızı kestane rengi topraklar ve regosel topraklardır.

Kırsal alanlara özgü bir ekonomik faaliyetin sürdürüldüğü Hamur'da, başlıca gelir kaynağını birincil ekonomik faaliyetler sağlar. Tarım faaliyetleri, doğal şartlar bölgenin sosyo – kültürel özelliklerini belirler nitelikte olmuştur. Araştırma sahasındaki genel arazi kullanımına baktığımızda çayır – mera arazisi 65,500 hektar, yayla arazisi 8,000 hektar, tarım arazisi 18,300 hektardır. Tarım arazileri içinde sulu tarım yapılan arazi büyüklüğü 3,000 hektardır. Kuru tarım yapılan arazi büyüklüğü ise 15,300 hektardır. Boş arazi büyüklüğü ise 3,000 hektar olarak ölçülmüştür (Hamur Kaymakamlığı İlçe Brifingi).

Ulaşım coğrafyası konusunda bahsettiğimiz Hamur, Ağrı İl Merkezi'ne yaklaşık 14 km uzaklıktadır. Ağrı, Bitlis ve Van il merkezleri ile karayolu bağlantısı asfalt yollar ile sağlanmaktadır. Hamur ile Ağrı Merkez İlçe arasında gün içinde her yarım saatte minibüs seferleri yapılmaktadır. Ağrı Merkez İlçe ile Hamur arasında seyahat edenlerin önemli bir kısmını ekonomik faaliyet, eğitim ve sağlık ihtiyaçları için gidiş-geliş yapanlar oluşturmaktadır.

Hamur'un ulaşım mesafesi bakımından Ağrı Merkez İlçesi'ne yakın olması ilçeyi birçok yönden olumsuz etkilemektedir. Örneğin, Ağrı Merkez İlçesi'ne ticaret için giden nüfus Hamur için bir kayıptır. Yine Ağrı'ya olan yakınlığından dolayı Van ve Bitlis yönlerinden gelen araçlar Hamur'da mola vermemektedirler. Bu yüzden Hamur İlçe Merkezi'nde birkaç küçük bakkalın dışında büyük ticari işletme bulunmamaktadır.

Araştırma sahasının bir boğaz niteliğinde olması tarım alanlarının büyüklüğünü doğrudan etkilemiş ve ekonomik olarak olumsuzluğa neden olmuştur. Tarım arazilerinin küçük olması, miras yoluyla bölünmüş olması gibi sorunlar ilçede tarımın geri kalmasına sebebiyet vermiştir. Sahada tarımın daha ileri gitmesi için Diyadin İlçesi'nde bulunan termal kaynak suları Hamur ve diğer ilçelere taşınabilir ve bölge için ekonomik anlamda yeni umutlara yol açabilir.

Bölgenin doğal, beşeri ve ekonomik potansiyelleri değerlendirildiğinde tarımsal nüfusun oldukça fazla olduğu görülür. Bu potansiyelin değerlendirilmesinde yöneticilerin veya bölge halkının herhangi bir girişimde olduğu görülmemektedir. Bölgede işsiz ve göç etmeye hazır insan nüfusunun çok oluşu bölgenin insan potansiyelinden yararlanmadığını göstermektedir. Aynı zamanda bölgedeki insanlarda tarımsal alanlarda ki gelişmelere hep kapalı kalmıştır.

KAYNAKÇA

- Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Merkezi Araştırma ve Uygulama Laboratuvarı Müdürlüğü (2014). *Su Analiz Raporu*, 26.05.2014.
- Ağrı Valiliği (2008). *Nuh'un Kenti Ağrı*, Ağrı: Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Ağrı'da Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim*. Ağrı: Yeni Matbaa.
- Akbaş, Abdullah (2014). "Türkiye'de Klimatolojik Kuraklık Olasılıklarının Dağılışı", *Türk Coğrafya Dergisi*, (63).
- Alpaslan, İsmet (1984). *Ağrı, Anadolu'nun Giriş Kapısı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Ardel, Ahmet (1973). *Kimatoloji*. İstanbul: Coğrafya Enstitüsü Yayınları No:7.
- Ardel, Ahmet, Kurter Ajun, Dönmez Yusuf (1969). *Klimatoloji Tatbikatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1123.
- Ardos, Mehmet (1995). *Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi II*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Arıncı, Kenan (2011). *Doğal, İktisadi, Sosyal ve Siyasal Yönleriyle Türkiye'nin Bölgeleri*, Erzurum. Biyosfer Araştırmaları Merkezi Coğrafya Araştırmaları Serisi No: 102, Cilt: I.
- Arıncı, Kenan (2011). *Türkiye'nin İç Bölgeleri I*, Erzurum: Biyosfer Araştırma Merkezi Coğrafya Araştırmaları Serisi No: 101.
- Arpacı, Salim (2010). *Ağrı ve Çevresinde Şeker Pancarı Tarımı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayazıt, Mehmetçik (1974). *Hidroloji*. İstanbul: Birsen Yayınevi.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2004). *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*.
- DİE (1965). *Genel Nüfus Sayımları*. Ankara: DİE
- DİE (1970). *Genel Nüfus Sayımları*. Ankara: DİE
- DİE (1975). *Genel Nüfus Sayımları*. Ankara: DİE

- DİE (1980). *Genel Nüfus Sayımları*. Ankara: DİE
- DİE (1985). *Genel Nüfus Sayımları*. Ankara: DİE
- DİE (1990). *Genel Nüfus Sayımları*. Ankara: DİE
- DİE (2000). *Genel Nüfus Sayımları*. Ankara: DİE
- Doğanay, Hayati (1995). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. Erzurum: MEB Yayınları.
- Doğanay, Hayati (1997). *Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Doğanay, Hayati (1998). *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*. Erzurum. Çizgi Kitabevi.
- Doğanay, Hayati (2011). *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*, (5. Baskı). Ankara: Pagem Akademi.
- Doğanay, Hayati, Özdemir, Ü., Şahin, İ., F. (2013). *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*, (5. Baskı). Ankara: Pagem Akademi.
- Dönmez, Yusuf (1984). *Umumi Klimatoloji ve İklim Çalışmaları*, İstanbul: İ.T.Ü. Yayın No: 2506, Coğrafya Enstitüsü Yayın No: 102,.
- Erinç, Sırrı (1984). *Klimatoloji ve Metodları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları, No:2.
- Erol, Oğuz (1993). *Genel Klimatoloji*. (4. Baskı), Ankara: Gazi Büro Kitap Evi.
- Gözde, Emekli (2006). Coğrafya, *Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm*. *Ege Coğrafya Dergisi*, 15, 51-59, İzmir.
- Güllülü, Uğur, Karabulut, Kerem, Polat, Dilek, (2007). *Ağrı Alt Bölgesindeki Göç Eğilimi ve Sosyo-Ekonomik Nedenleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları No:962.
- Günel, Nurten (2013). “Türkiye’de İklimin Doğal Bitki Örtüsü Üzerindeki Etkileri”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, Online Thematic Journal of Turkic Studies*, Yıl V, İstanbul.
- Güney Emrullah (2004). *Türkiye Hidrocoğrafyası*, (2. Baskı). İstanbul: Çantay Kitapevi.

- Güngördü, Ersin (2011). *Üniversiteler İçin Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, (5. Baskı). İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Hamur Kaymakamlığı (2015). İlçe Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü.
- Hamur Kaymakamlığı İlçe Brifingi
- Integrated Climate Data Center (2014). *International Sea Ice Concentration and Thickness Evaluation and Inter - Comparison Workshop*, Hamburg: University of Hamburg.
- İnandık, Hamit (1969). *Bitkiler Coğrafyası*. (2. Baskı). İstanbul: Matbaası,
- İzbırak, Reşat (1996). *Türkiye I*, İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi.
- Kaya, Erol (2008). “1877–1878 Harplerinde Ağrı Bölgesinde Göç Hareketleri”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 203-210.
- Kaya, Faruk (2001). *Ağrı Ovası ve Çevresinin Coğrafi Etüdü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, Faruk (2007). “Hamur İlçesi’nin Tarım ve Hayvancılık Yapısı ile Planlamasına Dair Öneriler”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 16, 159-186.
- Kaya, Faruk (2014). “Doğu Anadolu Karasal İkliminin Belirgin Olarak Yaşandığı Yörelere Biri Olan Ağrı İlinin İklim Özellikleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 26, 27-55.
- Kaya, Faruk, (2013). “Ağrı Merkez İlçede Köy Yerleşmelerinin Coğrafi Şartlarla İlişkisi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*.
- Keçeci, Kurt, Songül (2014). *Belgelerle Beyezid Sancağı Maarifi (1856 – 1914)*. Erzurum: Zafer Medya.
- Kocaman Sinan ve Kaya Faruk (2014). *Ağrı İli’nin Turizm Coğrafyası*. Erzurum: Zafer Medya.
- Kocaman, Sinan – Kaya, Faruk ve Korkusuz Tolga (2014). *Ağrı İl’inin İdari Coğrafya Analizi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Koday, Saliha (2005). *Doğu Anadolu Bölgesi’nde Hayvancılık*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

- Nişancı, Ahmet (1979). *Iğdır Ovası ve Yakın Çevresinde Uygulamalı İklim Çalışmaları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü.
- Özçağlar, Ali (2005). "Türkiye’de Mülki İdare Bölümlerinin İdari Coğrafya Analizi", *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3, Ankara, 1-25.
- Öztürk, Kemal (2002). "Küresel İklim Değişikliği ve Türkiye’ye Olası Etkileri", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ankara, 22(1), 47-65.
- Pekcan, Gülden (2008). *Beslenme Durumunun Saptanması, Diyet El Kitabı*, Ankara: Hatipoğlu Yayınevi.
- Rubenstein, James M. Fellmann, Jerome Donald (2004). *The Cultural Landscape: An Introduction To Human Geography*, Pearson Education.
- Saraçoğlu, Hüseyin (1989). *Doğu Anadolu Bölgesi*. Ankara: Milli Eğitim Basım Evi.
- Şahin, Fevzi ve Doğanay, Hayati (2001). "Geçmişten Günümüze Kuruçay (İliç-Erzincan)", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Erzurum, 7 (5).
- Şensoy, Serhat - Demircan, Mesut - Ulupınar, Yusuf - Balta, İzzet (2008). *Türkiye İklimi*, Ankara: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü.
- Şimşirgil, B. (1990). *British Documents on Ottoman Armenians Volume, I, II, III,IV, V*, TTK Yay., Ankara. *Türk Kültürü*, 383, Yıl.33, 185-189.
- Tarımsal Veriler (ty). Hamur İlçe Tarım Müdürlüğü.
- Turan, Osman (1965). *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Tutar, Hüseyin, & Özyakışır, Deniz (2013). "TRA2 Bölgesinden İstanbul'a Göç Hareketlerinin Nedenlerine İlişkin Bir Araştırma", *Sosyoloji Konferansları*, 47, 31-58.
- TÜİK (2010). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*. Ankara: TÜİK.
- TÜİK (2014). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*. Ankara: TÜİK

Tümertekin, Erol (1976). *Ulaşım Coğrafya'sı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 2053.

Tümertekin, Erol (1978). *Beşeri Coğrafya'ya Giriş*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Türkeş, Murat, Sümer, Utku, M., & Çetiner, Gönül (2000). *Küresel İklim Değişikliği ve Olası Etkileri*. Ankara.

İNTERNET KAYNAKLARI

1965 Şehirleşme Oranı, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS/ t06/c041/b070/cs__060410700273.pdf

Ağrı Yıllık Yağışları (ty). <http://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/yillik-toplam-yagis-verileri.aspx?m=agri#sfB>

BBC, 11 Eylül 2014, [http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/09/140911_ozon_](http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/09/140911_ozon_tabakasi)
tabakasi

Bitirilen Eğitim Düzeyi (ty). <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=2>

Hamur Deresi'nde Avlanan Balıkçılar, [http://www.panoramio.com/photo/8192326?](http://www.panoramio.com/photo/8192326?source=wapi&referrer=kh.google.com)
source=wapi&referrer=kh.google.com

Hamur Devlet Hastahanesi, <http://hamurdh.gov.tr/kurumsal>

Hamur Kaymakamlığı, http://www.hamur.gov.tr/default_B0.aspx?content=195 Erişim:
2014

Hamur Kaymakamlığı, http://www.hamur.gov.tr/default_B0.aspx?content=199 Erişim:
2014

Hamur Köyleri İdari Bölünüş Haritası (ty). <http://www.atlas.gov.tr/>

Harita Genel Komutanlığı (2009).

www.hgk.msb.gov.tr/urunler/diger/il_ilce_alanlari.pdf

Havaran (Hamur) Kalesi Turistik Yerlerimiz, [http://www.turistikyerlerimiz.com/](http://www.turistikyerlerimiz.com/Havaran-Kalesi---Agri-319.html)
Havaran-Kalesi---Agri-319.html

MGM Yılları Arası Türkiye Yıllık Ortalama Günlük Toplam Güneşlenme Şiddeti Dağılımı, <http://www.mgm.gov.tr/FILES/resmi-istatistikler/turkiye-gunluk-guneslenme-siddeti-8.pdf>

MGM, http://www.mgm.gov.tr/FILES/iklim/iklim_siniflandirmalari.pdf

MGM, <http://www.mgm.gov.tr/FILES/ziraat/TrDonHaritasi/ilkbahar-don-gun.png>

MGM, <http://www.mgm.gov.tr/FILES/ziraat/TrDonHaritasi/sonbahar-don-gun.png>

MGM, Meteorolojide Kullanılan Alet ve Cihazlar,
<http://www.mgm.gov.tr/genel/meteorolojikaletler.aspx>

Okul Öğretmen ve Öğrenci Sayıları, <http://www.meb.gov.tr/baglantilar/okullar/index.asp?ILKODU=4&ILCEKODU=5&SAYFA=0>

Sis Nedir ve Nasıl Oluşur?, <http://www.mgm.gov.tr/genel/sss.aspx?s=sisnedir>

TÜİK (2010). *Hava Kalitesi*, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/cevredagitimapp/hava.zul>

Türkiye Bitkileri Veri Servisi, <http://www.tubives.com/index.php?sayfa=210&name=4>

Türkiye Geneli Yıllık Yağışları, <http://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/yillik-toplam-yagis-verileri.aspx>

Türkiye'nin En Büyük ve En Modern Serası Diyardin'de Kuruluyor, Ağrı (5 Aralık 2014), <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-nin-en-buyuk-ve-en-modern-serasi-agri-yerelhaber-508680/>

Yıllık Toplam Yağış Normalleri, <http://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/aylik-normal-yagis-dagilimi.aspx#sfU>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Tolga KORKUSUZ
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum - 07.08.1990
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Fatih Üniversitesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	Erzurum Valiliği, CBS Müdürlüğü
Projeler	AİÇÜ. BAP. EF. 2014-001
Çalıştığı Kurumlar	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
İletişim	
E-Posta Adresi	tolga9025@gmail.com
Tarih	01.05.2015